

ISSN 0130 - 5247

115-РІЧЧЯ
З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
В.І.ЛЕНІНА

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

4 КИЇВ-1985

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Ю. Ю. Кондуфор (головний редактор), П. Л. Варгатюк, В. К. Василенко, О. Ю. Гаврилюк (заст. головного редактора), А. Ф. Кізченко, М. В. Коваль (заст. головного редактора), М. Ф. Котляр, В. В. Кузьменко, І. Ф. Курас, Ю. О. Курносів, М. Н. Лещенко, І. М. Мельникова, Л. П. Нагорна, А. В. Санцевич, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції М. Б. Озерова

Адреса редакції
252001 Київ 1, вул. Кірова, 4
Телефон 29 62 34

Технічний редактор Т. М. Шендерович

Коректор Н. С. Тонконоз

Здано до набору 06.03.85. Підп. до друку 10.04.85. БФ 18874. Формат 70×108/16. Вис. друк. Ум. друк. арк. 14,0. Ум. фарбо-відб. 14,5. Обл. вид. арк. 15,31. Тираж 2390 пр. Зам. 0-31.

Журнальне виробництво РВО «Поліграфкнига», 252030 Київ 30, вул. Леніна, 19

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ, № 4 (289), апрель, 1985. Орган Інститута історії Академії наук Української ССР. Інститута історії партії при ЦК Компартії України — філіала Інститута марксизма-ленінізму при ЦК КПСС. Научный журнал. Основан в 1957 г. Выходит ежемесячно. (На украинском языке). Киев, издательство «Наукова думка». Адрес редакции: 252001 Киев 1, ул. Кирова, 4. Журнальное производство РПО «Поліграфкнига» 252030 Киев, 30, ул. Ленина, 19.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця

№ 4 (289)

КВІТЕНЬ

1985

КИЇВ

НАУКОВА ДУМКА

З М І С Т

СТАТТІ

Ідеї В. І. Леніна живуть і перемагають

Вічна молодість ленінізму	5
Шевченко В. Ф. Ленінський принцип єдності теорії і практики у діяльності КПРС	14
Шевченко Ф. П. Ленінське вчення про закономірності історичного процесу	25
Василенко В. К. Втілення в життя ленінських ідей про участь керівних кадрів у виховній роботі	34
Гамрецький Ю. М. Ради робітничих і солдатських депутатів України — провідники ленінської політики миру (січень—березень 1918 р.)	46

Центри пропаганди ідей В. І. Леніна

Кирилова С. К. Досвід Київського філіалу Центрального музею В. І. Леніна по комуністичному вихованню молоді	56
Подоляк Г. В. (Львів), Машотас В. В. (Львів). Наукова робота Львівського філіалу Центрального музею В. І. Леніна	63

Назустріч XXVII з'їзду КПРС.

Актуальні проблеми комуністичного будівництва

Панченко П. П., Тимченко С. М. Вклад трудящих Української РСР у здійснення ленінської аграрної політики КПРС на сучасному етапі	69
---	----

Методологія та методика історичних досліджень

Сарбей В. Г. Р І. Ленін про історію революції 1905—1907 рр.	84
---	----

ПОВІДОМЛЕННЯ

До 80-річчя російської революції 1905—1907 рр.

Глизь І. І. (Вишнєве). Твори В. І. Леніна на Україні в 1905—1907 рр.	96
Ковальова О. В. (Горлівка). В. І. Ленін про військово-бойову діяльність партії в 1905 р.	101

ТРИБУНА МОЛОДОГО АВТОРА

Жечев С. С. (Одеса), Руденко В. Т. (Одеса). Патріотичне та інтернаціональне виховання моряків на бойових традиціях Великої Вітчизняної війни (1971—1980 рр.)	109
--	-----

НА ДОПОМОГУ ПРОПАГАНДИСТАМ І СЛУХАЧАМ СИСТЕМИ МАРКСИСТСЬКО-ЛЕНІНСЬКОЇ ОСВІТИ

Консультації з курсу «Історичний досвід КПСР»

Нагорна Л. П. Досвід розв'язання національного питання в СРСР і викриття спроб буржуазної пропаганди підірвати дружбу радянських народів . . .	117
--	-----

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

Підлущкий Г. І. Організація самостійної роботи учнів над творами В. І. Леніна	127
---	-----

ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Маркітан Л. П. Пам'ятники В. І. Леніну на Україні	132
---	-----

ДОКУМЕНТАЛЬНІ РОЗПОВІДІ

Калениченко Н. П. Мати великого Леніна	138
--	-----

НАШ КАЛЕНДАР

Олійник М. М. (Харків). Курсом на побудову соціалізму (До 60-річчя XIV конференції РКП(б)	147
---	-----

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Шаталіна Є. П. У братній сім'ї народів СРСР	151
Курас І. Ф. Сторінки культурного будівництва .	152

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Хворостяний І. М. Симпозіум, присвячений 40-річчю Кримської (Ялтинської) конференції	155
Шамко В. І. (Одеса), Воробйова Г. В. (Одеса). Наукова конференція, присвячена 80-річчю Першої російської революції	155
Овсієнко О. Ф. Наукова конференція, присвячена 100-річчю Морозовського страйку	156
Іванова Л. Г. Дні науки на заводах «Арсенал» і «Ленінська кузня»	157
Булкіна В. П. Вшанування професора О. Т. Юрченка у зв'язку з його 80-річчям	157
Бойко В. В., Старшнюк С. Ю. Вшанування доктора істор. наук, професора Г. М. Попова у зв'язку з його 60-річчям	158

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Идеи В. И. Ленина живут и побеждают

Вечная молодость ленинизма	5
Шевченко В. Ф. Ленинский принцип единства теории и практики в деятельности КПСС	14
Шевченко Ф. П. Ленинское учение о закономерности исторического процесса	25
Василенко В. К. Воплощение в жизнь ленинских идей об участии руководящих кадров в воспитательной работе	34
Гамрецкий Ю. М. Советы рабочих и солдатских депутатов Украины — проводники ленинской политики мира (январь—март 1918 г.)	46

Центры пропаганды идей В. И. Ленина

Кирилова С. К. Опыт Киевского филиала Центрального музея В. И. Ленина по коммунистическому воспитанию молодежи	56
Подольяк Г. В. (<i>Львов</i>), Машотас В. В. (<i>Львов</i>). Научная работа Львовского филиала Центрального музея В. И. Ленина	63

Навстречу XXVII съезду КПСС.

Актуальные проблемы коммунистического строительства

Панченко П. П., Тимченко С. М. Вклад трудящихся Украинской ССР в осуществление ленинской аграрной политики КПСС на современном этапе	69
--	----

Методология и методика исторических исследований

Сарбей В. Г. В. И. Ленин об истории революции 1905—1907 гг.	84
---	----

СООБЩЕНИЯ

К 80-летию российской революции 1905—1907 гг.

Глызь И. И. (<i>Вишневое</i>). Произведения В. И. Ленина на Украине в 1905—1907 гг.	96
Ковалева О. В. (<i>Горловка</i>). В. И. Ленин о военно-боевой деятельности партии в 1905 г.	101

ТРИБУНА МОЛОДОГО АВТОРА

Жечев С. С. (<i>Одесса</i>), Руденко В. Т. (<i>Одесса</i>). Патриотическое и интернациональное воспитание моряков на боевых традициях Великой Отечественной войны (1971—1980 гг.)	109
---	-----

В ПОМОЩЬ ПРОПАГАНДИСТАМ И СЛУШАТЕЛЯМ СИСТЕМЫ МАРКСИСТСКО-ЛЕНИНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Консультации по курсу «Исторический опыт КПСС»

Нагорная Л. А. Опыт решения национального вопроса в СССР и разоблачение попыток буржуазной пропаганды подорвать дружбу советских народов	117
--	-----

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ

Подлущий Г. И. Организация самостоятельной работы учеников над произведениями В. И. Ленина	127
--	-----

ПАМЯТНИКИ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ

Маркитан Л. П. Памятники В. И. Ленину на Украине	132
--	-----

ДОКУМЕНТАЛЬНЫЕ ОЧЕРКИ

Калениченко Н. П. Мать великого Ленина	138
--	-----

НАШ КАЛЕНДАРЬ

Олійник Н. Н. (Харьков). Курсом на построение социализма (К 60-летию XIV конференции РКП(б)	147
---	-----

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Шаталина Е. П. В братской семье народов СССР	151
Кура с И. Ф. Страницы культурного строительства	152

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Хворостяный И. М. Симпозиум, посвященный 40-летию Крымской (Ялтинской) конференции	155
Шамко В. И. (Одесса), Воробьева Г. В. (Одесса). Научная конференция, посвященная 80-летию Первой российской революции	155
Овсиенко А. Ф. Научная конференция, посвященная 100-летию Морозовской стачки	156
Иванова Л. Г. Дни науки на заводах «Арсенал» и «Ленинская кузница» . . .	157
Булкина В. П. Чествование профессора А. Т. Юрченко в связи с его 80-летием	157
Бойко В. В., Старшнюк С. Ю. Чествование доктора истор. наук, профессора Г. Н. Попова в связи с его 60-летием	158

Ідеї В. І. Леніна живуть і перемагають

ВІЧНА МОЛОДІСТЬ ЛЕНІНІЗМУ

Минає 115 років з дня народження Володимира Ілліча Леніна — титана наукової думки і революційної дії, творця великої партії комуністів і першої в світі соціалістичної держави, справді народного вождя і людини вражаючої простоти і скромності.

Вірний послідовник К. Маркса і Ф. Енгельса, В. І. Ленін у нових історичних умовах розвинув їх безсмертне вчення, збагатив принципово важливими положеннями всі складові частини марксизму, дав відповіді на найактуальніші питання, поставлені історичним прогресом, очолив боротьбу робітничого класу і всіх трудящих мас Росії за владу Рад, за соціалізм і привів їх до перемоги.

«Ми зовсім не дивимось на теорію Маркса як на щось закінчене і недоторканне,— писав Володимир Ілліч;— ми, навпаки, переконані, що вона поклатла тільки наріжні камені тієї науки, яку соціалісти повинні рухати далі в усіх напрямках, коли вони не хочуть відстати від життя»¹. І він робив це послідовно й цілеспрямовано, відкриваючи новий етап у творчому розвитку марксизму. Ленінське вчення про імперіалізм, про соціалістичну революцію і диктатуру пролетаріату, про партію, про класових союзників пролетаріату в боротьбі за демократію та соціалізм, про нерозривний зв'язок соціального й національного визволення, про захист соціалістичної Вітчизни і принципи мирного співіснування держав з різним суспільним ладом, про шляхи будівництва соціалізму і комунізму — все це неоціненний вклад у революційну теорію, могутня ідейна і методологічна зброя борців за соціальну справедливість.

Ленінізм став марксизмом сучасної епохи, цілісним вченням міжнародного робітничого класу. З ним нерозривно пов'язані всі видатні революційні події ХХ століття.

Свого часу В. І. Ленін зазначав, що теорія Маркса «...сполучає строгу й найвищу науковість (будучи останнім словом суспільної науки) з революційністю, і сполучає не випадково, не тому тільки, що засновник доктрини особисто сполучав у собі властивості вченого і революціонера, а сполучає в самій теорії внутрішньо і нерозривно»². Те ж саме з повним правом можна сказати й про ленінське вчення — історичний компас і дійову зброю мільйонів самовідданих борців за світле майбутнє. Його правоту довів Великий Жовтень, що відкрив нову еру в історії людства. Його істинність і життєву силу підтвердили будівництво соціалістичного суспільства в СРСР, інших країнах, реальна практика світового соціалізму. Цю істинність і силу підтверджують класові битви в цитаделях капіталу, самостійна історична творчість народів колишньої колоніальної та напівколоніальної периферії імперіалізму.

Смисл життя В. І. Ленін завжди знаходив у вирі сьогодення. Разом з тим він постійно прагнув відкрити перед людьми перспективу, науково обґрунтувати шляхи досягнення соціалістичного й комуністич-

¹ Ленін В. І. Наша програма.— Повне збір. творів, т. 4, с. 175—176.

² Ленін В. І. Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів? : (Відповідь на ст. «Русского богатства» проти марксистів).— Там же, т. 1, с. 317—318.

ного ідеалу. Як і К. Маркс, В. І. Ленін ставив на історичний ґрунт (при тому в розумінні не тільки пояснення минулого, а й сміливого передбачення майбутнього та практичної діяльності, спрямованої на його досягнення) і економічні, і політичні, і соціальні, і духовні основи соціалізму.

Звичайно, було б утопією гадати, що можна створити детально розроблений проект нового суспільства. Наукове передбачення, яким би глибоким воно не було, завжди доповнюватиметься й уточнюватиметься в процесі суспільної практики, яка потребує постійного теоретичного узагальнення, у відповідності з чим має конкретизуватися стратегія і тактика дальшого руху вперед. Саме з цього виходив В. І. Ленін, коли створював теорію соціалістичної революції, обґрунтовував завдання перехідного періоду, закономірності сходження соціалізму ступенями його соціально-економічної зрілості. З цього виходила наша партія, розробляючи концепцію розвинутого соціалізму як історично тривалого етапу першої фази комуністичної формації, який необхідно пройти, перш ніж вирішувати завдання, пов'язані безпосередньо з будівництвом комунізму.

Ми знаходимося на початку даного етапу. На основі цього глибоко обґрунтованого висновку, зазначав товариш М. С. Горбачов у доповіді на Всесоюзній науково-практичній конференції «Вдосконалення розвинутого соціалізму і ідеологічна робота партії у світлі рішень червневого (1983 р.) Пленуму ЦК КПРС», «конкретизується вироблена партією концепція розвинутого соціалістичного суспільства.

Зроблені оцінки і висновки остерігають від забігання наперед, від змішування того, що є і що повинно бути досягнуте. Разом з тим вони ясно вказують, що не можна виявляти повільність в практичних діях, у здійсненні назрілих проблем, у подоланні недоліків.

Треба буде здійснити глибокі перетворення в економіці і всій системі суспільних відносин, забезпечити якісно вищий рівень життя радянських людей. В результаті соціалізм підніметься на новий ступінь зрілості»³.

Взята на озброєння комуністами методологія, яку В. І. Ленін визначив як революційну діалектику марксистського реалізму, вимагає розглядати дійсність в усій її складності і багатогранності, в постійному русі й розвитку. Поряд з епохальними досягненнями наше суспільство має і свої проблеми, й нерозв'язані завдання, й реальні суперечності як в економіці, так і в інших сферах: соціальній, політичній, національних відносин тощо.

Згідно із законами діалектики розвинутий соціалізм також — не застигле поняття, а система поглядів, яка невпинно збагачується, поповнюється новими висновками і положеннями. Етапними віхами на шляху цього збагачення стали XXVI з'їзд КПРС, листопадовий (1982 р.), червневий (1983 р.), лютневий і квітневий (1984 р.), березневий (1985 р.) Пленуми ЦК КПРС.

Суть всебічно зваженої, реалістичної, новаторської стратегії партії полягає в тому, щоб невпинно йти вперед, спираючись на досягнуте раніше, творчо збагачуючи його, концентруючи волю й енергію робітничого класу, колгоспного селянства, трудової інтелігенції, всього радянського народу на нерозв'язаних завданнях, на ключових проблемах сучасного і майбутнього, орієнтуючись на найвищі, найвимогливіші уявлення про соціалізм, розроблені науковою теорією.

Такими орієнтирами є завершення інтенсифікації економіки і забезпечення якісно нового рівня народного добробуту; поглиблення процесів, що ведуть до становлення безкласового соціалістичного суспільства, дальшого розквіту і зближення націй, забезпечення якнайповнішої відповідності суспільних відносин принципам соціальної

³ Рад. Україна, 1984, 11 груд.

справедливості; здійснення повною мірою соціалістичного самоврядування народу, що передбачає дальше зростання керівної ролі партії; всебічний розвиток особи; переорієнтація суспільної свідомості, формування у кожної радянської людини чіткого розуміння масштабності і складності завдань, що постають, готовності і вміння їх виконувати; практичне освоєння нових ідей, перебудова у відповідності з ними роботи партійних, радянських, господарських органів, громадських організацій.

Водночас революційна діалектика марксистського реалізму застерігає від поспішності, забігання наперед, зниження рівня вимог до соціалізму і до комунізму, спроб відкласти на завтра те, що можна і треба зробити сьогодні.

Дбайливо зберігаючи і постійно збагачуючи безцінну ленінську спадщину, партія звиряє свою політику з немеркнучими принципами, які заповідав їй Володимир Ілліч. Один з таких принципів полягає в тому, що головною політикою для нас є економіка. Нині остання безпосередньо підійшла до рубежу, на якому якісні зрушення і зміни в ній стали настійною необхідністю. Йдеться про те, щоб ще до кінця 80-х років добитися докорінного перелому в підвищенні ефективності народного господарства, використавши для цього всі наявні ресурси, привівши в дію величезні творчі сили, закладені в економіці розвинутого соціалізму. Сили ж ці такі, що сьогодні вони дають змогу нам, — а вірніше навіть, зобов'язують нас поставити перед собою велике, програмного значення завдання: забезпечити вихід країни на найвищий світовий рівень продуктивності суспільної праці⁴.

Це завдання обгрунтовано політично, оскільки саме в досягненні найвищої продуктивності праці В. І. Ленін вбачав «найважливіше, найголовніше» для перемоги нового суспільного ладу. Воно обгрунтовано соціально, тому що найвищого піднесення народного добробуту можна досягти тільки на основі підвищення продуктивності праці. Нарешті, для його здійснення є необхідні економічні передумови. Але щоб намічене стало реальністю, необхідно якісно перетворити продуктивні сили на основі технічного переоснащення всіх галузей народного господарства і швидкого виробничого освоєння найпрогресивніших технологій, створивши для цього економічні умови, відлагодивши механізм господарювання, що передбачає глибоке знання дії об'єктивних законів соціалізму, точність, твердість, господарський розрахунок, діловитість і організованість.

Разом з тим не можна забувати застереження В. І. Леніна про те, що «в першій своїй фазі, на першому своєму ступені комунізм *не* може ще бути економічно цілком зрілим...»⁵. Тому дуже важливо реалістично підходити до можливостей нашої економіки, з одного боку, не орієнтувати її на недосяжні цілі, а з другого — не применшувати її творчої сили.

Вузький практицизм, буденна текучка, заземленість завжди шкодили і шкодять справі. Взірцем реалізму в розв'язанні питань економіки є ленінський підхід до них. Згадаймо перші роки Радянської влади, коли В. І. Ленін висунув вимогу захопити масу великою програмою і коли народжувався план ГОЕЛРО. Його творці змушені були працювати у надзвичайно складних умовах, нерідко терпіли холод і голод. Але вони твердо вірили в майбутнє, як вірив у нього В. І. Ленін, бо твердо пам'ятали чітку формулу вождя: «Комунізм — це є Радянська влада плюс електрифікація всієї країни». Мрійники, вони рішуче заперечували скептикам, які говорили: де вже там нам на багато років розраховувати, зробити хоча б те, що потрібно сьо-

⁴ Там же, 1985, 12 берез.

⁵ Ленін В. І. Держава і революція: Вчення марксизму про державу і завдання пролетаріату в революції. — Повне зібр. творів, т. 33, с. 94.

годні. Реалісти, вони давали відсіч маловірам, які лякалися майбутнього.

В. І. Ленін вчив уміти поєднувати вирішення практичних справ сьогодення з розв'язанням перспективних завдань. Ось чому так важливо органічно злити тверезість господарських розрахунків з широким політичним баченням, суворо дотримуватися формули партійного керівництва економікою: «справи — господарські, методи — політичні».

У світі капіталу відношення людей — це по суті відношення речей, а людина є лише засобом для досягнення чужих їй цілей. У соціалістичному суспільстві вона перетворюється з засобу на самоціль, на вищу цінність, і її всебічний розвиток, задоволення її потреб є соціальним ідеалом. Успіхи економіки являють собою основу підвищення народного добробуту. У свою чергу, кращі умови праці і життя є запорукою цих успіхів. Звідси й завдання, поставлене партією: посилити взаємозв'язок економічного і соціального прогресу країни заради людини і через людину.

Вдумуючись у формулу «Краще працювати, щоб краще жити і краще жити, щоб краще працювати», ми неодмінно приходимо до ленінського висновку, що «...розподіл є метод, знаряддя, засіб для підвищення виробництва»⁶. Цей розподіл має бути соціально справедливим, ґрунтуватися на основному принципі соціалізму: «від кожного — за здібностями, кожному — за працею».

Держава сильна свідомістю мас, учив В. І. Ленін. Керуючись цією настановою, а також об'єктивними потребами як внутрішнього життя країни, так і міжнародної обстановки, червневий (1983 р.) Пленум ЦК КПРС накреслив заходи, спрямовані на значне посилення ролі ідеологічної, політико-виховної роботи, відніс комуністичне виховання трудящих до першочергових завдань, які вирішуються на сучасному етапі. Повною мірою використати великі творчі сили, закладені у свідомості та ідейній переконаності мас — значить добитися нових успіхів на всіх ділянках удосконалення розвинутого соціалізму, ще більше зміцнити зв'язок партії з народом.

В. І. Ленін невтомно дбав про загартування створеної ним партії. В ній він вбачав «...авангард пролетаріату, здатний взяти владу і вести весь народ до соціалізму, спрямовувати і організовувати новий лад, бути учителем, керівником, вождем усіх трудящих і експлуатованих у справі влаштування свого суспільного життя без буржуазії і проти буржуазії»⁷. Такою й стала Комуністична партія Радянського Союзу, партія Леніна. «Характерні риси та особливості партії нового типу, властиві їй з моменту виникнення і викристалізовані в ході дальшого розвитку, — підкреслюється у постанові ЦК КПРС «Про 80-річчя Другого з'їзду РСДРП», — полягають у тому, що вона:

керується марксистсько-ленінським ученням і творчо розвиває його, забезпечує органічну єдність революційної теорії і революційної практики;

є колективним політичним вождем робітничого класу, найвищою формою його організації, авангардом усіх трудящих; найтісніший зв'язок з масами — джерело її невичерпної сили;

будує свою діяльність на основі демократичного централізму, безустанно зміцнює ідейну й організаційну єдність своїх рядів, свідому дисципліну, розвиває активність членів партії;

непримиренно ставиться до будь-якого роду фракційності та грумпівщини, проявів ревізіонізму, опортунізму і догматизму;

критично аналізує результати своєї революційно-перетворюючої

⁶ Ленін В. І. Промова на III Всеросійській продовольчій нараді 16 червня 1921 р. — Там же, т. 43, с. 331.

⁷ Ленін В. І. Держава і революція. — Там же, т. 33, с. 25.

діяльності, своєї політики, постійно вивчає, оцінює і використовує досвід, нагромаджений міжнародним комуністичним рухом; послідовно здійснює принципи пролетарського інтернаціоналізму»⁸.

В той час, коли започатковувалася наша партія, соціал-демократів було всього близько 3,5 тис. чол. Напередодні Жовтня вона об'єднувала 350 тис. У рік утворення Союзу РСР партія налічувала близько 530 тис. комуністів. Порівнюючи її із «зернятком», В. І. Ленін висловлював тоді впевненість, що воно все докорінно перебудує в країні⁹. Партія своїми практичними ділами довела правоту цієї ленінської переконаності. Невпізнанно змінилась наша країна. Виросла й сама партія. Нині в її лавах — понад 18 млн. чол.

Бойовим загоном КПРС є Комуністична партія України. Розглянувши підсумки роботи за 1984 р. по зміцненню партійних рядів, розвитку активності і підвищенню дисципліни комуністів, ЦК Компартії України відзначив, що партійні організації республіки, здійснюючи настанови XXVI з'їзду партії, постанови ЦК КПРС з питань партійного будівництва, постійно поповнюють свої ряди передовими представниками робітничого класу, колгоспного селянства, інтелігенції. На 1 січня 1985 р. в Компартії України налічувалося 3 142 995 членів і кандидатів у члени КПРС. Вони об'єднувалися в 70 237 первинних і 71 414 цехових організаціях, 131 401 партійній групі¹⁰.

Невичерпним джерелом натхнення є для нашої партії цілюща скарбниця марксистсько-ленінського вчення. Вона черпає його також з могутньої ріки досвіду соціалістичного будівництва в СРСР, братніх країнах соціалізму, з животворного джерела народної ініціативи.

Вироблену колективною мудрістю партії, науково обгрунтовану, реалістичну внутрішню й зовнішню політику одностайно схвалюють і підтримують всі радянські люди. Ця політика є виявом невтомного піклування про інтереси трудящих, спрямована на утвердження світлих ленінських ідеалів.

З новою силою роль політичного вождя народу, його бойового авангарду КПРС демонструє нині, коли ведеться безпосередня підготовка до її наступного, XXVII з'їзду. В. І. Ленін вчив партію приносити на з'їзд перероблений досвід соціалістичного будівництва. І вона залишається вірною цій вказівці. «Час вимагає,— вказувалося на березневого (1985 р.) Пленумі ЦК КПРС,— напруженої творчої роботи всіх партійних організацій зверху донизу. На всіх ділянках, скрізь і всюди комуністи повинні бути прикладом виконання громадянського обов'язку, сумлінної праці на благо суспільства, повсюдно утверджувати ленінський стиль у роботі. В першу чергу це стосується кадрів партії, партійних і державних керівників»¹¹.

За роки, що минули після XXVI з'їзду КПРС, зроблено чимало. Та не в традиціях нашої партії спочивати на лаврах. Тому здобуте примножується у трудових буднях завершального року одинадцятої п'ятирічки, в масовому соціалістичному змаганні, що веде свій родовід від «великого почину» та стахановського руху, п'ятдесятиріччя якого незабаром відзначатиме наша країна; у всенародній боротьбі за підвищення продуктивності праці, зниження собівартості продукції та економії ресурсів; у могутньому політичному і трудовому піднесенні мас, які прагнуть зустріти з'їзд новими зверненнями на всіх ділянках комуністичного творення.

Як відомо, з'їзд має прийняти нову редакцію Програми КПРС. Працюючи над нею, партія незмінно керується ленінськими настано-

⁸ Рад. Україна, 1983, 5 квіт.

⁹ Див.: Ленін В. І. Промова на пленумі Московської Ради 20 листопада 1922 р.— Повне зібр. творів, т. 45, с. 294.

¹⁰ Рад. Україна, 1985, 31 січ.

¹¹ Там же, 12 берез.

вами про необхідність загальніших, ширших, далекосяжніших поглядів¹² та про реалістичність програмних настанов, у чому й полягати-ме приваблююча сила нашої програми¹³. Безумовно, цей документ, з положеннями якого будуть узгоджуватися й плани економічного та соціального розвитку країни на дванадцятку п'ятирічку і на більш тривалу перспективу, націлить комуністів, усіх радянських людей на дальшу творчу роботу, пов'язану з удосконаленням розвинутого соціалізму та побудовою комуністичного суспільства. Всебічно осмислюються й положення Статуту КПРС, до якого також будуть внесені зміни, що послужать зміцненню демократичних основ партії, єдиної для всіх комуністів дисципліни.

Неоціненна заслуга В. І. Леніна полягає в тому, що він вніс великий вклад у розробку питань удосконалення стилю партійної роботи, внутріпартійних відносин і відносин партії з масами, вчив комуністів етиці більшовизму. Дивитися правді у вічі, не прикрашати дійсність, ні слова на вітер, ні слова проти совісті — у цьому також весь Ленін.

Одним з найважливіших і найточніших критеріїв діловитості партії, послідовного і самовідданого виконання нею своїх обов'язків щодо робітничого класу і всіх трудящих Володимир Ілліч вважав її ставлення до помилок. Він неодноразово підкреслював, що тільки відкриті визнання помилки, розкриття причин і аналіз обстановки, що її породила, та вироблення засобів для її виправлення сприятиме зміцненню авторитету партії в масах.

Успіхи, якими б вагомими вони не були, не можуть служити приводом до самозаспокоєння. Казенне благополуччя завдає непоправної шкоди справі, глушить свіжість думки та оригінальність дії. Ось чому в розвиткові критики й самокритики партія вбачає надійний засіб виявлення і усунення недоліків та прорахунків, створення в колективах здорової морально-психологічної обстановки, могутній прискорювач дальшого руху суспільства вперед. Разом з тим вона рішуче виступає проти критиканства, використання зброї критики для зведення особистих рахунків, очорнюництва.

В. І. Леніна завжди глибоко хвилювали питання чистоти партійних рядів. Ще на II з'їзді РСДРП, коли більшовизм як ідейна течія тільки започатковувався, Володимир Ілліч вимагав підносити звання і значення члена партії вище, вище і вище. Він закликав постійно пам'ятати про те, що кожний член партії відповідальний за неї, а вона відповідальна за кожного свого члена. Навіть в умовах царизму, коли належність до РСДРП загрожувала ув'язненням, каторгою, стратою, В. І. Ленін наголошував: «Краще, щоб десять тих, хто працює, не називали себе членами партії (справжні працівники за чинами не ганяються!), ніж щоб один базіка мав право і можливість бути членом партії»¹⁴. І після Жовтневої революції Володимир Ілліч ні на йоту не відступив від цих принципів. «...Партія, — попереджав він, — штука особлива., вона потребує людей свідомих, готових до самопожертви., вона керує і добирає людей, які знали б, який шлях ще лежить перед нами, через які перешкоди ми повинні ще пройти»¹⁵.

Партія не дає комуністам ніяких привілеїв. Вона лише покладає на них більш високу відповідальність за все, що робиться в краї-

¹² Див.: Ленін В. І. Успіхи і труднощі Радянської влади. — Повне збір. творів, т. 38, с. 39.

¹³ Див.: Ленін В. І. Виступи проти поправки Бухаріна до резолюції про програму партії 8 березня: Сьомий екстрений з'їзд РКП(б), 6—8 берез. 1918 р. — Там же, т. 36, с. 63.

¹⁴ Ленін В. І. Промови і виступи при обговоренні статуту партії: II з'їзд РСДРП, 17 (30) лип. — 10 (23) серп. 1903 р. — Там же, т. 7, с. 276.

¹⁵ Ленін В. І. Доповідь про роль і завдання професійних спілок на засіданні комуністичної фракції з'їзду 23 січня: II Всерос. з'їзд гірників, 25 січ. — 2 лют. 1921 р. — Там же, т. 42, с. 244.

ні, за долю соціалістичного будівництва і суспільного прогресу. Нікому ніяких потурань, коли йдеться про честь і авторитет партії, про чистоту її рядів — закон життя й діяльності КПРС. Адже по тому, як веде себе комуніст, якими критеріями він керується, по його помислах і ділах трудящі судять про партію в цілому. І коли ще знаходяться заражені бацилами егоїзму і міщанства чи схильні до пияцтва люди, коли ще не перевелися охочі використати в корисливих цілях державну власність і службове становище, то їм не місце серед партійців, а тим більше — керівників.

Довір'я мас до партії — не застигла категорія. Здобуте раз, воно має завойовуватися знову й знову наполегливою працею в ім'я народного щастя, глибоким розумінням запитів людей на кожному етапі історичного розвитку, умінням злити свої лозунги з прагненням трудящих, повести їх за собою.

Творцем справді народної влади може бути тільки народ. І успішно вирішити складні завдання, пов'язані з удосконаленням розвинутого соціалізму та побудовою комуністичного суспільства, спроможні лише маси, згуртовані єдиною волею, єдиним прагненням, єдиним трудовим поривом, що мають передаватися від покоління до покоління мов естафети. В розвитку ініціативи трудящих, в їх все активнішій участі в управлінні державними справами й полягає зміст нашої демократії.

Новим підтвердженням демократизму радянського ладу, монолітності непорушного блоку комуністів і безпартійних, тісного згуртування радянських людей навколо Комуністичної партії, її Центрального Комітету стали вибори до Верховних Рад союзних республік і місцевих Рад народних депутатів. Трудящі України, як і весь радянський народ, у день виборів продемонстрували свою однакову підтримку ленінської генеральної лінії КПРС, її внутрішньої й зовнішньої політики.

«...Ми найсильніші за всіх... Тому що всесвітній економічний і політичний розвиток... відбувається, як ми передбачали», — писав В. І. Ленін у грудні 1921 р.¹⁶ Минулі десятиліття наочно підтвердили цей висновок. Баланс світових сил неухильно змінюється на користь соціалізму, який є визначальним фактором суспільного прогресу і справляє вирішальний вплив на всю світову політику. Зростаюча спільність економічного, політичного й духовного життя, всебічне співробітництво та взаємодопомога країн соціалістичної співдружності примножують їх могутність. І ця могутність, як підкреслюється в документах московської Економічної наради країн — членів РЕВ на найвищому рівні (1984 р.), «...стала матеріальною основою здійснюваної ними політики миру, розрядки міжнародної напруженості і взаємовигідного співробітництва з іншими державами»¹⁷.

Виступаючи на II конгресі Комуністичного Інтернаціоналу 23 липня 1920 р., В. І. Ленін говорив: «Нам потрібні такі партії, які були б завжди в справжньому зв'язку з масами і які уміли б цими масами керувати»¹⁸. Нині такі партії діють не лише в соціалістичних країнах, а й у багатьох несоціалістичних державах. Міжнародний комуністичний рух став найвпливовішою політичною силою сучасності.

Природно, що в міру розвитку революційного процесу розширюються національні завдання, які покликані розв'язувати комуністичні та робітничі партії тих чи інших країн. Але власні проблеми мають вирішуватися в загальному руслі інтернаціональних інтересів тру-

¹⁶ Ленін В. І. План доповіді про внутрішню і зовнішню політику на IX Всеросійському з'їзді Рад. — Там же, т. 44, с. 469.

¹⁷ Рад. Україна, 1984, 16 черв.

¹⁸ Ленін В. І. Промова про роль Комуністичної партії 23 липня: II конгрес Комуністичного Інтернаціоналу, 19 лип. — 7 серп. 1920 р. — Повне збір. творів, т. 41, с. 226.

дящих, базуватися на непохитній основі пролетарського інтернаціоналізму.

Вірна ленінським заповітам, Комуністична партія Радянського Союзу завжди органічно поєднувала й поєднає у своїй діяльності національний та інтернаціональний моменти. Організуючи успішне будівництво нового суспільства в своїй країні, вона тим самим активно впливає на хід світового визвольного руху, подає всебічну допомогу революційним, прогресивним рухам сучасності.

Зростання й активізація сил, що уособлюють майбутнє людської цивілізації, відбуваються в умовах гострого класового протистояння між двома протилежними світовими системами, зростаючого опору експлуататорського ладу. Реакційні мілітаристські кола хочуть зламати існуючий воєнно-стратегічний паритет, диктувати свою волю народам. Намагаючись звести історичні рахунки з батьківщиною Леніна, з світовим соціалізмом, імперіалісти США при підтримці своїх союзників роздувають атмосферу атомного психозу, розміщують ракети на європейському континенті, включають усе нові й нові райони земної кулі у сферу власних «життєвих інтересів», виношують плани «зоряних воєн». Даремні силкування.

Наша країна народилася із словом «мир». Воно пломеніло в назві одного з перших ленінських декретів. У світі без воєн, в роззброєнні Володимир Ілліч вбачав ідеал соціалізму. Він заповідав партії безустанно втілювати в життя принцип мирного співіснування держав з різним соціальним ладом. «...Взявшись за наше мирне будівництво,— говорив В. І. Ленін,— ми докладемо всіх сил, щоб його продовжувати безперервно»¹⁹. І не вина Країни Рад у тому, що радянським людям довелося взяти зброю у грізні роки Великої Вітчизняної війни.

Незабаром все прогресивне людство відзначатиме 40-річчя Перемоги над гітлерівським фашизмом. Чотири десятиліття над нашою країною голубіє мирне небо. Величезна заслуга в цьому ленінської партії та її бойового штабу — Центрального Комітету.

КПРС і Радянська держава роблять усе для того, щоб зберегти мир на землі, врятувати цивілізацію від ядерного апокаліпсису. Але ніхто не повинен мати сумніву: це наше прагнення — не від слабості, не від невпевненості у своїх силах. У нас є все необхідне, щоб гарантувати безпеку своєї Вітчизни, наших друзів і союзників. І якщо потрібно буде, ми постоїмо за себе, так як робили це не раз, бо завжди пам'ятаємо ленінський заповіт про те, що всяка революція лише тоді чогось варта, коли вона вміє захищатися. Наша велика революція, держава, народжена нею, завжди вміли і вміють боронити себе.

Сам до кінця засвоївши і збагативши теорію К. Маркса, В. І. Ленін вимагав, щоб й інші ставилися до наукового соціалізму як до науки, тобто вивчали його. Закликаючи нести цю єдиною правильну теорію в маси, він постійно дбав про захист її від нападок ідеологів буржуазії та різного роду ревізійців, про дальший творчий розвиток на основі глибокого аналізу досвіду історії та реальної дійсності.

Змінилися часи, та незмінною залишилася суть наскоків класових ворогів пролетаріату, опортуністів на революційне вчення. Не змінилося намагання зброєносців реакції та всіляких його «поліпшувачів» представити ленінізм як виключно російське явище, «догматичне» і «схематичне» вчення й навіть як фактичний відхід від класичного марксизму.

У своїх диверсіях проти соціалістичних країн буржуазна пропаганда дедалі більше робить ставку на тих «прихильників» марксизму, які, говорячи ленінськими словами, неспроможні «...рішуче порвати з усіма традиціями буржуазного світогляду взагалі і буржуазно-демо-

¹⁹ Ленін В. І. Про внутрішню і зовнішню політику республіки: Звіт ВЦВК і РНК 23 грудня: IX Всерос. з'їзд Рад, 23—28 груд. 1921 р.— Там же, т. 44, с. 287.

кратичного світогляду зокрема»²⁰. Їх псевдосоціалістичні гасла, різні моделі «соціалізму» — «національного», «регіонального», «демократичного», «гуманістичного», проповіді лібералізації, «плюралізму», казарменості тощо ллють воду на млин тих, хто хотів би якщо не зупинити, то хоча б загальмувати історичний поступ.

Борючись проти правого і «лівого» ревізіонізму, комуністи-ленінці незмінно звертаються до марксистсько-ленінських ідей, до досвіду будівництва нового ладу в нашій країні, до практики світового соціалізму. Як справедливо відзначив прогресивний англійський письменник Айвор Монтегю, коли настає час битви, ми гортаємо сторінки ленінських книг, точно так, як перед атакою набиваємо патронами кулеметні стрічки.

Політичні бої В. І. Леніна, більшовицької партії з «лівими комуністами», анархо-синдикалістами, троцькістами, правими «ухильниками» — це не лише історія. Це насамперед наш бойовий арсенал, з якого комуністи беруть заряди великої ідейної наснаженості, стійкості, безкомпромісності й відваги.

«Незвичайний народний вождь», як назвав його Джон Рід, В. І. Ленін мав незаперечний авторитет теоретика, революціонера-практика і людини. Цей авторитет він завоював завдяки своєму високому, справді енциклопедичному інтелекту, безмежній відданості великій ідеї визволення праці, сміливості, твердості, душевності, комуністичній безкорисливості. В. І. Ленін втілює в собі найвидатніші риси пролетарського революціонера: могутній розум, усе долаючу волю, священну ненависть до рабства ігноблення, революційну пристрасть, послідовний інтернаціоналізм, безмежну віру в творчі сили мас, величезний організаторський геній.

«Ми заслужили такого вождя, і він, гідний нас, вправі пишатися нами...» — писав у листі до Н. К. Крупської сормовський робітник Петро Заломов, який став прототипом образу Павла Власова з роману О. М. Горького «Мати». — Товариш Ленін — частина нас самих. Він органічно зв'язаний з нами, і цей зв'язок буде міцніти в міру більшого знайомства з його працями, з його особою»²¹.

Ленінізм — безсмертний, він ніколи не застаріє. Його вічна молодість — у правильності ленінського вчення, ленінської науки творення. Вона в тому, що це вчення близьке й зрозуміле мільйонам, які знаходять у ньому чіткі й ґрунтовні відповіді на хвилюючі питання сучасності. Вона — у спрямованості ленінізму в майбутнє. Наче могутній прожектор освітлює він шлях людству до миру, демократії і соціального прогресу. Ленінізм живе, бореться і перемагає, тому що триває всесвітня битва за соціалістичну перебудову життя, тому що живуть і борються комуністи — прометеї нового світу. Вічно буде Ленінове серце клетотати в революції у грудях, а ленінізм залишатиметься і знанням, і силою, і могутньою зброєю її вірних бійців.

ВЕЧНАЯ МОЛОДОСТЬ ЛЕНИНИЗМА

Резюме

Эта статья — о Ленине и ленинизме. О величайшем политике, теоретике и практике, о подлинно народном вожде и обаятельном человеке — вестнике коммунистического будущего. Она — о торжестве его бессмертного учения и дела, которые продолжает и развивает наша партия — партия творческого марксизма-ленинизма, ориентируясь на высшие, самые требовательные представления о социализме, разработанные научной теорией.

²⁰ Ленін В. І. Незгоди в європейському робітничому русі. — Там же, т. 20, с. 58.

²¹ Коммунист, 1984, № 6, с. 7.

В. Ф. ШЕВЧЕНКО (Київ)

ЛЕНІНСЬКИЙ ПРИНЦИП ЄДНОСТІ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ
У ДІЯЛЬНОСТІ КПРС

Одним з найважливіших ленінських принципів діяльності КПРС є єдність теорії та практики. Він відображає закономірність розвитку Комуністичної партії, її ідеологічної, політичної та організаторської роботи. В. І. Ленін неодноразово зазначав, що єдність теорії і практики в діяльності партії робітничого класу зумовлюється насамперед науковою основою її політики і всієї практичної роботи — марксизмом-ленінізмом. Могутня творча сила вчення наукового комунізму полягає в глибокому проникненні у сутність процесів суспільного розвитку, визначенні, виходячи з цього, цілей, основних напрямів, форм і методів діяльності робітничого класу, всіх трудящих. Воно «...сполучає строгу й найвищу науковість (будучи останнім словом суспільної науки) з революційністю, і сполучає не випадково, не тому тільки, що засновник доктрини особисто сполучав у собі властивості вченого і революціонера, а сполучає в самій теорії внутрішньо і нерозривно»¹. Марксизм-ленінізм вимагає нерозривної єдності пізнання і революційної дії, теорії і практики.

Теорія наукового комунізму виникла і розвивається в тісному зв'язку, у взаємодії з революційною практикою, процесом суспільного розвитку. Дійшовши висновку про необхідність реалізації революційної теорії на практиці, К. Маркс, Ф. Енгельс і В. І. Ленін визначили важливу умову звільнення пролетаріату від експлуатації — створення ним своєї партії. Саме партія є втіленням поєднання теорії з практикою, надає першій необхідну силу. «Теорія стає матеріальною силою, як тільки вона оволодіває масами»², — підкреслював К. Маркс.

Звичайно, йдеться про теорію, яка відповідає інтересам трудящих. «Теорія здійснюється в кожному народі завжди лише остільки, оскільки вона є здійсненням його потреб», — зазначав К. Маркс. «...Недосить, щоб думка прагнула до втілення в дійсність, сама дійсність повинна прагнути до думки»³. Саме такою теорією є марксизм-ленінізм, який відображає закономірності суспільного розвитку.

Найвищим втіленням єдності марксизму-ленінізму з масовим робітничим рухом, революційною боротьбою широких мас трудящих, їх творчою роботою по будівництву нового суспільства є діяльність Комуністичної партії. Теоретичне осмислення явищ суспільного життя, його головних тенденцій дає їй можливість по достоїнству оцінювати досягнуте, бачити недоліки, передбачати хід суспільних процесів, виробляти вірний політичний курс, розв'язувати назрілі проблеми, успішно просуватися вперед по шляху комуністичного творення. Такий підхід забезпечується тим, що, як підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про 80-річчя Другого з'їзду РСДРП», партія «керується марксистсько-ленінським ученням і творчо розвиває його, забезпечує органічну єдність революційної теорії і революційної практики»⁴.

Саме тому КПРС, її Центральний Комітет постійно дбають про невідпинне піднесення рівня наукової обґрунтованості керівництва політичним життям, господарським і культурним будівництвом. З Марксом, Енгельсом, Леніним звіряє кожний свій крок Комуністична пар-

¹ Ленін В. І. Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів? : (Відповідь на статті «Русского Богатства» проти марксистів). — Повне зібр. творів, т. 1, с. 317—318.

² Маркс К. До критики гегелівської філософії права. — Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 1, с. 391.

³ Там же, с. 392.

⁴ Рад. Україна, 1983, 5 квіт.

тія Радянського Союзу. «КПРС завжди виходила і виходить з тієї ленінської думки,—зазначалося на позачерговому березневому (1985 р.) Пленумі ЦК КПРС — що принципова політика — єдино правильна політика»⁵.

Комунізм не виникає стихійно, а створюється свідомою цілеспрямованою працею мільйонних народних мас, керованих марксистсько-ленінською партією. На відміну від капіталізму, який складався й існує на основі сліпої дії закономірностей соціального розвитку, зокрема стихійної дії ринку, за соціалізму «те об'єднання людей в суспільство, яке протистояло їм до цього часу як нав'язане зверху природою та історією, стає тепер їх власним вільним ділом,—писав Ф. Енгельс.—Об'єктивні, чужі сили, що панували до цього часу над історією, переходять під контроль самих людей»⁶.

Це зумовлює єдність теорії та практики в керівній діяльності Комуністичної партії, в основу якої покладено правильне використання пізнаних законів розвитку суспільства. «...Маркс поклав край поглядів на суспільство,—писав В. І. Ленін,—як на механічний агрегат індивідів, що допускає всякі зміни з волі начальства (або, все одно, з волі громадянства й уряду), виникає й змінюється випадково, і вперше поставив соціологію на науковий ґрунт...»⁷. Єдність послідовної наукової теорії й революційної практики — характерна риса марксизму-ленінізму. Саме цим ученням керується Комуністична партія у всій своїй діяльності. На XXVI з'їзді КПРС, наступних Пленумах ЦК знову підкреслювалося, що вона не може виконувати керівну роль, якщо не приділяє належної уваги теоретичному осмисленню й узагальненню нових явищ, творчому розвитку марксистсько-ленінської теорії.

Блискучим зразком поєднання революційної думки і дії є діяльність Володимира Ілліча Леніна. Оволодівши всім багатством спадщини основоположників марксизму, В. І. Ленін всебічно розвинув їх ідеї, ввійшов в історію як геніальний теоретик пролетарської революції та перетворення суспільства на соціалістичних засадах. І в той же час він — неперевершений практик, політичний організатор мас, засновник і керівник більшовицької партії, вождь Великої Жовтневої соціалістичної революції, міжнародного комуністичного руху. Створенням ним вчення — ленінізм — є марксизмом сучасної епохи, уособленням єдності революційних ідей і революційних дій. Спираючись на всі попередні досягнення передової суспільної думки, він правильно відображає об'єктивні закономірності розвитку суспільства, постійно узагальнює нове, що з'являється в житті, і є практичним керівництвом до дії.

Єдність теорії і практики як одна з основних закономірностей партійного керівництва зумовлюється тим, що його наукова основа — марксизм-ленінізм є найбільш передовою і найбільш витриманою в науковому відношенні теорією історичного розвитку. Як зазначав В. І. Ленін, «марксизм відрізняється від усіх інших... теорій надзвичайним поєднанням цілковитої наукової тверезості в аналізі об'єктивного стану речей і об'єктивного ходу еволюції з найрішучішим визнанням значення революційної енергії, революційної творчості, революційної ініціативи мас...»⁸. Він також вказував, що політика має «внутрішню логіку», «...об'єктивну логіку, незалежну від накреслень тих

⁵ Рад. Україна, 1985, 12 берез.

⁶ Енгельс Ф. Анти-Дюрінг: Переворот в науці, учинений паном Євгеном Дюрінгом.—Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 20, с. 278.

⁷ Ленін В. І. Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів? — Повне збір. творів, т. 1, с. 130.

⁸ Ленін В. І. Проти бойкоту: (з заміток с.-д. публіциста).— Там же, т. 16, с. 22.

чи інших осіб або партій»⁹. Можливість визначити цю об'єктивну логіку подій дає партії, її організаціям марксизм-ленінізм. Саме керуючись революційною теорією, його методологією глибокого проникнення в суть подій, аналізу об'єктивної дійсності, провідних тенденцій і потреб розвитку, Комуністична партія успішно розробляє і здійснює свою політику. Партія творчо застосовує на практиці марксистську діалектику, яка «...бере речі та їх розумові відображення в їх взаємному зв'язку, в їх зчепленні, в їх русі, в їх виникненні і зникненні...»¹⁰.

Розкриваючи значення наукового комунізму як теоретичної і методологічної основи діяльності пролетарських організацій, К. Маркс, Ф. Енгельс, В. І. Ленін неодноразово підкреслювали, що він відображає закономірності історичного розвитку, пізнання яких є головною передумовою успіху робітничого класу в боротьбі за нове суспільство. «Для мене,— писав Ф. Енгельс,— історична теорія Маркса — основна умова всякої витриманої і послідовної революційної тактики; щоб знайти цю тактику, треба тільки застосувати теорію до економічних і політичних умов даної країни»¹¹.

В. І. Ленін вказував, що при аналізі явищ і процесів суспільного життя, розв'язанні різних проблем, у всій політичній та організаторській роботі необхідно спиратися на марксистське вчення. Призначення наших теоретичних поглядів, підкреслював він, полягає в тому, щоб керуватися ними в революційній боротьбі. Кращим місцем для їх перевірки є поле бойової діяльності. Справжня перевірка для комуніста — це його розуміння, як, де і коли перетворювати свій марксизм у дію¹². Розвиваючи цю думку, показуючи творчий характер теорії наукового комунізму, Володимир Ілліч вчив: «Марксизм полягає в тому, щоб зуміти визначити, яку політику треба проводити в тих або інших умовах»¹³.

Марксизм-ленінізм — могутня творча теорія, змістом якої є вчення про закони історичного розвитку людського суспільства, про невідворотність занепаду і загнивання капіталізму, його приреченість перед неминуchoю пролетарською революцією, про шляхи будівництва соціалізму і комунізму, їх основні риси.

Саме керуючись цим ученням, робітничий клас, трудящі нашої країни під керівництвом Комуністичної партії здійснили соціалістичну революцію, побудували нове суспільство й нині успішно розв'язують завдання вдосконалення розвинутого соціалізму. На шлях будівництва соціалізму стали й народи ряду країн Європи, Азії та Латинської Америки.

Це яскраве свідчення реального втілення в життя передбачень основоположників наукового комунізму.

Історія розвивається по Марксу і Леніну! Неминуше значення марксизму-ленінізму полягає в тому, що він глибоко і точно виражає інтереси робітничого класу, всіх трудящих, потреби всесвітнього соціального прогресу, дає можливість сміливо, творчо, правильно розв'язувати найбільш злободенні проблеми сучасності, озброє науковим розумінням перспектив суспільного розвитку. Багатюща спадщина К. Маркса, Ф. Енгельса і В. І. Леніна, революційно-критичний дух їх вчення, послідовність і твердість у захисті корінних принципів марксизму від опортуністичних перекирочень є невичерпним джерелом ре-

⁹ Ленін В. І. Замітки публіциста.— Там же, с. 53; Ленін В. І. З приводу однієї статті в органі Бунду.— Там же, т. 14, с. 176.

¹⁰ Енгельс Ф. Анти-Дюрінг.— Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 20, с. 22.

¹¹ Енгельс Ф. Вірі Іванівні Засулич.— Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 36, с. 245.

¹² Див.: Ленинский сборник, [т.] 37, с. 249.

¹³ Цит. за кн.: Володимир Ілліч Ленін: Біографія.— К., 1983, с. 606.

волюційної думки і революційної дії всього сучасного міжнародного комуністичного, робітничого і національно-визвольного руху.

Комуністична партія постійно приділяє велику увагу захисту вчення наукового комунізму від перекирвань з боку буржуазних ідеологів та опортуністів. Весь хід історичного розвитку цілком і повністю спростовує вигадки ворогів марксизму-ленінізму. Однак їх концепції, незважаючи на антинауковість, вимагають принципового аналізу, вмілого викриття. «Пролетаріат діятиме, — писав В. І. Ленін, — не наклепами, а словом істини»¹⁴⁻¹⁵. Наукові істини марксистсько-ленінського вчення, багатий досвід КПРС, інших братніх партій є найкращими аргументами в боротьбі проти ідейних слуг капіталізму.

Ленінізм був, є і назавжди залишиться невичерпною скарбницею теорії і практики міжнародного комуністичного і робітничого руху, оскільки він дає ключ до пізнання і перетворення людського суспільства, є могутнім знаряддям трудящих у боротьбі за остаточне знищення капіталізму, за світле майбутнє — комунізм.

Ленінізм — вічно живе вчення, що постійно розвивається, — був, є і буде основою революційно-перетворюючої діяльності КПРС. Звертаючись до ідейної спадщини великого вождя, партія вбачає своє найважливіше завдання в тому, щоб на основі ленінських думок, ленінської методології розв'язувати актуальні проблеми комуністичного будівництва. Діяльність КПРС — це марксизм-ленінізм у дії, нерозривна єдність теорії і практики. Звичайно, керуватись марксистсько-ленінським ученням не означає тільки покладатися на магічну силу колись завчених цитат. Сила нашої теорії полягає в її істинності, у відповідності об'єктивному ходу речей. Марксизм — не догма, а живе керівництво до дії, до самостійної роботи над розв'язанням відповідно до пізнаних закономірностей суспільного життя тих складних завдань, які висуває кожний новий історичний рубіж. Саме тому Комуністична партія Радянського Союзу багато уваги приділяє теоретичній діяльності, творчому розвитку основоположних марксистсько-ленінських принципів, рішуче відстоює їх чистоту.

Збагачення марксизму-ленінізму здійснюється на основі узагальнення практичного досвіду. Саме на практиці перевіряється істинність теоретичних положень. Як підкреслював В. І. Ленін, «не може бути догматизму там, де верховним і єдиним критерієм доктрини ставиться — відповідність її з дійсним процесом суспільно-економічного розвитку...»¹⁶. З іншого боку, відображаючи суттєві моменти суспільного розвитку, теоретичні положення марксизму-ленінізму збагачуються, втілюючи в собі на кожному етапі притаманні йому нові явища, напрями суспільного життя, закономірності, форми і методи діяльності партії. Теорію неможливо вигадати, підкреслював В. І. Ленін, бо «...вона *виростає* з сукупності революційного досвіду і революційної думки...»¹⁷.

Результати розвитку теоретичної думки партії, колективної діяльності Центрального Комітету, партійних і наукових кадрів знайшли відображення в документах з'їздів КПРС, її ЦК. Визначним досягненням партії є конкретизована і творчо розвинута Пленумами ЦК КПРС стратегія нашого просування вперед. КПРС внесла великий вклад у підготовку документів міжнародних нарад комуністичних і робітничих партій. Її теоретичний арсенал збагатився колективно розробленими новими узагальненнями і висновками, що мають принципове ідейно-політичне і практичне значення. До них відносяться положення про

¹⁴⁻¹⁵ Ленін В. І. Подяка князеві Г. Є. Львову. — Повне збір. творів, т. 34, с. 20.

¹⁶ Ленін В. І. Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів? — Повне збір. творів, т. 1, с. 288.

¹⁷ Ленін В. І. Чесний голос французького соціаліста. *Діалектика науки* 1977

характер і особливості сучасної епохи, розвинуте соціалістичне суспільство, вдосконалення в ньому розподільчих відносин, значення випереджаючих темпів зростання продуктивності праці, про історичну роль держави диктатури пролетаріату і переростання її в загальнонародну, розвиток радянського народу як нової історичної спільності людей, єдиного народногосподарського комплексу, про дальшу інтернаціоналізацію соціально-економічних, політичних і духовних процесів, суть соціалістичного способу життя та ін. Дальшого розвитку набуло марксистсько-ленінське вчення про Комуністичну партію, зростання її керівної ролі, закономірності її діяльності, що відображають нові явища, напрями, форми і методи роботи партійних організацій на сучасному етапі.

Найважливішим внеском у марксистсько-ленінську теорію, зробленим за останні роки, є концепція розвинутого соціалізму. Спираючись на неї, партія уточнила і конкретизувала шляхи й строки реалізації своїх програмних цілей.

Ємка концепція розвинутого соціалізму як особливого, об'єктивно необхідного етапу першої фази комуністичної суспільно-економічної формації є основою стратегії і тактики КПРС у сучасних умовах. Будучи результатом глибокого теоретичного аналізу і синтезу досвіду нашої та інших братніх партій, ця концепція є видатним вкладом у теорію наукового комунізму. Виражений у цій концепції ідейно-теоретичний, політичний і методологічний підхід до принципових питань дальшого розвитку соціалізму і руху до комунізму покладено в основу роботи над новою редакцією Програми КПРС, яку буде всебічно розглянуто на черговому, XXVII партз'їзді¹⁸. З її положеннями узгоджуватимуться і плани економічного та соціального розвитку країни на дванадцяті п'ятирічку і на більш тривалу перспективу.

Завдяки вірності творчому духу марксизму-ленізму, величезній роботі партії й народу по реалізації рішень XXVI з'їзду КПРС, наступних Пленумів ЦК КПРС нині наша країна вийшла на такі рубежі, коли стало можливим здійснювати небачені раніше завдання, орієнтуючись на найвищі, найбільш вимогливі уявлення про новий суспільний лад, що випливають з наукової теорії.

Партія постійно піклувалась і піклується про підвищення наукової обґрунтованості своєї роботи, забезпечення єдності теорії і практики. В умовах розвинутого соціалістичного суспільства, його вдосконалення необхідність такого підходу зумовлена і дією ряду інших факторів. Одним з них є зростання масштабів комуністичного будівництва, що супроводжується збільшенням обсягу і ускладненням усіх політичних, економічних і культурних процесів та їх взаємозв'язків. Зокрема, необхідність поліпшення такої важливої складової частини керівництва народним господарством, як управління обумовлена зростанням масштабів і якісними зрушеннями в економіці, що ставить нові, підвищені вимоги, не дозволяє задовольнятися усталеними формами й методами, навіть якщо вони виправдали себе в минулому. До того ж радянський народ створює нове суспільство в умовах складної міжнародної обстановки, коли імперіалістичні кола розгорнули «хрестовий похід», політичний, ідеологічний та економічний наступ проти країн соціалістичної співдружності, міжнародного комуністичного і національно-визвольного руху.

За характером своєї діяльності ленінська партія виступає як першовідкривач: кожен її крок у боротьбі за комунізм є новим, що не має зразків у багатовіковій історії людства, потребує величезних зусиль. Якщо в минулому при переході від однієї суспільно-економіч-

¹⁸ Рад. Україна, 1985, 12 берез.

ної формації до іншої народи мали «...випробуваний екіпаж, заздалегідь підготовлений шлях, випробувані вже раніше механізми...»¹⁹⁻²⁰, то ніякого досвіду будівництва соціалізму і комунізму до Великої Жовтневої соціалістичної революції не існувало. На цьому шляху радянському народу, його авангарду — Комуністичній партії вперше доводиться розв'язувати найскладніші політичні, економічні, моральні, національні, міжнародні проблеми.

Сучасний етап комуністичного будівництва відбувається в умовах бурхливої науково-технічної революції. Вона сприяє прискоренню темпів розвитку продуктивних сил, характеризується широким впровадженням досягнень науки і техніки. Це потребує дальшого підвищення наукового рівня партійного керівництва у масштабі кожного підприємства чи об'єднання, району, міста, області, республіки, всієї країни. До того ж небувале піднесення науки і техніки, в тому числі розвиток засобів виробництва, інформації, зв'язку, управління, прискорює всі процеси суспільного життя. Слід враховувати і складні проблеми, які виникають внаслідок несприятливих кліматичних умов, вичерпання старих і віддаленості нових джерел сировини тощо. Можливість у найкоротші строки аналізувати явища, виробляти в найскладніших ситуаціях, які до того ж швидко змінюються, правильну політику, піднімати маси на її здійснення дає Комуністичній партії, її організаціям тісне поєднання теорії і практики.

Серед факторів, які посилюють необхідність вдосконалення на науковій основі форм і методів організаторської та ідеологічної роботи, першорядне значення має дальше зростання ролі народних мас в історії, постійне підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівня. Характерна для розвинутого соціалізму перебудова суспільних відносин на колективістських засадах сприяє, як і передбачали основоположники наукового комунізму, не лише кількісному зростанню тієї частини населення, що свідомо будує нове суспільство, а й виникненню якісно нового ступеня її активності в політичному, економічному і культурному житті. Така активність — наслідок дії як об'єктивних факторів розвитку, так і суб'єктивних, тобто внесення в маси ідей наукового комунізму. Діяльність народних мас може бути успішною тільки за умови їх організації і наукового керівництва. Їх організуючою і спрямовуючою силою є Комуністична партія, яка в процесі багатогранної діяльності забезпечує єдність теорії й практики і на цій основі згуртовує трудящих, піднімає їх на здійснення найбільш актуальних завдань сучасності.

Все це вимагає дальшого неухильного втілення в життя принципів марксизму-ленізму, розвитку вчення про етапи й шляхи комуністичного будівництва, критичної перевірки і оцінки зробленого, постійних пошуків шляхів глибокого теоретичного обґрунтування нових проблем, відповідних форм і методів розв'язання все складніших і складніших завдань, не допускаючи забігання вперед, перескакування через ще непройдені етапи.

Революційна теорія відіграє велику роль у підвищенні рівня керівної і спрямовуючої діяльності партії. Наприклад, ленінські принципи партійного будівництва відображають закономірності розвитку партії, є дороговказами в її практичній роботі, показують, до чого треба прагнути кожному комуністу, кожній парторганізації. Ці принципи випробувані десятиліттями боротьби і творення й залишаються найважливішими орієнтирами у вдосконаленні нашої роботи.

Звичайно, недостатньо лише розуміти закономірності суспільного розвитку, треба вміти їх застосовувати на практиці. Величезне зна-

¹⁹⁻²⁰ Ленін В. І. Замітки публіциста.—Повне зібр. творів, т. 44, с. 400.

чення марксистсько-ленінських положень є загальновизнаним. Але одна річ, зазначав Ф. Енгельс, визнавати ту чи іншу марксистську думку «...на словах, інша річ — застосовувати її в кожному окремому випадку...»²¹. Тому не можна бути керівником, писав В. І. Ленін, «без... теоретичної роботи, як не можна бути ним без того, щоб спрямовувати цю роботу за вимогами справи, без того, щоб пропагувати результати цієї теорії серед робітників і допомагати їх організації»²². Такий підхід дає можливість осмислити, правильно оцінити і використати ті засоби ідеологічної, політичної та організаторської роботи, які найповніше відповідають марксистсько-ленінським принципам, показати конкретний зміст процесів зростання керівної ролі партії, розробляти теоретичні й розв'язувати практичні питання політичної роботи в масах, виробляти відповідні висновки та рекомендації. Причому йдеться не просто про вивчення досвіду, а про його класово-партійний поглиблений аналіз, відбір найбільш ефективних, що виправдали себе на практиці, форм і методів, які забезпечують здійснення науково обгрунтованої політики КПРС.

Неухильне втілення в життя ленінського принципу єдності теорії і практики забезпечує успішне здійснення політики КПРС, прийнятих нею рішень, її програмних цілей. Розвиваючи марксистсько-ленінське вчення, партія піклується про збагачення засобів своєї ідейно-виховної, політичної та організаторської роботи.

Поєднання теорії марксизму-ленізму з практикою боротьби за соціалізм і комунізм — безперервний процес. Удосконалення розвинутого соціалізму вимагає дальшого поглиблення діяльності в цьому напрямі, піднесення її ефективності. Це здійснюється за допомогою глибокого аналізу конкретної обстановки, використання найбільш адекватних сучасним умовам форм і методів діяльності, що зумовлює гнучкість та ефективність партійного керівництва, багатогранну діалектичну взаємодію теорії і практики, ідеологічної, політичної та організаторської роботи. На такій основі розширюється сфера діяльності партії, посилюється її керівництво всіма сторонами економічного, соціально-політичного і духовного життя суспільства розвинутого соціалізму.

Політична, організаторська та ідеологічна діяльність КПРС — багатогранна. І тому марксистсько-ленінська теорія, яка становить наукову основу партійного керівництва, вимагає при розв'язанні конкретних питань враховувати також досягнення наук, які вивчають різні сторони нашого буття, — біологічних, технічних, гуманітарних. К. Маркс спирався на міцний фундамент людських знань, вказував В. І. Ленін, і закликав взяти собі всю їх суму, бо комунізм можна побудувати тільки оволодівши сучасними знаннями²³.

Безперервний розвиток і збагачення всіх галузей науки також зумовлює піклування КПРС про підвищення наукового рівня свого керівництва. Тому єдність теорії та практики знаходить вияв, зокрема, в обгрунтованому на основі положень марксизму-ленізму з урахуванням досягнень інших галузей знань і передової практики розв'язанні проблем політичного розвитку, економічного і культурного будівництва, виховання мас.

Комуністична партія виступає проти різних проявів суб'єктивізму, несумісного з науковим характером партійного керівництва. Суб'єктивізм, як правило, проявляється при слабкій марксистсько-

²¹ Енгельс Ф. Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії. — Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 21, с. 289.

²² Ленін В. І. Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів? — Повне зібр. творів, т. 1, с. 287.

²³ Див.: Ленін В. І. Завдання спілок молоді: (Промова на III Всерос. з'їзді Російської Комуністичної Спілки Молоді. 2 жовтня 1920 р.). — Там же, т. 41, с. 290—291.

ленінській підготовці окремих керівників, незнанні ними об'єктивних закономірностей суспільного розвитку або невмінні їх використати.

На з'їздах КПРС і пленумах її ЦК відзначалося, що партійне керівництво повинно здійснюватися на основі наукового, марксистсько-ленінського аналізу і розв'язання назрілих проблем комуністичного будівництва, що виключає можливість будь-якого фантазування, перескакування через необхідні ступені, спирається на знання об'єктивних закономірностей суспільного розвитку, досягнення різних галузей науки і передового досвіду, враховує наявні умови і можливості, готовність мас до виконання пропонованих заходів.

Реалізація ленінського принципу єдності теорії та практики забезпечує успішне виконання планів економічного і соціального розвитку. Адже економіка — це одна з вирішальних ділянок, на якій зосереджені основні зусилля партії й народу. Життя підтверджує правильність передбачення К. Маркса про те, що умови матеріального виробництва, визначені ним різні форми розподілу праці лежать в основі різних форм організації суспільства²⁴.

Єдність ідеологічної, політичної та організаторської роботи в процесі керівництва економічним та соціальним розвитком є одним з важливих факторів успішного розв'язання всіх народногосподарських завдань. На це неодноразово вказував В. І. Ленін. «Відділяти організаційні питання від політики не можна, — зазначав він. — Політика — це концентрована економіка»²⁵. При цьому підкреслювалось, що політика не може не мати першості над економікою. Головне завдання — забезпечити такі умови і провести такі заходи, «...щоб господарський механізм працював справді так, як працює годинник»²⁶.

Забезпечуючи нерозривну єдність теорії й практики, КПРС відповідно до закономірностей неподільності і взаємозв'язку політичного і господарського розвитку соціалістичного суспільства виробляє економічну політику, робить усе для виконання планів розвитку народного господарства, підвищення добробуту і культурного рівня народу.

Наша партія приділяє велику увагу поступальному розвитку економіки країни. В результаті реалізації заходів, розроблених травневим і листопадним (1982 р.), червневим і грудневим (1983 р.), лютневим, квітневим і жовтневим (1984 р.), березневим (1985 р.) Пленумами ЦК КПРС досягнуто позитивних зрушень у цьому напрямі. Національний дохід зріс у 1984 р. порівняно з 1983 р. на 12 млрд. крб., приріст промислової продукції у 1984 р. становив 4,2% при плані 3,8%, поліпшились якісні показники, здійснено важливі заходи по прискоренню науково-технічного прогресу²⁷. В єдиному народногосподарському комплексі країни успішно розвивається й економіка Радянської України. В 1984 р. темпи зростання виробництва промислової продукції і підвищення продуктивності праці в республіці перевищили планові завдання. Завдяки використанню в народному господарстві УРСР науково-технічних розробок, винаходів та раціоналізаторських пропозицій одержано економічний ефект у сумі більш як 4,5 млрд. крб. Весь приріст національного доходу за роки п'ятирічки одержано за рахунок зростання продуктивності праці²⁸.

Діяльність КПРС характеризується творчим підходом до всіх проблем удосконалення розвинутого соціалізму, постійним пошуком, боротьбою за усунення недоліків, які ще мають місце. Адже нині на-

²⁴ Див.: Маркс К. Злиденність філософії: Відповідь на «Філософію злиднів» пана Прудона. — Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 4, с. 149.

²⁵ Ленін В. І. XI з'їзд РКП(б). 27 березня — 2 квітня 1922 р.: Заключне слово по політичному звіту ЦК РКП(б) 28 березня. — Повне збір. творів, т. 45, с. 116.

²⁶ Ленін В. І. Первісний варіант статті «Чергові завдання Радянської влади». — Там же, т. 36, с. 147.

²⁷ Правда, 1985, 26 янв.

²⁸ Рад. Україна, 1985, 13 лют.

ша економіка підійшла до таких рубежів, коли якісні зрушення й зміни в ній стали настійною необхідністю. В документах з'їздів партії, Пленумів ЦК КПРС обгрунтовано систему заходів переходу до інтенсивних методів господарювання, швидкого підвищення ефективності виробництва. Реалізація їх дасть можливість використати наявні об'єктивні передумови для якісних перетворень продуктивних сил на основі науково-технічного прогресу, забезпечити на цій основі піднесення економіки, науки і культури, поліпшення добробуту народу, реалізацію притаманних нашому ладу принципів соціальної справедливості.

Всесвітньо-історичні перетворення, зокрема в економічній та соціальній сферах, переконливо свідчать про життєву силу і величезне значення керівної ролі КПРС. Водночас вони показують безпідставність закликів буржуазних ідеологів та опортуністів до «обмеження» сфери партійного впливу, в тому числі в економіці.

Здійснюючи свою керівну роль, КПРС діє властивими їм методами переконання, однак не підміняє державні та громадські організації, господарські органи, не управляє безпосередньо господарським і державним життям, а підвищує їх роль і активність. Неухильно втілюється в життя настанова ЦК КПРС про те, що для партійних органів займатись народним господарством — значить займатись людьми, які його ведуть²⁹. Теорія і політика партії відображають корінні інтереси суспільства, сприймаються всіма масовими організаціями, трудящими як їх власні. В єдності партії й народу — сила партійного керівництва масами.

Своє безмежне довір'я до Комуністичної партії трудящі нашої країни неодноразово підтверджували одностайною підтримкою її політики і під час всіх випробувань, що випали на їх долю, і в ході всіх найважливіших політичних та економічних перетворень в СРСР. На виборах до Рад вони незмінно вручають владу блоку комуністів і безпартійних, який очолює Комуністична партія.

Волею народу марксистсько-ленінські положення про керівну роль КПРС закріплені в Конституції СРСР, конституціях союзних і автономних республік. Реалізація їх — основа поглиблення соціалістичної демократії, якнайповнішого здійснення прав і свобод громадян СРСР, розвитку їх активності. Безцінною якістю нашої демократії є те, що це — реальна демократія. Виступаючи на чолі непорушного блоку комуністів і безпартійних, наша партія добивається гарантування найсуттєвіших прав радянських людей. Доказом цього є підготовка та проведення в 1985 р. виборів до Верховних Рад союзних республік і місцевих Рад. У них взяли участь мільйони членів виборчих комісій, агітаторів, лекторів, пропагандистів, інших активістів. Збори по висуванню кандидатів у депутати, окружні передвиборні наради, зустрічі з кандидатами в депутати, звіти депутатів і т. п. відкривають перед кожним громадянином практично необмежені можливості для ділового обговорення висунутих кандидатур і насущних питань життя села, району, міста, області, республіки, всієї країни. Вибори депутатів проводилися найбільш демократичним способом — таємним (закритим) голосуванням, що виключає будь-який контроль над виборцями і забезпечує повну свободу їх волевиявлення.

З великою наполегливістю КПРС проводить роботу по дальшому збагаченню змісту соціалістичної демократії, викорененню проявів бюрократизму, формалізму, по якнайширшому залученню трудящих до управління всіма справами суспільства. Вона постійно дбає про благо народу, невпинне піднесення його матеріального і культурного рівня, якнайповніше задоволення всіх його запитів і потреб.

²⁹ Див.: Об основных итогах отчетов и выборов в партии и задачах парторганизаций. — Парт. жизнь, 1984, № 7, с. 7.

У політичному ладі нашої країни, в керівній ролі КПРС з найбільшою повнотою відображається торжество принципів марксизму-ленінізму, демократизм соціалістичного суспільства, пророко передбачений Ф. Енгельсом у його знаменитій формулі: «Демократія в наші дні — це комунізм»³⁰.

Єдність теорії і практики знаходить втілення у розвитку самої партії як свідомого, передового, організованого загону робітничого класу, всіх трудящих, найвищої форми їх суспільно-політичної організації, кількісних та якісних змінах в її складі, підвищенні активності комуністів, їх організованості і марксистсько-ленінської підготовки. Керівна, мобілізуюча роль партії — не абстрактне теоретичне поняття. Об'єктивні й суб'єктивні фактори при визначальному характері соціально-економічних змін, що відбуваються в країні, нерозривно зв'язані між собою, є двома сторонами єдиного цілісного процесу зростання керівної ролі КПРС. Разом з розвитком нашого суспільства, зміною його соціально-політичного і культурного обличчя міцніє, мужніє партія комуністів, згуртовує свої ряди, підносить рівень роботи в масах.

Надійний шлях зміцнення керівної ролі КПРС — послідовне додержання ленінських принципів і норм партійного життя і принципів партійного керівництва, розширення сфери їх дії. На цій основі партія постійно розвивається й зміцнюється, збагачується новим досвідом, посилює політичний вплив на всі сторони життя радянського суспільства.

Здійснення виробленої КПРС лінії в партійному будівництві зумовлює інтенсивний процес удосконалення форм і методів посилення наукової обґрунтованості й ефективності її діяльності в масах, що сприяє підвищенню рівня керівництва всім політичним, економічним і соціальним життям країни.

Зростання авангардної ролі й активності членів і кандидатів партії на виробництві та в громадському житті, підвищення вимогливості до вступаючих до неї, політичне виховання молодих комуністів, зміцнення первинних парторганізацій, посилення їх боєздатності, вдосконалення стилю і форм діяльності місцевих партійних органів, практики проведення партійних зборів і пленумів партійних комітетів та інші сприяють повнішому здійсненню і вдосконаленню дії ленінських принципів членства в КПРС, демократичного централізму, колективності керівництва, принципів добору, розстановки і виховання кадрів, контролю і перевірки виконання тощо.

Партійні організації посилюють індивідуальну роботу з членами і кандидатами КПРС, дбають відповідно до ленінських вказівок про чистоту своїх рядів, піднесення значення і звання комуніста. Наша партія вимогливо ставиться до вступаючих в її ряди, посилює регулюючий вплив на цей процес. Дальше зростання ролі і чисельності робітників спричиняє збільшення їх питомої ваги в складі КПРС. Партійні ряди постійно зростають і за рахунок передових представників колгоспного селянства, народної інтелігенції, що є свідченням невпинного зміцнення соціальної бази партії.

Наполегливо вдосконалюючи стиль своєї роботи, місцеві партійні органи, первинні парторганізації особливу увагу приділяють зміцненню дисципліни, розвитку ініціативи комуністів, критики і самокритики, посиленню контролю і перевірки виконання, здійсненню кадрової політики як могутнього засобу втілення в життя планів партії. Зрілість внутріпартійних відносин, форми і методи її керівництва є

³⁰ Енгельс Ф. Свято націй у Лондоні: (У зв'язку з річницею проголошення французької республіки 22 вересня 1792 р.).— Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 2, с. 564.

прикладом додержання ленінських принципів, які виражають характер КПРС, природу радянського ладу, соціалістичної держави.

Високий рівень політичної й організаторської роботи партії нерозривно пов'язаний з ефективністю комуністичного виховання мас. «Безідейна організованість — нісенітниця...»³¹, — вчив В. І. Ленін і підкреслював: «Іти в усі класи населення» ми повинні і як теоретики, і як пропагандисти, і як агітатори, і як організатори»³².

Першочергове значення в керівній діяльності Комуністичної партії має єдність організації і виховання. Висунувши ідеологічну роботу на перший план, червневий (1983 р.) Пленум ЦК КПРС утвердив широкий соціальний погляд на ідеологію як сферу думки, дії та виховання, виробив новаторську довгострокову концепцію ідеологічної роботи, відкрив нову сторінку в ідейному житті партії. Основою комуністичного виховання трудящих є формування у них марксистсько-ленінського світогляду. Велику роль у цьому відіграє система партійної освіти, масового політичного і економічного навчання. Позитивні зміни відбуваються на багатьох напрямках масово-політичної, агітаційної роботи. Уміло використовуючи багатий арсенал форм і методів виховання, партійні організації, як відзначалось на Всесоюзній науково-практичній конференції з питань ідеологічної роботи в умовах розвинутого соціалізму (грудень 1984 р.), забезпечують переконливість і дохідливість пропаганди наших ідеалів, історичних завоювань соціалізму, внутрішньої і зовнішньої політики КПРС та Радянської держави, піднімають мільйони людей на самовіддану боротьбу за інтенсифікацію виробництва, формують у них ідейну переконаність, моральну стійкість, патріотичні та інтернаціоналістські почуття. Вміло поставлена ідейно-виховна робота — ефективна зброя проти будь-яких ідеологічних та «психологічних» атак імперіалізму, спроб його пропагандистів очорнити реальний соціалізм³³.

Найвищим виявом керівної ролі КПРС є партійні з'їзди, які немовби прокладають магістральні шляхи поступального руху радянського суспільства. Великі горизонти відкриває перед нашою країною XXVII з'їзд КПРС. Нова редакція головного теоретичного документа партії — її Програми, яка буде внесена на його розгляд, стане визначним вкладом у марксистсько-ленінське вчення. В ній знайдуть відображення підсумки грандіозної творчої роботи партії і народу, чітко визначено перспективи вдосконалення розвинутого соціалізму і просування до комунізму, способи виконання накреслених завдань. У нерозривному зв'язку з новою редакцією Програми на з'їзді будуть обговорені зміни і доповнення до Статуту КПРС, які обумовлюються нагромадженням досвідом, спрямовані на неухильне втілення в життя ленінських принципів і норм, розвиток внутріпартійної демократії і зміцнення дисципліни, дальше піднесення активності членів і кандидатів партії у боротьбі за комуністичні ідеали, зміцнення партійних організацій, вдосконалення всіх внутріпартійних відносин.

Сила нашої партії полягає в тому, що вона, вміло використовуючи величезний нагромаджений досвід, забезпечує у відповідності з принципом єдності теорії і практики наступність керівництва, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики, ленінських принципів і норм, постійно зміцнює зв'язки з народом. Спираючись на могутню силу марксистсько-ленінської теорії, творчо збагачуючи її, концентруючи колективну думку, енергію комуністів, робітничого класу, всього народу на нерозв'язаних завданнях, на ключових проблемах сучасно-

³¹ Ленін В. І. Боротьба з кадетствующими с.-д. і партійна дисципліна. — Повне збір. творів, т. 14, с. 116.

³² Ленін В. І. Що робити? : Наболілі питання нашого руху. — Там же, т. 6, с. 77.

³³ Горбачев М. С. Живое творчество народа. — М., 1984.

го і майбутнього, ленінська партія впевнено йде до свого чергового, XXVII з'їзду. Широка підготовка до цього партійного форуму, реалізація його рішень сприятимуть ще тіснішому поєднанню теорії і практики, піднесенню керівної ролі КПРС на переможному шляху вдосконалення розвинутого соціалізму і комуністичного будівництва.

В. Ф. Шевченко

ЛЕНИНСКИЙ ПРИНЦИП ЕДИНСТВА ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КПСС

Резюме

В статье раскрывается значение ленинского принципа единства теории и практики в деятельности КПСС, показано развитие марксистско-ленинского учения, повышение уровня научной обоснованности партийного руководства политической, экономической и культурной жизнью в процессе совершенствования общества развитого социализма.

Ф. П. ШЕВЧЕНКО (Київ)

ЛЕНІНСЬКЕ ВЧЕННЯ ПРО ЗАКОНОМІРНОСТІ ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Історична наука пройшла у своєму розвитку великий і складний шлях, починаючи від збирання фактів й примітивних спроб систематизувати та пояснити їх до широкого узагальнення подій і явищ. На основі значної кількості фактів виводилися різноманітні концепції. Проте, зіткнувшись з життям, вони розвалювалися, оскільки не мали під собою наукового фундаменту, наукової теорії пізнання об'єктивних законів розвитку суспільства. Їх автори лише стихійно наближались до розуміння історичної зумовленості подій і не бачили тих провідних тенденцій та закономірностей, що визначали суспільний розвиток.

Значення історичної науки, її можливості зросли після відкриття К. Марксом об'єктивних законів розвитку суспільства. «Хаос і довіільність,— писав В. І. Ленін,— що панували досі в поглядах на історію і на політику, змінилися надзвичайно цільною і стрункою науковою теорією, яка показує, як з одного укладу суспільного життя розвивається, внаслідок зростання продуктивних сил, інший, вищий,— з кріпосництва, наприклад, виростає капіталізм»¹.

В. І. Ленін неодноразово зазначав, що він стоїть на ґрунті теорії К. Маркса, яка є найвищим досягненням людської думки. Володимир Ілліч сприйняв марксизм як живе керівництво до дії, як геніальний метод пізнання процесу суспільного розвитку і революційної практики. Ніхто не зробив стільки, як В. І. Ленін, у справі відстоювання марксизму від спроб ревізіоністів позбавити його революційного і перетворюючого змісту. Борючись за чистоту цього вчення, Володимир Ілліч зазначав, що воно вилите з одного шматка сталі і з нього не можна вийняти жодної основної посилки, жодної істотної частини².

В. І. Ленін розвинув марксизм у нових історичних умовах. Він відкрив нові закони розвитку суспільства і цим збагатив його теоре-

¹ Ленін В. І. Три джерела і три складові частини марксизму.— Повне зібр. творів, т. 23, с. 43.

² Див.: Ленін В. І. Матеріалізм і емпіріокритицизм.— Там же, т. 18, с. 320.

тичними положеннями, які мають величезне значення. Ленінізм є продовженням вчення К. Маркса і Ф. Енгельса. Марксизм-ленінізм — це єдине, цілісне вчення міжнародного робітничого руху, вчення за перемогу комунізму.

З середини 90-х років XIX ст. почався ленінський етап у розвитку марксистської історіографії. В геніальних працях В. І. Леніна у тісному зв'язку з розвитком всесвітньої історії розкривається складність і своєрідність історичного процесу, що відбувався в Росії. Ленінські теоретичні положення базуються на глибокому і всебічному вивченні історії різних періодів. Володимир Ілліч довів, що немає принципових розходжень у розвитку Росії та інших європейських країн. На багатому фактичному матеріалі він показав закономірну єдність історичних процесів.

Виникнення марксистсько-ленінського наукового методу було історичною закономірністю, величезною перемогою людського розуму, що ніколи не спиняється на досягнутому і завжди прагне проникнути в суть явищ. В. І. Ленін не визнавав закінчених, готових формул. Він невідомо працював над дальшим розвитком теорії, підкреслював, що жодна з галузей науки не вичерпала себе, що перед кожною з них, і зокрема перед історією, постають нові й нові завдання в розкритті законів розвитку природи і суспільства.

Виняткове значення для дальшого підвищення ідейного рівня історичної науки завжди мали й матимуть глибоке вивчення та розробка ленінської теоретичної спадщини. Своїми працями В. І. Ленін вніс неоціненний вклад у справу пізнання історичного процесу. Його ідеї лежать в основі творчої розробки багатьох проблем, досліджуваних істориками з марксистсько-ленінських позицій. Володимир Ілліч визначив місце історичної науки у перебудові суспільства.

В. І. Ленін залишив нам у спадщину не тільки методологічні настанови і конкретні приклади наукового підходу до оцінки історичних явищ, подій та фактів. Збереглася величезна кількість матеріалів, які дають можливість увійти в ленінську творчу лабораторію. Вивчення неоціненного ленінського досвіду, безумовно, є одним з дійових засобів підвищення теоретичного рівня праць радянських істориків.

В одній статті неможливо вичерпно розкрити навіть найголовніші теоретичні положення В. І. Леніна, що стосуються історичної науки. Звернемо увагу лише на деякі аспекти цієї великої і важливої проблеми.

У своїх численних творах В. І. Ленін неодноразово наголошував на значенні історії та її завданнях. Всі його праці пройняті історизмом — цим важливим принципом історичного матеріалізму. Сама теорія наукового комунізму ґрунтується на аналізі всього історичного шляху, пройденого людством. Майже в кожній своїй праці Володимир Ілліч певною мірою торкається історичного процесу. Читаючи їх, переконуєшся в тому, що роль історії завжди визначалася ідеями, які вона несла народові. В нинішніх умовах — це ідея зміцнення розвинутого соціалізму.

Історичний підхід до оцінки явищ є одним з найважливіших положень марксистсько-ленінського світогляду. Справжній історизм — це глибоке осмислення всього шляху людства з найдавніших часів до наших днів. Водночас це і сучасний погляд на минуле з урахуванням досягнень науки про суспільство. Кожне нове явище, що виникає і розвивається, своїм корінням виходить з минулого. Своєю практичною діяльністю і теоретичною творчістю В. І. Ленін зробив дуже багато для розкриття єдності історичного процесу, показавши органічний зв'язок минулого з сучасним і майбутнім. В кожній конкретній історичній обстановці, зазначав Володимир Ілліч, переплітається досвід минуло-

го і сучасного³. Сила марксистсько-ленінського вчення полягає в тому, що його оцінка сучасності і передбачення майбутнього базуються на міцному фундаменті наукового пізнання і розуміння минулого. Тільки виходячи з принципу історизму, можна зрозуміти розвиток усього матеріального світу, накреслити шлях у майбутнє.

В. І. Ленін писав, що вчення К. Маркса «...освітлене глибоким філософським світоглядом і багатим знанням історії *підсумування досвіду*»⁴. Саме підсумування досвіду, під час якого щось утверджується, а щось відкидається, є одним із завдань історичної науки. Історія вказує на закономірність, неминучість тих або інших явищ. Якщо історична наука не робить цього, вона втрачає будь-яке практичне значення.

У своїх творах В. І. Ленін неодноразово вказував на багатство, різноманітність і складність історичного процесу, відзначав, що він відбувається зигзагоподібно⁵. Завдання істориків — розкрити й оцінити суть минулих подій та явищ, їх вплив на наступний хід історії і тим самим сприяти суспільству в обранні шляхів розвитку. Історичне минуле, досвід — це той матеріал, який необхідно опанувати, щоб творити нове, науково передбачати майбутнє. В світлі ленінських настанов досить чітко виступає роль і місце історичної науки в системі наукових знань про суспільство.

Наукове пізнання історичної необхідності і закономірності, знання об'єктивних законів суспільного розвитку служать обґрунтуванню активної та цілеспрямованої діяльності людей. Така діяльність стала можливою в умовах соціалізму. Тому небувало зросла роль історичної науки. Тільки на основі марксизму-ленінізму вона перетворилась у справжню науку, покінчивши з безцільним реєструванням фактів і їх суб'єктивним тлумаченням.

Особливе значення для розвитку історичної науки має марксистсько-ленінське вчення про базис і надбудову. Базис — це матеріальний, економічний лад суспільства; надбудова — це суспільні, політичні, правові та інші інститути й відповідні їм філософські погляди. Немає єдиного базису і єдиної надбудови для всієї історії людства. Зародження, розвиток та зміна формацій і є історією суспільства. Довівши це, історія стала наукою, яка спирається на об'єктивні закони розвитку суспільства.

Величезною заслугою В. І. Леніна є те, що він не тільки перший творчо застосував історичний матеріалізм при вивченні історії нашої країни, а й показав, що і в рамках однієї формації постійно відбуваються зміни. Однак Володимир Ілліч не обмежився вивченням історії Росії. Дослідивши колосальний за обсягом фактичний матеріал, він створив вчення про імперіалізм як вищу й останню стадію капіталізму і зробив відповідні революційні висновки. В. І. Ленін вніс великий вклад у розвиток вчення про базис і надбудову в нових історичних умовах, про їх взаємодію у період соціалізму. Практика соціалістичного будівництва переконливо засвідчила, що ця взаємодія стає все тіснішою, справляє дедалі більший вплив на суспільний прогрес. Силою, що спрямовує цей процес, є Комуністична партія Радянського Союзу. Суспільним наукам як надбудовному явищу, зокрема історичній науці, вона надає надзвичайно великого значення. Важливим інструментом виховання громадянськості, радянського патріотизму, інтернаціоналізму було і залишається виховання історією⁶.

³ Див.: Ленін В. І. Партійна організація і партійна література.— Там же, т. 12, с. 96—97.

⁴ Ленін В. І. Держава і революція.— Там же, т. 33, с. 28.

⁵ Див.: Ленін В. І. Проти бойкоту.— Там же, т. 16, с. 8.

⁶ Правда, 1985, 23 марта.

Свої теоретичні висновки В. І. Ленін завжди робив, використовуючи величезну кількість точних, незаперечних, перевірених і обдуманих даних. Він вважав, що писати історію слід, ґрунтуючись на фактах, глибоко аналізуючи події і явища, й не поспішати з «рішучими», необґрунтованими твердженнями та висновками. В суспільних науках, учив Володимир Ілліч, справжню ціну мають масові явища, а не поодинокі випадки. Факти, зібрані дослідником, повинні об'єктивно свідчити про життя суспільства.

Збираючи і вивчаючи факти, необхідно завжди пам'ятати вказівку В. І. Леніна, який, зокрема, писав: «Доброти приклади взагалі — річ зовсім не важка, але й значення це не має ніякого, або чисто негативне, бо вся справа в історичній конкретній обстановці окремих випадків. Факти, коли взяти їх в цілому, в їх зв'язку, не тільки «уперта», але й безумовно доказова річ. Фактики, коли вони беруться поза цілим, поза зв'язком, коли вони уривчасті і довільні, є саме тільки іграшкою або чимсь ще гіршим»⁷. Хоч факти й можуть говорити самі за себе, але історик не повинен обмежуватися самою лише передачею фактів. Вузкий практицизм неминуче призводить до застою в науці, до втрати перспективи в дослідженні. Марксистсько-ленінське вчення дає можливість з величезної кількості фактів зробити правильні висновки та узагальнення. Останні допомагають з'ясувати, які проблеми ще необхідно досліджувати, як краще пов'язати історичну науку з практичним життям, із сучасністю.

Відомо, що історичні процеси в різні періоди відбуваються з однаковою швидкістю. В одні часи вони уповільнюються, в інші — неймовірно прискорюються. Це прискорення і є результатом активної революційної діяльності мас. І чим багатший подіями час, тим більше він дає фактів. Саме при вивченні таких періодів перед істориками постають особливо широкі і складні завдання.

Історія як суспільна наука має свої специфічні риси. На одній з них слід спинитися. Історикам доводиться досліджувати події та явища, сучасниками і учасниками яких вони не були, тобто досліджувати ретроспективно. При цьому факти беруться з різних джерел, в яких події минулого висвітлюються через призму поглядів певних класів, соціальних груп, партій й окремих осіб. В. І. Ленін у цьому зв'язку підкреслював, що необхідно порівнювати і зіставляти факт не з ідеєю, а з іншим фактом, до того ж обидва факти мають бути як можна точніше досліджені⁸.

Історик досліджує факти і події, які знаходять своє закономірне продовження, дальший розвиток. Його завдання — розкрити цю закономірність. Справжній науковий закон відповідає об'єктивно існуючому явищу. Однак ніколи не можна забувати, писав В. І. Ленін, що «закон бере спокійне — і тому закон, всякий закон, вузький, неповний, приблизний»⁹. Пояснюється це тим, що жодне явище в природі і суспільстві не є незмінним. Саме тому до суспільних явищ необхідно підходити історично, а ті чи інші наукові закони мають певне і конкретне застосування. Справжній історик не може застосовувати законів, властивих одній епосі, до інших, якісно відмінних епох.

Процеси розвитку суспільства настільки багаті у своїй різноманітності, що не буває законів без винятків. «...Закони мають на увазі лише типове»¹⁰, — зазначав В. І. Ленін. Буржуазні історики і соціо-

⁷ Ленін В. І. Статистика і соціологія. — Повне збір. творів, т. 30, с. 330.

⁸ Див.: Ленін В. І. Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів? — Там же, т. 1, с. 155—156.

⁹ Ленін В. І. Філософські зошити. — Там же, т. 29, с. 127.

¹⁰ Ленін В. І. Пролетарська революція і ренегат Каутський. — Там же, т. 37, с. 236.

логи, посиляючись на «винятки», твердять, що суспільство взагалі не має закономірностей розвитку, що явища в ньому ніяк не зв'язані між собою і не підкоряються ніяким законам. Подібні твердження не відповідають дійсності.

На відкритих марксизмом-ленінізмом законах базується практична діяльність людей у соціалістичному суспільстві. Комуністична партія і Радянський уряд, виходячи з об'єктивної дійсності, із знання законів суспільного розвитку, творчо розвиваючи марксистсько-ленінську теорію, вживають небувало широкі за розмахом заходи, спрямовані на вдосконалення розвинутого соціалізму. При цьому вони виходять з того, що при соціалізмі діють нові закони, яких не знало людське суспільство в минулому. Навіть наші ідеологічні противники змушені визнавати і рахуватися з тими успіхами, яких досягли в усіх сферах життя трудящі Радянського Союзу, інших соціалістичних країн. Це незаперечно свідчить про переваги соціалістичного ладу, про важливість знання і свідомого використання об'єктивних законів розвитку суспільства.

Суспільні науки, і серед них історична, набули безпосереднього практичного значення, оскільки за їх допомогою люди свідомо змінюють відносини в суспільстві. Тільки в тому, як наука, зокрема історична, служить йому, як сприяє його рухові вперед, розкривається посправжньому її роль.

В історичному процесі події та явища відбуваються у певній послідовності. Марксизм-ленінізм розглядає причину і наслідок як віддзеркалення в свідомості законів дійсного, незалежного від людей об'єктивного світу. В. І. Ленін на величезній кількості прикладів і фактів розкрив об'єктивний характер причинності в усіх галузях життя. Особливо велике практичне і теоретичне значення має застосування ним категорії причинності у висвітленні революційного руху.

В. І. Ленін не раз підкреслював, що пізнання причини явищ та їх наслідків відбувається в процесі суспільного життя. Для історика дуже важливо знати, що розкриття причинних зв'язків означає глибоке вивчення та узагальнення відповідних фактів і явищ. Причиною є те, що передує, а наслідком — те, що постійно за ним слідує. Та потрібно пам'ятати, що не завжди «після» означає «в результаті». Тільки щодо конкретного випадку або явища можна говорити про причину і наслідок як поняття.

Відомо, що події і явища є складовою частиною процесу розвитку. В. І. Ленін вважав причину і наслідок лише моментом взаємозалежності, ланками розвитку матеріального світу. Причини і наслідки переплітаються. Кожна причина викликає наслідок, а наслідок у свою чергу стає причиною нових явищ. Кожна причина є сукупністю наслідків. Те, що в певному випадку розцінюється як причина, одночасно виступає і як наслідок. При висвітленні складних історичних процесів потрібно не тільки розкривати значення причин і наслідків, а й їх взаємозумовленість. В історичних працях багатьох дослідників більше уваги приділяється причинам, менше — наслідкам і зовсім мало — поясненню того, як останні у свою чергу стають причинами.

Світ являє собою сукупність процесів, у яких предмети і явища, що здаються незмінними, перебувають в постійному русі. Саме тому кожне явище необхідно розглядати у розвитку. При цьому необхідно враховувати, писав В. І. Ленін, «...внутрішні імпульси до розвитку, давані суперечністю, зіткненням різних сил і тенденцій, що діють на дане тіло або в межах даного явища або всередині даного суспільства»¹¹. Відображення історичного процесу набуває справді наукового

¹¹ Ленін В. І. Карл Маркс.— Там же, т. 26, с. 48.

значення, коли в його ході розкривається діалектичний характер суспільного розвитку, що відбувається в суперечностях і шляхом суперечностей¹².

В історичних працях не можна обмежуватися простою фіксацією суперечностей, а потрібно показувати, яким шляхом їх було розв'язано в житті, на практиці. Більше того, необхідно показувати, як їх розв'язання привело до нового становища з новими суперечностями, показувати ті реальні сили, які зумовили їх розв'язання. Так, суперечності, що існували між феодално-кріпосницькими порядками і капіталістичними відносинами в Росії і на Україні, викликали реформу 1861 р., якою було скасовано кріпосництво. Однак новий капіталістичний лад породив такі нові суперечності, розв'язати які можна було лише революційним шляхом, що й сталося у жовтні 1917 р.

Питання про суперечності стосуються самої суті діалектичного пізнання природи і суспільства. В. І. Ленін відзначав: «Роздвоєння єдиного і пізнання суперечливих частин його... є *суть* (одна з «сутностей», одна з основних, коли не основна, особливостей або рис) діалектики»¹³. І далі: «Умова пізнання всіх процесів світу в їх *саморухі*», в їх спонтанейному розвитку, в їх живому житті, є пізнання їх, як єдності протилежностей»¹⁴.

З виникненням і розвитком соціалізму з'являються і властиві йому суперечності, які не мають антагоністичного характеру. Антагонізм і суперечність, наголошував В. І. Ленін, зовсім не одне і те ж. Перше зникає, друге залишиться при соціалізмі¹⁵. Це положення В. І. Леніна нині знайшло своє підтвердження.

К. У. Черненко в доповіді на червневому (1983 р.) Пленумі ЦК КПРС підкреслював: «Істотне значення для теорії і практики має, як відомо, питання про суперечності як рушійну силу суспільного розвитку. Воно непогано розроблене стосовно до перехідного періоду від капіталізму до соціалізму. Сьогодні потрібне всебічне вивчення властивих зрілому соціалізму неантагоністичних суперечностей, особливостей їх вирішення в умовах міцніючої соціально-політичної та ідейної єдності радянського суспільства. Тут, як і в будь-якому соціальному організмі, йде боротьба нового із старим, діють не тільки творчі, а й негативні тенденції. Це, приміром, місництво і відомчість, бюрократизм і консерватизм. Слід розкривати причини цих та інших подібних явищ, знаходити засоби їх подолання»¹⁶.

Історики можуть і повинні за допомогою фактів розкривати причини існування негативного в нашому житті і, цим самим, підказати шляхи та засоби ліквідації наявних недоліків і пережитків.

Найбільш паочно суперечності виявляються в боротьбі між новим і старим, антагоністичними класами, коли одним з них належить майбутнє, а інші уособлюють собою віджиле, реакційне. Старе не здає свої позиції без опору, але нове, незважаючи на перешкоди, а інколи і тимчасові невдачі, завжди перемагало.

В. І. Ленін показував приклад того, як потрібно визначати сутність нового та його взаємовідносини із старим. Перше з них виростає з другого, в його надрах, може набирати різної форми¹⁷. Але, як підкреслював Володимир Ілліч, нове на відміну від старого матиме не

¹² Див.: Ленін В. І. Незгоди в європейському робітничому русі.— Там же, т. 20, с. 58.

¹³ Ленін В. І. До питання про діалектику.— Там же, т. 29, с. 298.

¹⁴ Там же, с. 299.

¹⁵ Див.: Ленинский сборник, XI, с. 357.

¹⁶ Черненко К. У. Народ і партія єдині. Вибрані промови і статті.— К., 1984, с. 333.

¹⁷ Див.: Ленін В. І. Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі. Повне зібр. творів, т. 41, с. 83—84.

застиглий вигляд. Заслуга В. І. Леніна перед історією полягає і в тому, що він першим зумів побачити і обґрунтувати це. Його ідеї мають величезне значення для оцінки паростків і рис суспільства, які народжені багатою подіями епохою зрілого соціалізму.

Марксистсько-ленінське вчення, яке нерозривно зв'язане з практикою, із життям, не стоїть осторонь боротьби між згаданими вище двома тенденціями. Прогресивне вимагає того, щоб його підтримувати всіма можливими засобами. В. І. Ленін зазначав, що слід уміло підходити до аналізу нового, впливати на нього, сприяти розвитку. Не варто обмежуватись старими методами, «треба шукати й нових, треба вмішуватись в юрбу, намагаючи пульс життя...»¹⁸. Таке творче ставлення до історичного процесу має величезне теоретичне і практичне значення, бо має на меті піднесення творчої ініціативи мас, активізацію боротьби за перемогу прогресивного, життєдайного.

На відміну від попередніх епох, коли нове завжди конфліктувало із старим, у соціалістичному суспільстві виникли інші умови для його появи: всі суспільні сили прагнуть розвивати цю тенденцію. Запорукою його зростання є колективний досвід мільйонів активних будівників соціалізму. Історичні досягнення радянського народу, який іде по шляху, вказаному В. І. Леніном, мають всесвітньо-історичне значення.

Одні й ті ж закони еволюції суспільства в кожній окремій країні проявляються своєрідно, у різній формі, бо, як писав Володимир Ілліч, «при загальній закономірності розвитку в усій всесвітній історії нітрохи не виключаються, а, навпаки, припускаються окремі смуги розвитку, які являють своєрідність або форми, або порядку цього розвитку»¹⁹. Марксистсько-ленінська діалектика вимагає аналізу кожної з тих особливих ситуацій, які виникатимуть і надалі.

Загальне та конкретне — ці протилежності перебувають у діалектичній взаємодії. Не можна забувати, що перше з них складається з частковостей, включає в себе багатство другого. І в той же час воно виражатиметься через часткове. Хоч загальне не в повному обсягу і лише приблизно охоплює всі окремі предмети, — тільки воно є ступенем пізнання істини. «Безконечна сума загальних понять, законів етс. дає конкретне в його повноті», — зазначав В. І. Ленін²⁰.

У дворянській і буржуазній історіографії, зокрема України, панували ідеалістичні теорії. Їх автори ігнорували загальні закони еволюції, а висновки, зроблені на основі окремих фактів, часто навіть не типових, вважали закономірними. В. І. Ленін підкреслив, що «буржуазні вчені й публіцисти виступають захисниками імперіалізму звичайно в трохи прикритій формі, затушовуючи повне панування імперіалізму і його глибокі корені, стараючись висунути на перший план деталі й другорядні подробиці, силкуючись відвернути увагу від істотного...»²¹. Для того, щоб розібратися в концепціях таких істориків, радянським ученим довелося знову звертатися до фактів і переоцінювати їх, виходячи з марксистсько-ленінського вчення.

Перед дослідником завжди стоїть завдання виділити найважливіше, найхарактерніше, типове, розкрити справжні матеріальні, класові корені суспільних відносин, розглянути сукупність усіх суперечливих напрямів, явищ. Історики, озброєні ідеями марксизму-ленінізму, не уникатимуть фактів або довільно ігноруватимуть одні з них, віддаючи перевагу іншим. Ні, вони послідовно визначать їх природу, необхідність, взаємозумовленість та взаємозв'язок.

¹⁸ Ленін В. І. Про лозунги і про постановку думської і позадумської с.-д. роботи. — Там же, т. 21, с. 15.

¹⁹ Ленін В. І. Про нашу революцію. — Повне збір. творів, т. 45, с. 360.

²⁰ Ленін В. І. Філософські зошити. — Повне збір. творів, т. 29, с. 234.

²¹ Ленін В. І. Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму. — Повне збір. творів, т. 27, с. 382—383.

Життя постійно висуває на перший план то одну, то другу проблему. Вчений повинен уміти виділити найважливіше. В. І. Ленін учив, як це потрібно робити (стосовно до конкретних особливостей тих чи інших політичних і економічних умов). Незважаючи на їх різноманітність в різних країнах світу, на відмінності економічного характеру, політичного устрою, національні традиції, в історії народів можна знайти багато спільного, того, що єднає їх. Процес зближення з кожною історичною епохою посилюється.

Без порівняння, без паралелей і аналогій важко зрозуміти та розкрити сутність тих чи інших явищ і подій. Ці особливості наукового дослідження необхідні для того, щоб побачити, який крок уперед зробило суспільство. У своїх працях В. І. Ленін сміливо і вміло користувався ними, хоч і зазначав, що історична аналогія допустима в умовному й обмеженому значенні²². Тому, коли в разі потреби застосовуються паралелі та аналогії, історика не можна ігнорувати особливостей кожного даного явища, що несе на собі відбиток певних історичних умов, зумовлюється станом суспільного розвитку. «Азбучною умовою при цьому є вияснення питання, чи *порівнянні* історичні епохи розвитку порівнюваних країн»²³,— писав В. І. Ленін. Він також підкреслив: «Коли брати історичну паралель, то треба виділити і точно вказати те, що схоже в різних подіях, бо інакше замість історичного порівняння вийде кидання слів на вітер»²⁴. Тільки за цієї умови порівняльно-історичний метод може стати надійною підпорою при дослідженні тих або інших питань.

У буржуазній історіографії аналогії та паралелі були і є одним із засобів фабрикування різних ідеалістичних конструкцій і гіпотез. Якщо підбирати факти, явища, події різних історичних епох лише за зовнішньою схожістю, ігноруючи їх суть, можна «довести» будь-що, але наукова «цінність» такої праці є дуже сумнівною. Ленінська теоретична спадщина завжди була і є гострою зброєю в боротьбі проти всіляких реакційних теорій і фальсифікацій історичного процесу.

Історики, який би період вони не вивчали, завжди повинні пам'ятати про те, що необхідно визначати не тільки науково-теоретичну сутність розглядуваних явищ, а й їх суспільно-політичне значення. В ленінських працях завжди можна побачити зв'язок давноминулого із сучасністю. Він так писав про це: «Весь дух марксизму, вся його система вимагає, щоб кожне положення розглядали тільки (а) історично; (б) тільки в зв'язку з іншими; (γ) тільки в зв'язку з конкретним досвідом історії»²⁵.

В. І. Ленін на прикладі нашої країни показав, що навіть висвітлення далекого минулого залежить від панівних ідей сучасності, а об'єктивні умови розвитку суспільства впливають і на історичну науку. В наш час радянські вчені, озброєні передовою марксистсько-ленінською ідеологією, різні події та явища сприймають більш широко, послідовно. Це дає їм можливість робити відповідні висновки, а не обмежуватись лише фіксацією фактів.

Науку, в тому числі й історичну, В. І. Ленін завжди розглядав як революційну силу, покликану не тільки пояснювати навколишній світ, а, головне, служити істині. Жодний учений, коли він хоче бути із своїм народом, не може займати «нейтральну» позицію, бути лише спостерігачем. Він повинен бути активним бійцем.

Різні покоління передають одне одному не лише нагромаджені ними матеріальні, а й духовні цінності. І хоч історик пише про

²² Ленін В. І. Російська революція і завдання пролетаріату.— Повне збір. творів, т. 12, с. 194.

²³ Ленін В. І. Про право націй на самовизначення.— Там же, т. 25, с. 255.

²⁴ Ленін В. І. Наші скасовувачі.— Там же, т. 20, с. 119.

²⁵ Ленін В. І. Лист І. Ф. Арманд.— Там же, т. 49, с. 315.

минуле, він повинен приділяти особливу увагу і діяльності тих сил і класів, які перебували в епіцентрі подій, визначали їх основний зміст, напрям, були носіями прогресивних ідей.

Справжній учений не може не стати на бік прогресивних сил, не радіти їх успіхам, засуджувати все те, що затримує рух суспільства вперед. Партійність — це вияв високої класової свідомості та ідейності. «Безпартійність» і «аполітичність», про які твердять буржуазні історики, насправді є елементами політики. Про це не раз говорив В. І. Ленін. Він показав, що «об'єктивізм» є лише прикриттям для ворожих народів теорій.

Марксистсько-ленінське вчення дає можливість збагнути істинний хід та особливості історичного процесу. Буржуазний «об'єктивіст» завжди збивається на шлях апологетики і говорить тільки про «необхідність історичних тенденцій». Матеріаліст обґрунтовує свою точку зору, перебуваючи на позиціях найпередовішого класу своєї епохи. «Таким чином, матеріаліст, з одного боку, послідовніший від об'єктивіста і глибше, повніше проводить свій об'єктивізм. Він не обмежується вказанням на необхідність процесу, а вияснює, яка саме суспільно-економічна формація дає зміст цьому процесові, який саме клас визначає цю необхідність»²⁶. Вже те, що марксизм-ленінізм визнає можливість і необхідність пізнання об'єктивного світу, зумовлює безмежний і постійно прогресуючий розвиток науки.

В. І. Ленін рішуче засуджував суб'єктивізм при оцінці подій, а також всілякі спроби прикрасити або принизити сучасне й минуле, оцінювати їх упереджено. Він виступав проти тих, хто намагався підмінити об'єктивний аналіз подій і явищ «писаниною», яка мала суб'єктивний характер. Він творчо розвинув і поглибив вчення про суспільно-економічні формації, класи й класову боротьбу, базис і надбудову, державу, історичну місію робітничого класу, неминучість пролетарської революції, про шляхи й методи будівництва нового суспільства. Теоретичні проблеми, які розглянув великий вождь, ґрунтуються на величезному історичному матеріалі, на фактах.

Теорії перевіряються життям. Зникли без сліду імена апологетів капіталізму, які свого часу твердили про «крах» ідей марксизму-ленінізму та неспроможність розв'язати соціальні проблеми в нових умовах. Незважаючи на їх «пророцтва», це вчення постійно збагачувалось новими положеннями. Досвід показав, що не існує такої проблеми, яку не можна було б розв'язати без нього. Марксизм-ленінізм витримав усі випробування, зміцнів і розвинувся у жорстокій боротьбі із своїми противниками.

Творчий характер вчення Маркса — Енгельса — Леніна передбачає диференційований підхід при вивченні різних подій та явищ. Боротьба думок, аргументована критика, як неодноразово підкреслював Володимир Ілліч, сприяють дальшому розвитку науки. Єдність і різноманітність методів пошуку — ці особливості притаманні радянським дослідникам. Єдиною методологічною основою їх творчості є марксизм-ленінізм. І водночас вони можуть по-різному оцінювати ті чи інші явища, що пояснюється багатогранністю, невичерпністю історичного процесу, виникненням нових аспектів розглядуваних проблем.

Після перемоги Великого Жовтня виникли необхідні передумови для остаточної ліквідації класового та інших форм гноблення. Порівняно за короткий строк соціалізм довів свою перевагу над усіма попередніми суспільними формаціями, відкрив нові, широкі можливості для розвитку людства в усіх сферах його діяльності. Революційні перетворення, здійснені в нашій країні, переконливо свідчать про необхідність використання й історичного досвіду. В нашу епоху докорінно

²⁶ Ленін В. І. Економічний зміст народництва.— Там же, т. 1, с. 390.

змінлося становище і роль науки. Марксистсько-ленінська методологія, праці В. І. Леніна дали змогу історикам активно і глибоко вивчати найскладніші проблеми, краще бачити історичну перспективу.

Ленінська теоретична спадщина широко використовується дослідниками при висвітленні різних періодів, найрізноманітніших проблем, зокрема однієї з найцікавіших — «В. І. Ленін і Україна». З іменем Володимира Ілліча пов'язані боротьба українського народу за соціальне і національне визволення, створення радянської суверенної держави, побудова соціалізму в СРСР. В. І. Ленін неодноразово вказував на єдність багатовікового історичного минулого російського та українського народів. Він зазначав: «Поки різні нації живуть в одній державі, їх зв'язують мільйони і мільярди ниток економічного, правового і побутового характеру»²⁷.

Протягом століть у боротьбі проти зовнішніх і внутрішніх ворогів розвивались і міцніли зв'язки та дружба двох братніх народів. Комуністична партія послідовно виступала на захист прав усіх народів Росії, зокрема українського. У своїх численних працях В. І. Ленін закликав до вільного союзу трудящих України та Росії.

Глибоке знання їх історії, життя і боротьби дали підставу зробити важливий висновок про те, що обидва братні народи такі близькі «і мовою, і місцем проживання, і характером, і історією»²⁸. Тому радянські історики у своїх дослідженнях використовують не тільки узагальнені теоретичні висновки та ленінські висловлювання про Україну, а й те, що стосується історії Росії. Можливості, які відкриваються перед ними, — безмежні.

Ф. П. Шевченко

ЛЕНИНСКОЕ УЧЕНИЕ О ЗАКОНОМЕРНОСТЯХ ИСТОРИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА

Резюме

В статье рассматриваются отдельные аспекты ленинского учения о закономерностях исторического процесса. Автор оценивает теоретическое наследие вождя мирового пролетариата, который обосновал важность изучения истории, значение базиса и надстройки в развитии общества, показал взаимодействие общего и конкретного, роль классового и партийного подхода при освещении фактов, событий и явлений, подчеркнул влияние ленинских идей на развитие советской исторической науки.

²⁷ Ленін В. І. Про «культурно-національну» автономію.— Там же, т. 24, с. 167.

²⁸ Ленін В. І. Україна.— Там же, т. 32, с. 334.

В. К. ВАСИЛЕНКО (Київ)

ВІТЛЕННЯ В ЖИТТЯ ЛЕНІНСЬКИХ ІДЕЙ ПРО УЧАСТЬ КЕРІВНИХ КАДРІВ У ВИХОВНІЙ РОБОТІ

Зусилля радянського народу, керованого Комуністичною партією, спрямовані на успішне завершення одинадцятої п'ятирічки, виконання великомасштабних завдань, визначених XXVI з'їздом партії та наступними Пленумами ЦК КПРС. Успіх цієї роботи безпосередньо залежить від рівня свідомості, політичної, моральної та професійної зрілості, творчої активності трудящих. У формуванні та розвитку в них цих якостей значна роль належить керівним кадрам.

Історичний досвід КПРС переконливо підтвердив життєвість лєнінського положення про те, що «...для організації мільйонів значення керівника, практичного організатора надзвичайно велике»¹. В його особі В. І. Ленін вбачав насамперед політичного борця, який має солідні наукові і технічні знання, досвід, широкий політичний кругозір, і головне—«...в найвищій мірі здатність привертати до себе людей...»².

Першочергове значення В. І. Ленін надавав міцним зв'язкам керівників з широкими масами трудящих. Відповідальні товариші, підкреслював Володимир Ілліч, повинні «...жити в гущі робітничого життя, знати його вздовж і впоперек, уміти безпомилково визначити в будь-якому питанні, в будь-який момент настрої маси, її справжні потреби, прагнення, думки, ...уміти завоювати до себе безмежне довір'я маси товариським ставленням до неї, дбайливим задоволенням її потреб»³. Тільки в цьому він вбачав гарантію того, щоб «не відірватися керівникам від керованої маси, авангардові від усієї армії праці»⁴.

Володимир Ілліч рішуче попереджав керівні кадри про небезпеку захоплення лише адміністративною стороною справи у відриві від практичної політичної роботи в масах. Він різко засуджував тих керівників, які вважали, ніби всі завдання можна вирішити простим декретуванням, загальними закличками і не хотіли вести копітку виховну й організаторську роботу з людьми.

Тільки методом переконання, шляхом постійної політичної роботи в масах, вказував В. І. Ленін, можна залучити мільйони трудящих до будівництва нового життя і тому особливо велику відповідальність за виховання людей покладав на комуністів-керівників. Він наголошував, що їх особистий вплив на маси, регулярні виступи з політичними доповідями з актуальних питань внутрішньої і зовнішньої політики партії і Радянської держави є невід'ємною, складовою частиною діяльності керівного працівника будь-якого рангу. «Особистий вплив і виступ на зборах у політиці надзвичайно багато значить,— писав В. І. Ленін.— Без них немає політичної діяльності...»⁵.

В умовах розвинутого соціалізму, в процесі його всебічного вдосконалення, як і на всіх попередніх історичних етапах розвитку радянського суспільства, КПРС на основі глибокого наукового аналізу суспільного життя творчо розвиває лєнінські положення про єдність господарської, організаторської та виховної роботи, про безпосередню участь керівних кадрів у політико-виховній роботі, комуністичному вихованні мас.

В сучасних умовах, які характеризуються високим динамізмом розвитку радянського суспільства, поглибленням науково-технічного прогресу, значно зрослим економічним потенціалом країни, посиленням взаємозв'язку прогресу економіки з процесами соціально-політичного і духовного розвитку, постійним вдосконаленням соціалістичного народовладдя, поглибленням соціалістичної демократії, відбувається закономірний процес зростання ролі керівників усіх рангів у здійсненні директив партії, активізації їх організаторської та виховної роботи, підвищення особистої відповідальності у справі мобілізації мас на успішне розв'язання народногосподарських планів і соціалістичних зобов'язань.

¹ Ленинский сборник, т. 39, с. 221.

² Ленін В. І. Останні листи і статті В. І. Леніна 22 грудня 1922 р.— 2 березня 1923 р. IV. Про надання законодавчих функцій Держпланові.— Повне збір. творів, т. 45, с. 334.

³ Ленін В. І. Проект тез про роль і завдання профспілок в умовах нової економічної політики.— Там же, т. 44, с. 332—333.

⁴ Там же, с. 481.

⁵ Ленін В. І. А. В. Луначарському.— Там же, т. 47, с. 52.

Цей процес зумовлений рядом факторів. Насамперед тим, що під впливом науково-технічної революції відбуваються докорінні зміни в техніці й технології виробництва, прискорюється процес його концентрації й спеціалізації, створюються і бурхливо розвиваються нові, сучасні галузі промисловості. В різних регіонах країни формуються могутні територіально-виробничі комплекси. Безперервно зростає загальноосвітня і професійна підготовка трудящих, збагачується їх духовний світ, підвищується активність в управлінні виробництвом і державою. Ці та інші якісні зміни ускладнюють завдання управління, вимагають від керівників не лише всебічної освіченості, глибоких спеціальних знань, а й нового рівня економічного мислення, знань в галузі педагогіки і психології, пошука таких форм і методів організаторської та виховної роботи, які б найкраще відповідали новим умовам і забезпечували б комплексне розв'язання виробничих, соціальних і виховних завдань.

Підвищення вимог до керівних кадрів у значній мірі пов'язано і з розширенням, поглибленням функцій трудових колективів, посиленням їх ролі у виробничому, громадському й духовному житті. У трудовому колективі політика і економіка концентруються у практичних діях, вирішуються народногосподарські плани, стверджуються нові відносини між людьми на колективістській основі, відбувається всебічне становлення особи. Функції і права трудових колективів отримали своє законодавче закріплення в Конституції СРСР і конституціях союзних республік. Конкретизуючи конституційні положення, Закон СРСР про трудові колективи і підвищення їх ролі в управлінні підприємствами, установами, організаціями⁶ чітко визначив повноваження трудових колективів. Цей закон сприяє дальшому зростанню їх ролі і значення у політичній системі розвинутого соціалізму. А це значно посилює відповідальність керівників за стан справ у них, створення у кожному колективі ділової обстановки, здорового політичного і морально-психологічного клімату.

У матеріалах XXIII—XXVI з'їздів партії, Пленумів її Центрального Комітету, інших партійних документах отримали дальший розвиток ленінські положення про роль керівника як організатора і вихователя трудящих мас, про його відповідальність за зміцнення зв'язків керівних кадрів з масами. В них науково обгрунтовані і сформульовані сучасні вимоги партії до керівників, зокрема, про активізацію їх особистої участі у політико-виховній роботі, наголошується на тому, що ідейний вплив на маси, висока дієвість агітаційно-пропагандистської та виховної роботи перебувають у прямій залежності від сили особистого авторитету і прикладу керівника. Партія висунула вимогу забезпечити регулярні виступи перед трудящими партійних, державних господарських і громадських діячів з питань внутрішньої і зовнішньої політики партії та Радянської держави, роботи органів партії, уряду і громадських організацій, а також виступи керівників місцевих Рад, органів народної освіти, охорони здоров'я, торгівлі, підприємств комунального господарства і побутового обслуговування⁷. Підкреслюючи об'єктивний процес зростання виховної ролі керівників, партія зазначає, що «у діяльності наших керівних кадрів надзвичайно важливе місце займає організація і виховання людей»⁸, що вони зобов'язані враховувати у своїй роботі соціально-політичні, виховні аспекти, бути чуйними до людей, до їх потреб і запитів, служити прикладом у роботі і побуті⁹.

⁶ Закон Союза Советских Социалистических Республик о трудовых коллективах и повышении их роли в управлении предприятиями, учреждениями, организациями.— Киев, 1984.—16 с.

⁷ Матеріали XXIII з'їзду КПРС.— К., 1966, с. 84, 185.

⁸ Матеріали XXIV з'їзду КПРС.— К., 1971, с. 114.

⁹ Матеріали XXV з'їзду КПРС.— К., 1976, с. 78—79.

В партійних документах з ідеологічних питань підкреслюється, що сучасний керівник повинен бути не тільки спеціалістом, адміністратором і організатором, а й в повній мірі володіти сучасними методами роботи з людьми, їх переконання і виховання, бути провідником ідей партії, активним пропагандистом політичних і наукових знань, що тільки завдяки повсякденній роботі з людьми можна згуртувати трудівників у монолітний боекватний колектив. В них наголошується на необхідності підвищення відповідальності керівників за стан справ в ідейно-виховній роботі, вказується на те, що комуністичне виховання, повсякденну роботу з людьми, зміцнення зв'язків з масами керівники покликані розглядати як найважливішу складову частину своєї діяльності, необхідну умову успішного розв'язання усіх завдань¹⁰⁻¹².

Особливу увагу цьому питанню приділили XXVI з'їзд КПРС, листопадовий (1982 р.), червневий (1983 р.), лютневий і квітневий (1984 р.) Пленуми ЦК КПРС. В їх рішеннях поставлено завдання і надалі підвищувати роль керівних кадрів у формуванні всебічно і гармонійно розвиненої особи, а також висунуто вимогу, щоб кожний керівник послідовно проводив у життя ленінський принцип ідеологічна робота — справа всієї партії, кожного комуніста, щоб керівні кадри жили інтересами людей, знали їх настрої, погляди, потреби, вели систематичне, довірливе спілкування з ними. Червневий (1983 р.) Пленум ЦК КПРС вказав на необхідність підвищення відповідальності керівних кадрів за виховні наслідки господарської діяльності¹³.

Керуючись ленінськими положеннями, втілюючи в життя постанови ЦК КПРС, партійні організації республіки, як і всієї країни, в умовах розвинутого соціалізму домоглися значних зрушень у справі залучення керівних кадрів до політико-виховної роботи в масах, активізації їх особистої участі в пропагандистсько-агітаційній роботі, в політичному інформуванні трудящих. В цій роботі партійні комітети і первинні парторганізації використовують багатий арсенал специфічних форм, які пройшли перевірку часом, а в сучасних умовах постійно розвиваються, вдосконалюються, наповнюються новим змістом, що значно підвищує їх дієвість.

Найпоширенішою формою участі керівних кадрів у політичній роботі серед трудящих є їх регулярні виступи безпосередньо у трудових колективах, там, де у кінцевому підсумку реалізуються всі виховні зусилля, а також за місцем проживання населення. «Політичні виступи,—вказувалося на червневому (1983 р.) Пленумі ЦК КПРС,—... той пробний камінь, на якому добре перевіряються якості керівника, його здатність організувати, вести за собою людей. Так ставив питання Ленін. Так ставить його ЦК нашої партії»¹⁴.

В умовах розвинутого соціалізму, коли значно зросли масштаби діяльності і ускладнилися завдання, що встали перед країною в цілому і кожним трудовим колективом зокрема, партія настійно вимагає всемірно розвивати ленінську традицію постійних і обов'язкових виступів керівників перед трудящими, активізувати їх участь в інформуванні радянських людей як про досягнуті успіхи, так і про недоліки, упущення, які необхідно ліквідувати. Систематичні виступи керівників партійних комітетів, міністерств і відомств, радянських і громадських організацій безпосередньо у трудових колективах дають широкі можливості для живого їх спілкування з людьми, сприяють формуванню у трудящих необхідних політичних та моральних якостей. Мета таких зустрічей — виховання радянських людей в дусі відданості ідеалам комунізму, радянського патріотизму і соціалістичного интернаціо-

¹⁰⁻¹² Об идеологической работе КПСС: Сб. документов.— М., 1983, с. 331—332.

¹³ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС 14—15 червня 1983 року.— К., 1983, с. 73.

¹⁴ Там же, с. 61.

налізму, формування у них марксистсько-ленінського світогляду, глибокого розуміння внутрішньої і зовнішньої політики КПРС і Радянської держави, непримиренності до буржуазної ідеології, а також мобілізація трудящих на успішне розв'язання поставлених завдань, виконання планів соціально-економічного і культурного розвитку країни.

Виступи керівних кадрів перед трудящими зародилися весною 1918 р. і увійшли в історію під назвою «Ленінські п'ятниці». З ініціативи В. І. Леніна в важкий для молодої Радянської країни час були введені в практику систематичні (по п'ятницях) виступи членів Центрального Комітету партії, відповідальних радянських і господарських працівників на зборах і мітингах трудящих. Обговорюючи з робітниками і селянами найзлободенніші питання будівництва нового життя, керівники партії та уряду уважно прислуховувались до голосу мас, оперативного вживали заходи до виправлення виявлених недоліків. Своїми виступами вони активно сприяли формуванню і розвитку політичної свідомості трудящих, їх вихованню. Сам Володимир Ілліч завжди намагався при кожній можливості виступити перед трудящими. Тільки з 12 березня 1918 р. по 20 листопада 1922 р. він виступив у Москві і Підмосков'ї понад 200 разів, побував в понад 30 селах Московської губернії¹⁵.

Кожну зустріч з людьми В. І. Ленін використовував для вивчення їх настрою, потреб та інтересів. Ця ленінська традиція живе і розвивається.

Значного поширення «Ленінські п'ятниці» отримали після XXII з'їзду КПРС¹⁶⁻¹⁷. Повсюдне їх впровадження дозволило парторганізаціям домогтися системності, регулярності зустрічей керівних працівників з трудящими, посилити оперативність їх інформування з актуальних проблем господарського і культурного будівництва, внутрішнього і міжнародного життя.

Творчо розвиваючи ленінську традицію регулярних виступів керівників перед трудящими, партійні організації в умовах розвинутого соціалізму значно розширили їх організаційні форми. Однією з них є групи доповідачів партійних комітетів¹⁸, які формуються при ЦК компартій союзних республік, крайових, обласних, окружних, міських і районних комітетах партії, а також при парткомах великих підприємств, будов та інших організацій, що мають права райкому партії. На Україні діє понад 890 таких груп, які об'єднують 24 тис. чоловік¹⁹. Це — відповідальні працівники партійних комітетів, радянських та адміністративних органів, громадських організацій. Очолює групу, як правило, один з секретарів партійного комітету. Члени груп виступають раз на місяць у трудових колективах та за місцем проживання трудящих з політичними доповідями з питань внутрішньої і зовнішньої політики партії і держави, проблем економічного розвитку, комуністичного виховання, у зв'язку з важливими подіями та ювілейними датами в житті Комуністичної партії і Радянської держави, а також інформують їх про справи в області, місті, районі, про завдання, які необхідно розв'язати.

Партійні комітети виступи членів цих груп планують на квартал, півріччя, більш тривалий період з таким розрахунком, щоб охопити трудящих різних виробничих колективів. Таке планування дає змогу парторганізаціям заздалегідь визначити теми і місце виступів керівних кадрів, забезпечити регулярність їх проведення. При розробці

¹⁵ Руководитель — воспитатель: [Передовая]. — Правда Украины, 1984, 7 авг.

¹⁶⁻¹⁷ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 53, спр. 4502, арк. 22; оп. 70, спр. 2585, арк. 139.

¹⁸ Там же, оп. 70, спр. 2586, арк. 39—40.

¹⁹ Усіма засобами пропаганди. — К., 1981, с. 10; Идеологическая работа, 1983, вып. 23, с. 266.

планів-графіків визначаються як загальні проблеми, так і конкретні питання, що стосуються певних трудових колективів. Під час виступів членів груп доповідачів трудящі висловлюють критичні зауваження, вносять пропозиції, які аналізуються партійними комітетами і вживаються конкретні заходи по їх реалізації.

Ефективною організаційною формою участі керівних кадрів у політико-виховній роботі зарекомендували себе інформаційно-пропагандистські групи партійних комітетів усіх ступенів, які повсюдно почали формуватися в республіці після XXIII з'їзду КПРС для оперативного інформування трудящих²⁰. Вони створюються з числа працівників відповідних партійних, радянських, господарських і адміністративних органів, громадських організацій, а також учених, спеціалістів народного господарства, викладачів вузів і технікумів. Такий склад цих груп сприяє актуалізації і розширенню тематики виступів, забезпечує ясність і конкретність відповідей на питання, що хвилюють людей. Очолюють групи секретарі, члени бюро, завідувачі відділами партійних комітетів та інші відповідальні працівники.

Партійні комітети республіки нагромадили значний досвід організації роботи груп доповідачів та інформаційно-пропагандистських груп. Так, ЦК Компартії України систематично для роз'яснення рішень партійних з'їздів, Пленумів Центрального Комітету, постанов ЦК КПРС формує і направляє в усі області республіки групи доповідачів та інформаційно-пропагандистські групи. До складу перших включаються члени і кандидати у члени ЦК КПРС і ЦК Компартії України, члени Ревізійної комісії, відповідальні працівники апарату Центрального Комітету Компартії України і Ради Міністрів УРСР. До другої — керівні працівники республіканських міністерств і відомств, вчені, викладачі вузів²¹. Вони виступають з доповідями і лекціями на обласних, міських і районних зборах партійно-господарського активу, семінарах ідеологічних працівників, перед трудящими у виробничих колективах і за місцем їх проживання. Характерним для таких виступів є те, що, розкриваючи загальнополітичні питання, рішення партії та уряду, керівні кадри тісно пов'язують їх з проблемами і обстановкою у певному колективі, місті, районі, області. Це дає трудящим можливість краще побачити досягнуте, визначити своє місце і роль в реалізації намічених планів, у подоланні недоліків.

Активну і цілеспрямовану політичну роботу в масах ведуть також доповідачі і члени інформаційно-пропагандистських груп обкомів, міськкомів і райкомів партії республіки. Наприклад, у Дніпропетровській області в 1984 р. перед трудящими регулярно виступали члени 268 інформаційно-пропагандистських груп²².

Завдяки чітко спланованій роботі груп доповідачів та інформаційно-пропагандистських груп партійні комітети мають можливість постійно посилювати політико-виховну роботу у відстаючих і малочисельних трудових колективах, у віддалених населених пунктах, які ще інколи випадають з поля зору ідеологічного активу, ефективно впливати на підвищення трудової та суспільно-політичної активності **трудящих**, на зміцнення зв'язків ідейно-виховної роботи з життям, практикою господарського і культурного будівництва.

Втілюючи в життя ленінську вимогу про систематичні зустрічі керівників з трудящими, парторганізації ведуть постійний творчий пошук ефективних форм їх залучення до політичного інформування мас.

²⁰ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 31, спр. 2586, арк. 45; спр. 2961, арк. 52.

²¹ Там же, оп. 70, спр. 2578, арк. 5.

²² Сафронів Б. ... І уміння працювати з людьми. — Під прапором ленінізму, 1984, № 24, с. 48.

Однією з них стали єдині політдні, які отримали схвалення ЦК КПРС²³.

З появою і поширенням груп доповідачів та інформаційно-пропагандистських груп партійні комітети почали визначати в масштабах міста, району, області, окремого трудового колективу певний день виступів їх членів. Так, у 1966 р. у Києві, Донецьку, Харцизьку та інших містах республіки міськкоми партії вперше встановили загальнономіські єдині дні політичного інформування²⁴. До кінця 60-х років єдиний день політичного інформування був визначений у більшості районів та трудових колективів республіки, а на початку 70-х років і в масштабах областей. Наприклад, згідно рішення бюро Житомирського обкому Компартії України в 1972 р. був встановлений один з перших в республіці єдиний обласний день політичного інформування трудящих²⁵.

Приділяючи серйозну увагу цій формі залучення керівних кадрів до політичної роботи в масах, ЦК Компартії України почав практикувати проведення єдиних політднів у масштабі республіки. Перший республіканський єдиний політдень був проведений 4 жовтня 1980 р. і присвячувався третій річниці прийняття нової Конституції СРСР²⁶, другий — у листопаді того ж року по роз'ясненню рішень жовтневого (1980 р.) Пленуму ЦК КПРС і обговоренню проекту ЦК КПРС до XXVI з'їзду партії «Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1981—1985 роки і на період до 1990 року». Третій відбувся у березні 1981 р., на якому пропагувались матеріали й рішення XXVI з'їзду КПРС та XXVI з'їзду Компартії України. В середньому до проведення перших республіканських єдиних політднів залучалися близько 500 тис. керівних працівників та активістів ідеологічної роботи. Своїми виступами вони охопили понад 20 млн. чоловік²⁷. За 1983—1984 рр. на Україні проведено чотири республіканських єдиних політдні, якими було охоплено понад 50 млн. чол. В середньому на кожному з них виступило понад 270 тис. керівників, у тому числі понад 140 членів і кандидатів у члени ЦК КПРС, ЦК Компартії України, понад 400 депутатів Верховної Ради СРСР та Верховної Ради УРСР, 60 тис. доповідачів та лекторів партійних комітетів²⁸.

Позитивний досвід проведення єдиних політднів нагромаджено парторганізаціями м. Києва, Донецької, Дніпропетровської, Запорізької, Ворошиловградської, Вінницької, Житомирської, Хмельницької, Миколаївської та інших областей республіки. Партійні організації Львівської та Івано-Франківської областей почали практикувати спеціальні дні політичного інформування молоді²⁹. В ці дні керівні партійні, радянські, господарські, комсомольські працівники виступають з політичними доповідями в студентських аудиторіях.

Політдні проводяться за єдиним планом, за певною тематикою, присвячуються найважливішим політичним подіям у житті радянського суспільства. Розгляд загальнополітичних проблем на них тісно пов'язується з першочерговими економічними, соціальними та культурними завданнями окремих трудових колективів, міст, районів, областей. Значна кількість єдиних політднів присвячується пропаганді

²³ Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи: Постанова ЦК КПРС від 26 квітня 1979 року.—К., 1979, с. 9.

²⁴ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 70, спр. 2588, арк. 11.

²⁵ Партархів Житомирського обкому Компартії України, ф. 4580, оп. 1, спр. 46, арк. 169.

²⁶ Правда України, 1980, 29 сент.

²⁷ Кравчук Л. Ідеологічну роботу — на рівень сучасних вимог.— Під прапором ленінізму, 1981, № 3, с. 57.

²⁸ Кравчук Л. М. Контрпропаганда в системі ідеологічної роботи партійних комітетів: досвід, проблеми.— Укр. іст. журн., 1984, № 6, с. 14.

²⁹ МIRONENKO В. Молоді — ідейно-політичний, класовий гарт.— Під прапором ленінізму, 1983, № 18, с. 34.

і роз'ясненню рішень партійних з'їздів, Пленумів ЦК КПРС та ЦК Компартії України, історичним датам. Крім цього, на їх розгляд виносяться і окремі проблеми, зокрема, вдосконалення господарського механізму, підвищення продуктивності праці, забезпечення високої організованості і трудової дисципліни, посилення режиму економії, охорони навколишнього середовища, поліпшення побутового обслуговування населення, формування розумних потреб трудящих, особливо у молоді, патріотичного та інтернаціонального виховання, дружби народів СРСР, торжества ленінської національної політики, боротьби за мир і міжнародну розрядку тощо.

Широке застосування партійними організаціями цієї форми залучення керівних кадрів до політичної роботи в масах дає можливість керівникам регулярно зустрічатися з широким колом трудящих, прямо на місцях оперативно розв'язувати частину питань, поставлених трудівниками. Так, кожний другий вівторок місяця в колективах підприємств, будов, транспорту, колгоспів і радгоспів, сфери побуту, перед учнівською та студентською молоддю Волинської області виступає майже 4 тис. керівних працівників партійних, радянських, профспілкових, комсомольських і господарських органів³⁰. У Кримській області єдиними політднями в 1983 р. було охоплено понад 4,3 млн. чол., від яких керівним працівникам — доповідачам партійних комітетів надійшло понад 40 тис. запитань, пропозицій, як з загальнополітичних питань, так і з проблем місцевого життя³¹. Зростає число керівних кадрів, що беруть участь в єдиних політднях. Якщо у 1979 р. під час проведення кожного єдиного політдня у Дніпропетровській області виступало понад 5 тис. керівних партійних, радянських, господарських працівників, у зустрічах з якими брало участь 397 тис. чол., то в 1984 р. — понад 8 тис. керівників, якими охоплювалось 900 тис. чол.³²

Сучасна практика доводить, що єдині політдні дають партійним організаціям можливість забезпечувати одночасні виступи перед трудящими з політичними доповідями більшості керівників, охопити ідейним впливом практично усі верстви і групи населення, зосередити увагу трудівників на актуальних завданнях, що стоять перед кожним трудовим колективом, районом, містом, областю, на нерозв'язаних проблемах, а також вчасно вжити заходів по реалізації пропозицій та критичних зауважень, що надходять від людей під час проведення єдиних політднів. Ця форма участі керівних кадрів у політичній роботі серед мас дає можливість партійним комітетам, первинним парторганізаціям виявити і сформулювати громадську думку, з'ясувати ставлення різних категорій і груп населення до проблем внутрішнього життя країни, зовнішньої політики КПРС і Радянської держави, міжнародних подій. Разом з тим, участь у єдиних політднях дисциплінує керівні кадри, підвищує їх відповідальність за виконання цього важливого обов'язку, вимагає від них ретельної підготовки до виступів, більш глибокого і всебічного вивчення справ у підвідомчих їм організаціях, аргументованої відповіді на питання, конкретного обговорення завдань певного колективу.

Політичному інформуванню трудящих, їх комуністичному вихованню сприяють також систематичні виступи керівників у пресі, по телебаченню і радіо, на сходах громадян, святах вулиць, на агітмайданчиках і в клубах, у робітничих і молодіжних гуртожитках, на зустрічах за «круглим столом», участь у Днях відкритого листа, вечорах запитань і відповідей тощо.

³⁰ Идеологическая работа, 1984, вып. 4, с. 138—139.

³¹ Руководитель — воспитатель: [Передова]. — Правда Украины, 1983, 26 июля.

³² Керівник — вихователь: [Передова]. — Під прапором ленінізму, 1984, № 18, с. 6.

Втілюючи у життя рішення XXVI з'їзду партії, наступних Пленумів ЦК КПРС, партійні організації республіки все активніше залучають партійних, радянських, профспілкових, комсомольських керівних працівників, господарські кадри до організації і проведення контрпропаганди. Вони включаються до складу комісій та рад по координації контрпропагандистської роботи при партійних комітетах. За їх безпосередньою участю партійні комітети вивчають зміст, форми і методи буржуазної пропаганди, розробляють перспективні плани контрпропагандистських заходів, рекомендації по посиленню відсічі ворожим впливам, здійснюють координацію контрпропагандистської роботи у межах трудових колективів, районів, міст, областей, вивчають, узагальнюють і поширюють кращий досвід цієї роботи.

Партійні комітети республіки домоглися посилення контрпропагандистської спрямованості роботи груп доповідачів, інформаційно-пропагандистських груп, єдиних політднів. Широкого поширення набули вечори політичної інформації за участю секретарів та членів бюро обкомів, міськкомів та райкомів партії, відповідальних працівників виконкомів місцевих Рад народних депутатів, господарських керівників, а також тематичні вечори «Народ звинувачує», «Вирок виносить історія», «Не забудемо, не простимо», на яких викривається реакційна суть українського буржуазного націоналізму, «Два світи — два способи життя», де йдеться про цінності соціалістичного способу життя, його переваги над капіталістичним³³⁻³⁴.

Позитивним явищем стало значне збільшення числа керівників усіх рангів, виконуючих функції пропагандиста в системі партійного навчання, комсомольської та економічної освіти. Якщо в республіці у 1965/66 навчальному році пропагандистами працювало 34 тис. керівних працівників, у 1974/75 навчальному році — 58,8 тис., то в 1980/81 навчальному році — 80,3 тис.³⁵ Особливе значення залученню керівних кадрів до пропагандистської роботи партійні організації надали під час введення нової структури системи партійної освіти, яка була повсюдно запроваджена у 1981/82 навчальному році. Нині в республіці кожний третій пропагандист — відповідальний партійний, радянський, профспілковий, комсомольський працівник, кожний четвертий — керівник колективу³⁶. В абсолютній більшості пропагандистів-керівників характеризуються глибоким знанням марксистсько-ленінської теорії, розумінням політики партії, багатим життєвим досвідом, умінням пов'язувати політичне й економічне навчання з життям, з проблемами трудових колективів, націлювати трудівників на розв'язання конкретних народногосподарських завдань. Особливість пропагандиста-керівника полягає у тому, що його вплив на слухачів поширюється і за межами занять, він знає про їх справи не тільки на виробництві, а й у побуті. Це допомагає їм ефективно впливати на формування високих політичних і моральних якостей у своїх слухачів, розвиток їх інтересів і нахилів.

За активну пропагандистську роботу в системі партійної освіти, комсомольського політнавчання, економічної освіти, по комуністичному вихованню трудящих велика кількість пропагандистів-керівників нагороджена Почесною Ленінською грамотою і настільною медаллю. В їх числі директор Ждановського коксохімічного заводу Донецької області М. Г. Ткаченко, заступник начальника цеху Запорізького титано-магнієвого комбінату Ю. І. Стрельченко, заступник голови кол-

³³⁻³⁴ ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 32, спр. 190, арк. 60; спр. 636, арк. 27; спр. 893, арк. 62; Идеологическая работа, вып. 4, с. 194, 203, 227.

³⁵ ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 70, спр. 2578, арк. 20—21; Комуністична партія України — бойовий загін КПРС. — К., 1976, с. 103; Бойовий загін ленінської партії. — К., 1981, с. 133.

³⁶ Идейные наставники и воспитатели. — Киев, 1984, с. 4.

госпу «Україна» Городоцького району Хмельницької області І. В. Пробитий, капітан теплоходу «Капітан Леонтий Борисенко» Чорноморського пароплавства (м. Одеса) В. І. Малютин та ін.³⁷

Партійні організації республіки постійно домагаються розширення числа партійних, радянських, комсомольських, профспілкових, господарських керівних працівників серед позаштатних лекторів партійних комітетів та лекторів товариства «Знання», політінформаторів. У складі республіканської організації товариства «Знання» налічується 33 тис. партійних, радянських, профспілкових і комсомольських працівників, а серед позаштатних лекторів партійних комітетів — понад 4 тис. Із 342 тис. політінформаторів республіки керівні кадри становлять 277 тис.³⁸ Наприклад, у Миколаївській області тільки господарські керівники становлять майже 50% позаштатних лекторів партійних комітетів, понад половини політінформаторів і агітаторів.³⁹

Все ширше залучають партійні організації керівників усіх рангів до розв'язання завдань дальшого вдосконалення організації ідеологічної, політико-виховної роботи, підвищення її ефективності, забезпечення єдності виховного процесу в трудовому колективі і за місцем проживання трудящих. Вони, зокрема, очолюють агітколективи, ради по економічній освіті, народні університети, входять до складу проблемно-методичних рад по політичному навчанню, ідеологічних комісій при партійних комітетах та первинних парторганізаціях, рад громадськості мікрорайонів.

Новою формою участі керівників у виховному процесі, забезпечення єдності організаторської, ідеологічної та господарської діяльності стали в сучасних умовах наради у господарських керівників з питань виховання, або, так звані, ідеологічні планерки, які отримали схвалення ЦК КПРС⁴⁰. В республіці їх проведення почало широко практикуватися на рубежі 70—80-х років. Значного поширення вони набули в Донецькій, Дніпропетровській, Київській, Полтавській, Хмельницькій, Чернівецькій, Івано-Франківській та інших областях республіки. Наприклад, у Дніпропетровській області наради у господарських керівників з питань виховання практикуються в понад тисячі трудових колективів⁴¹. Такі наради проводяться директорами підприємств, радгоспів, головами колгоспів спільно з секретарями партійних і комсомольських організацій, головами профкомів і завкомів. На них присутні господарські керівники усіх виробничих підрозділів трудового колективу. Тут розв'язуються питання вдосконалення організації політико-виховної роботи, посилення її впливу на виконання планових завдань, розвиток соціалістичного змагання, ініціативи та творчої активності трудівників, зміцнення трудової дисципліни, активізацію боротьби з непродуктивними витратами робочого часу, антигромадськими явищами, поліпшення культурного і побутового обслуговування трудящих. На їх розгляд все частіше виносяться актуальні проблеми соціального розвитку трудових колективів, від розв'язання яких залежать кінцеві економічні результати.

Головна увага на таких нарадах зосереджується на аналізі того, яку участь в ідейно-виховній роботі в своїх трудових колективах беруть начальники цехів, бригадири, майстри, як вони будують з колективом свої взаємовідносини, створюють атмосферу принциповості, товарищескості, взаємодопомоги, вимогливості і взаєморозуміння. Аналізуючи, як впливають прийняті господарські рішення на творчу ак-

³⁷ Таранник В. П. Марксистско-ленинская учеба: опыт и проблемы.— Киев, 1984, с. 44.

³⁸ Идеологическая работа, 1983, вып. 3, с. 266.

³⁹ Руководитель — воспитатель: [Передовая].— Правда Украины, 1983, 26 июня.

⁴⁰ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС 14—15 червня 1983 року, с. 73.

⁴¹ Сафонов Б. Назв. ст., с. 47.

тивність людей, на моральну обстановку в колективах, вирішуючи, що необхідно зробити для поліпшення умов праці і побуту трудящих, керівники підприємств, установ, колгоспів і радгоспів сприяють роботі партійних і громадських організацій по формуванню всебічно розвинутої особи.

Характерною рисою діяльності партійних організацій по залученню керівних партійних, радянських, господарських керівних кадрів до виховного процесу стало посилення індивідуальної роботи керівників усіх рангів з людьми. Найбільшого поширення набули такі форми цієї роботи, як систематичний прийом трудящих з особистих питань безпосередньо у трудових колективах і за місцем їх проживання, вивчення кореспонденції (листів і пропозицій), що надходять від трудівників, а також відвідування гуртожитків, квартир, направлення вітальних листів і телеграм сім'ям передовиків виробництва. Однією з індивідуальних форм виховної роботи керівників сільськогосподарського виробництва, особливо серед жителів віддалених сіл, зарекомендували себе подворні обходи. Народилася ця форма в партійних організаціях Полтавської області після XXVI з'їзду КПРС⁴²⁻⁴³. Це дозволяє керівникам розширити сферу виховного впливу на людей, охопити всі сторони їх життя, включаючи побут, дозвілля, сімейні відносини, вивчати і формувати громадську думку, отримувати вичерпну інформацію про турботи, потреби і запити трудівників, з'ясовувати з ким і в якому напрямі необхідно вести виховну роботу.

В сучасних умовах партійні комітети і первинні парторганізації республіки значно активізували роботу по підвищенню відповідальності керівних кадрів за якісне виконання своїх виховних функцій. Це питання стало об'єктом їх постійної уваги. В цьому вони керуються вказівкою ЦК КПРС про те, що в ідеологічній практиці не менш ніж в інших сферах, необхідними є діловитість, організованість, чіткий контроль і перевірка виконання, вміння добиватися дійових результатів.

Партійними організаціями широко використовуються ефективні форми контролю за організаторською та ідейно-виховною діяльністю комуністів-керівників. Більшість обкомів, міськкомів і райкомів партії протягом останніх років розглянули на своїх пленумах питання дальшого вдосконалення стилю і методів роботи керівників усіх ланок у світлі рішень XXVI з'їзду партії, Пленумів ЦК КПРС, положень і висновків, що містяться у виступах і промовах керівників Комуністичної партії та Радянського уряду. На них зазначалося, що партійні, радянські, господарські, комсомольські, профспілкові керівні працівники повинні проявляти більше діловитості, цілеспрямованості, творчого пошуку у вирішенні економічних, соціальних і виховних завдань. Значну увагу партійні комітети приділяють вивченню, узагальненню та поширенню кращого досвіду залучення керівних кадрів до політико-виховної роботи. Наприклад, Донецький обком партії в 1984 р. всебічно проаналізував участь у цій роботі керівних кадрів м. Красного Лиману і Слов'янського району, Одеський — заводу «Центроліт», Тернопільський — Гусятинського району⁴⁴.

Підвищенню відповідальності керівників за виховання трудящих і проведення серед них політичної роботи значною мірою сприяє систематичне проведення з ними співбесід у партійних комітетах, обговорення їх звітів і повідомлень про особисту участь у політико-виховній роботі на пленумах, засіданнях бюро обкомів, міськкомів, райкомів партії, на зборах комуністів первинних парторганізацій. Позитивний досвід в цьому відношенні нагромадили партійні організа-

⁴²⁻⁴³ Калашник В. До жителів віддалених сіл.—Під прапором ленінізму, 1983, № 18, с. 54.

⁴⁴ Керівник — вихователь: [Передова], с. 8.

ції Запорізької, Донецької, Харківської, Київської, Львівської, Кримської та інших областей республіки. Для більшості партійних комітетів республіки стало правилом регулярно перевіряти стан роботи керівників з листами і усними заявами трудящих на підприємствах, в установах і організаціях, колгоспах і радгоспах, наукових установах і навчальних закладах, аналізувати характер запитань і пропозицій, що надходять від трудящих під час зустрічей з керівними працівниками, різних масово-політичних заходів⁴⁵.

Однак не всі партійні комітети надають належного значення особистій участі керівників у політико-виховній роботі. На це звернув увагу ЦК Компартії України при розгляді у 1984 р. питання про виконання Ворошиловградським обкомом партії рішень XXVI з'їзду КПРС, червневого (1983 р.) Пленуму ЦК партії про підвищення ідейно-теоретичної підготовки керівних кадрів і їх участь в політико-виховній роботі серед трудящих. У прийнятій з цього питання постанові зазначається, що не всі керівники області розглядають участь у політико-виховній роботі як свій прямий обов'язок. Деякі з них рідко виступають з політичними доповідями, бесідами у трудових колективах, слабо дбають про задоволення обґрунтованих запитів трудящих. Ці недоліки властиві, тією чи іншою мірою, і діяльності керівних кадрів інших областей республіки. ЦК Компартії України у постанові по Ворошиловградському обкому партії зобов'язав обкоми, міськкоми і райкоми партії постійно підвищувати відповідальність керівників за проведення у життя політики партії, особисту участь у вихованні людей⁴⁶.

Таким чином, в умовах розвинутого соціалізму Комуністична партія проводить значну роботу по дальшому творчому розвитку лєнінських ідей і положень про залучення керівних кадрів усіх рангів до політико-виховної роботи в масах як в теоретичному, так і в практичному аспектах. Нині немає такої сфери ідеологічної, політико-виховної роботи, де б не були гідно представлені керівні кадри. Будучи доповідачами і лекторами партійних комітетів, пропагандистами і політінформаторами, керівниками агітколективів, членами ідеологічних комісій та методичних рад, вони вносять значний вклад у справу комуністичного виховання радянських людей.

Використовуючи різноманітні форми участі керівників у політико-виховній роботі, партійні організації послідовно спрямовують їх зусилля на посилення ідейно-політичного, класового, патріотичного, інтернаціонального загартування трудящих, пропаганду і роз'яснення економічної та соціальної політики партії, переваг соціалістичного способу життя, на мобілізацію трудящих на всемірну інтенсифікацію виробництва, прискорення науково-технічного прогресу, реалізацію цільових комплексних програм, на викриття наклепницьких вигадок антирадянських ідеологічних центрів, буржуазної пропаганди.

Цілеспрямована політико-виховна робота керівних кадрів у значній мірі сприяє тому, що у багатьох трудових колективах останнім часом поліпшився морально-психологічний клімат, підвищилися виробничі показники, успішно виконуються соціалістичні зобов'язання по надплановому підвищенню продуктивності праці і додатковому зниженню собівартості продукції, по достроковому завершенню планів одинадцятої п'ятирічки і гідній зустрічі XXVII з'їзду КПРС.

⁴⁵ Руководитель — воспитатель: [Передовая].— Правда Украины, 1984, 7 авг.; І організатор виховного процесу: з досвіду практики Криворізького міськкому партії по залученню господарських керівників до виховання трудящих.— Рад. Україна, 1984, 16 трав.; Статівка А. Отчет коммуниста.— Правда Украины, 1984, 11 окт.; В центре внимания: как в Днепропетровской области работают с письмами трудящихся.— Там же, 1984, 15 дек.

⁴⁶ В ЦК Компартии Украины.—Правда Украины, 1984, 12 авг.

В. К. Василенко

ВОПЛОЩЕНИЕ В ЖИЗНЬ ЛЕНИНСКИХ ПОЛОЖЕНИЙ ОБ УЧАСТИИ
РУКОВОДЯЩИХ КАДРОВ В ПОЛИТИКО-ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ

Резюме

В статье показано творческое развитие КПСС ленинских положений о привлечении руководящих кадров к политической работе в массах, на конкретном опыте партийных организаций республики освещаются формы и методы участия руководящих работников в воспитании трудящихся.

Ю. М. ГАМРЕЦЬКИЙ (Київ)

РАДИ РОБІТНИЧИХ І СОЛДАТСЬКИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ —
ПРОВІДНИКИ ЛЕНІНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ МИРУ
(СІЧЕНЬ — БЕРЕЗЕНЬ 1918 р.)

Після перемоги Великого Жовтня та встановлення Радянської влади в нашій країні питання про мир стало центральним. Прийнятий на II Всеросійському з'їзді Рад Декрет про мир — один з перших законодавчих актів молодій робітничо-селянській республіки — пропонував усім державам, що воювали, укласти справедливий мирний договір без анексій і контрибуцій. Протягом листопада 1917 — січня 1918 р. Радянський уряд одинадцять разів звертався з такою пропозицією до всіх країн двох ворогуючих угруповань¹. Проте це не відповідало хижацьким устремлінням іноземних імперіалістів, які намагалися задущити республіку Рад. Їм всіляко сприяли внутрішні контрреволюція та її пособники — дрібнобуржуазні партії, що, виступаючи проти миру, сподівалися з допомогою німецьких і австро-угорських військ реставрувати в нашій країні буржуазно-поміщицький лад.

Отже, від того, чи буде завойована мирна передишка, залежала доля соціалістичної Вітчизни. Особливе ж значення підписання мирної угоди мало для України, якій насамперед загрожувала небезпека бути окупованою іноземними інтервентами.

Мирна політика Радянського уряду, винятково гостра боротьба В. І. Леніна та його прихильників за демократичний мир, блискуча перемога ленінського зовнішньополітичного курсу уважно досліджуються на всьому протязі розвитку радянської історичної науки².

У пропонованій статті розглядається лише один з аспектів цієї широкої теми — ставлення Рад України до війни і миру, зачіпається маловивчене питання про поворот деяких з них від революційного фразерства до розуміння необхідності укладення миру, а також розкривається та могутня підтримка, яку здобула в цьому регіоні ленінська мирна політика.

Як відомо, в самій партії більшовиків у цьому важливому питанні — про війну і мир — не було єдності. У свідомість багатьох з них дедалі відчутніше проникала ленінська ідея про необхідність укладення тяжкого, але конче потрібного миру. Одним з активних її провідників на Україні був визначний діяч РСДРП(б), член її ЦК Артем (Ф. А. Сергеев). Він входив до тієї нечисленної групи членів Центрального Комітету партії, які послідовно відстоювали ленінську мирну політику. Ще 11(24) січня на засіданні ЦК РСДРП(б) Артем рішуче

¹ Варламов К. И., Сламкин Н. А. Разоблачение В. И. Лениным теории и тактики «левых коммунистов» (нояб. 1917 г. — 1918 г.). — М., 1964, с. 61.

² Бердута М. З. Брестский мир в советской историографии (1918—1968) Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. — Харьков, 1972. — 28 с.

підтримав пропозицію В. І. Леніна про мирну передишку. Її можна досягти, сказав він, «...тільки шляхом укладення миру, мир — це наш порятунк»³.

Артем не раз виступав на зборах та мітингах з гострою критикою прихильників продовження війни, аргументовано доводячи всю згубність цієї їх позиції, її шкоду для справи революції⁴.

Свідченням невтомної діяльності Артема у пропаганді політики миру та зростанні дедалі більшого числа її прихильників може служити його телеграма, надіслана Я. М. Свердлову 31 січня 1918 р. Повідомляючи про стан справ у Донбасі, Артем, зокрема, пише: «Перед моїм приїздом партійна конференція Донецького басейну обговорювала питання про революційну війну, і настрої був одностайний — за московську позицію. Після моєї доповіді настрої ... змінилися на користь позиції Центрального Комітету»⁵.

Укладення Німеччиною 27 січня (9 лютого) сепаратного договору з буржуазно-націоналістичною Центральною радою, початок окупації України і спільний наступ німецьких та австро-угорських військ по всьому фронту, який став результатом розкольніцької діяльності Троцького і «лівих комуністів», по суті, зірвали дальше ведення переговорів про мир. Німецький ультиматум, що містив ще тяжчі умови миру, змусив 24 лютого ВЦВК і Раднарком прийняти ці умови й погодитися укласти мирний договір, на підписанні якого В. І. Ленін наполягав ще з самого початку переговорів у Брест-Литовську.

На адресу місцевих Рад ВЦВК і Раднарком одразу ж надіслали телеграму з проханням висловитися з цього приводу. «Зараз усі помисли й у вас, безперечно, спрямовані в бік війни і миру, і вам доводиться рішуче зайняти ту чи іншу позицію»⁶, — говорилося у листі Секретаріату ЦК РСДРП(б), зокрема, в об'єднанні Рад Донецько-Криворізького басейну від 3 березня 1918 р.

Деякі Ради Донбасу негайно відгукнулися на цю телеграму, схваливши дії уряду Радянської Росії та його мирні ініціативи. 26 лютого Луганська Рада визнала (41 голосом проти 33) вкрай необхідним прийняття миру на запропонованих умовах. До такого ж рішення в той самий день прийшла і Бахмутська Рада. Водночас вона внесла пропозицію «оголосити священну війну зрадниць українського народу Центральної раді, яка намагалася задумати пролетарсько-селянську революцію силою німецького імперіалізму»⁷.

З Єнакієвого надійшла така відповідь на телеграму: «Прийнято резолюцію про підтримку Р.Н.К. Підписуйте мир, ми ділили радості перемог, ми з вами, товариші, й у тяжкі дні. Організація більшовиків 3000 членів»⁸. Подібні повідомлення були направлені з Лозово-Павлівки, Лебедина, Богодухова та Кобеляк⁹.

На Херсонському губернському з'їзді Рад селянських депутатів і земельних комітетів, який проходив у ті дні, телеграму Радянського уряду зачитав більшовик І. Скляр. Характеризуючи ставлення трудящих до війни і миру, він відзначив їх загальне прагнення до припинення невідомої війни. «Тепер у Радах, — підкреслив І. Скляр, —

³ Протоколи Центрального Комітету РСДРП(б). Авг. 1917—1918.— М., 1958, с. 173.

⁴ Наш Юг, 1918, 14 (1) февр.

⁵ Большевицские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (нояб. 1917 — апр. 1918 гг.).— Киев, 1962, с. 112.

⁶ Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) — РКП(б) с местными партийными организациями (март — июль 1918 г.). — М., 1967, с. 11.

⁷ Большевицские организации Украины... (нояб. 1917—апр. 1918 гг.), с. 378.

⁸ Майоров С. М. Борьба Советской России за выход из империалистической войны.— М., 1959, с. 233; Гончаренко Н. Борьба за укрепление власти Советов в Донбассе.— Луганск, 1963, с. 169.

⁹ Ознобишин Д. В. Ленинский свод ответов местных Советов на запрос СНК о заключении Брестского мира.— В кн.: Источниковедение истории советского общества. М., 1968, вып. 2, с. 184—243.

настав перелом. Багато Рад й організацій дійшли висновку, що мир має бути укладено»¹⁰.

Ленінська політика дістала підтримку серед більшої частини делегатів цього з'їзду. Один з них, Щербина, висловив настрій їх переважної кількості. «Нас прислали з місць,— сказав він,— і від імені тих, хто нас прислав, я вітаю більшовиків, які хочуть миру»¹¹. Підступи незначної групи українських есерів, що намагалися протягти свою пропозицію, було зірвано. За їх резолюцію проголосували з 806 всього 27 чол., при 44, що утрималися. Під бурхливі оплески пройшов більшовицький документ, який охопив усі основні питання поточного моменту¹².

Дрібнобуржуазні партії були запеклими противниками укладення миру. Меншовики на Україні так само, як і есери, виступали проти ведення Раднаркомом мирних переговорів і вимагали скликання міжнародної соціалістичної конференції, яка, на їх думку, мала сприяти укладенню демократичного миру. Харківський загальноміський меншовицький комітет на своєму засіданні 26 лютого прийняв таку резолюцію: «Миру з німцями на пропонованих ними умовах не укладати; якщо мир буде підписано Радою Народних Комісарів, його не визнавати. Необхідно організувати відсіч нашестю німців, що можливо при створенні єдиного революційного фронту, при створенні загальнодемократичного міністерства, яке повинно створити Установчі збори»¹³. Київські меншовики додержувалися такої ж точки зору щодо питання війни і миру, як і їх харківські колеги по партії¹⁴.

Багатьом більшовикам було досить важко розібратися в обстановці, що склалася. Як відомо, весь 1917 р. РСДРП(б) виступала проти сепаратного миру, за загальний, демократичний мир, а мир, запропонований Четверним союзом, був грабіжницьким, несправедливим і принизливим. До того ж, підписаний контрреволюційною Центральною радою мирний договір з австро-німецькими імперіалістами, за яким Україна віддавалася на розграбування окупантам, викликав рішучий осуд трудящих. Цей крок буржуазно-націоналістичної Ради — зрадницькі інтереси українського народу — був їм зрозумілий, оскільки означав змову внутрішньої і зовнішньої контрреволюції проти робітників і трудящих селян. Вступ же влади Рад у договірні відносини з імперіалістами багатьом більшовикам здавався зрадою справи революції.

Оголошення у зв'язку з наступом інтервентів соціалістичної Вітчизни в небезпеці, заклик більшовицької партії і Радянського уряду виступити на захист своєї країни дістали широкий відгук серед трудящих і викликали могутнє патріотичне піднесення. На численних зборах більшовиків, засіданнях Рад та їх виконкомів пролунав рішучий протест проти підписання грабіжницького миру на кабальних умовах. Порівняна легкість перемоги соціалістичної революції в нашій країні породила у багатьох членів РСДРП(б) хибне уявлення про таку саму швидку й успішну боротьбу з окупантами, яка прискорить світову соціалістичну революцію. Про це свідчить ряд прийнятих більшовицькими організаціями і Радами рішень.

26 лютого Катеринославська Рада робітничих і солдатських депутатів на своєму пленарному засіданні за участю представників полкових комітетів, фабзавкомів і профспілок більшістю в 644 голоси, проти 151, при 61, що утрималися¹⁵, прийняла рішення, яке засуджувало

¹⁰ Протокол Херсонского губернского съезда Советов крестьянских депутатов и земельных комитетов 24—29 февраля 1918 г.—Херсон, 1918, с. 18.

¹¹ Там же, с. 29.

¹² Там же, с. 27, 43, 59.

¹³ Наш Юг, 1918, 2, 5 марта.

¹⁴ Рабочая жизнь, 1918, 27 (14) февр.

¹⁵ Звезда, 1918, 1 марта (16 февр.).

мирний договір¹⁶. «Подібний мир,— сказано в цьому документі,— означає відмову від усіх завоювань революції...». В ньому містився заклик згуртуватися навколо Рад для рішучої боротьби проти інтервентів та внутрішньої контрреволюції, «за світову революцію, за владу Рад у всіх країнах, за соціалізм»¹⁷.

Непримиренну позицію зайняла й Харківська Рада робітничих і солдатських депутатів. На її засіданні 27 лютого переважала ультраліва точка зору: «про необхідність негайної організації відсічі німецькому імперіалізму, що наступав»¹⁸. На другий день відбулося засідання обласного комітету Рад Донецького і Криворізького басейнів. Прийнята там резолюція, яку вніс «лівий комуніст» С. Ф. Васильченко, вимагала німецькі умови миру «відкинути, якщо його вже укладено,— розірвати й проголосити священну партизанську війну»¹⁹.

Підсумки аналізу відповідей місцевих Рад на запит Раднаркому щодо підписання Брестського миру показали, що 17 Рад України — і серед них Ради Харкова, Катеринослава, Полтави, Дружківки, Сум, Чугуєва, Слов'янська та ін.— висловилися за революційну війну²⁰.

Подібні висловлювання В. І. Ленін гостро засудив як безгрунтовне, революційне фразерство. «Хто не хоче себе заколисувати словами, декламацією, вигуками,— писав Володимир Ілліч у статті «Про революційну фразу»,— той не може не бачити, що «лозунг» революційної війни в лютому 1918 року є найпустіша фраза, за якою нічого реального, об'єктивного нема. Почуття, побажання, гнів, обурення — ось єдиний зміст цього лозунга в даний момент. А лозунг, що має тільки такий зміст, і називається революційною фразою»²¹.

Створювалася досить дивна ситуація. Більшовики (природно, мова йде про ту їх частину, яка поділяла цю точку зору) на всьому протязі переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну перебували з дрібнобуржуазними партіями в оцінці основних політичних питань на різних полюсах. Вони вели з угодовцями, які були ворогами соціалістичної революції, гостру, принципову боротьбу і раптом продемонстрували в лютому 1918 р. єдність поглядів у питанні про мир. Багато членів більшовицької партії ряду провідних центрів України були спочатку рішучими противниками підписання мирного договору, виступаючи за ведення революційної боротьби. Така позиція була характерна для перших днів наступу німецьких військ. В міру просування окупантів, неможливості припинення їх нашої тверезої оцінки ситуації їй дедалі зростаюче розуміння необхідності мирної передихи здобували все більше прихильників.

В. І. Ленін надавав великого значення ролі України, позиції її Рад у питанні про мир. В перших числах березня В. П. Затонський побував у Володимира Ілліча. Він говорив тоді: «Ви передайте від мене українським товаришам, щоб вони виступили на з'їзді за підписання миру. Це тепер конче потрібно. Від них значною мірою залежить, чи втримаємося ми тепер»²². В. І. Ленін, згадував пізніше В. П. Затонський, двічі повторив ці слова.

¹⁶ В рецензії на книгу І. І. Мінца «Год 1918-й» (М., 1982.— 576 с.) (Укр. іст. журн., 1984, № 5, с. 143—145) міститься необгрунтований закид, нібито автор не зовсім точно виклав позицію катеринославських більшовиків у питанні про Брестський мир. Однак вона не була з самого початку правильною, а зазнала істотних змін, що рецензентами не враховується.— Див.: Аверин В. Октябрьская революция в Екатеринославе (сент. 1917 — апр. 1918 гг.).— *Летопись революции*, 1927, № 5/6, с. 127.

¹⁷ Большевицские организации Украины ... (нояб. 1917 — апр. 1918 гг.), с. 301.

¹⁸ Известия Юга, 1918, 1 марта.

¹⁹ Донецкий пролетарий, 1918, 3 марта.

²⁰ Ознобишин Д. В. Указ. соч., с. 189—243.

²¹ Ленин В. И. Полное собр. твор., т. 35, с. 331.

²² Затонський В. З спогадів про українську революцію.— *Літопис революції*, 1929, № 5/6, с. 125.

Поступову відмову від ультралівної позиції та перехід до правильної оцінки ситуації харківських більшовиків можна простежити за матеріалами місцевої преси, в яких чітко відображено курс, що його вони проводили. У передовій статті органу обласного і Харківського комітетів РСДРП(б) «Мир підписаний, але боротьба продовжується», присвяченій спеціальному питанню про ставлення до грабінницького миру, більшовики Харкова визнали свою помилкову позицію. «Неприйняття нами важких умов німецького миру,— говорилося у статті,— означає загибель усієї революції. Самогубство пролетаріату. Фатальне знищення з власної короткозорості всіх наших завоювань»²³.

Різкий поворот у поглядах багатьох більшовиків відбувся після підписання 3 березня радянською делегацією мирного договору — блискучої перемоги ленінського зовнішньополітичного курсу — і схвалення мирної політики Раднаркомом на VII екстремому з'їзді РКП(б) 6—8 березня 1918 р. Протягом кількох днів спостерігалася масова відмова від революційного фразерства у більшовицьких організаціях й очолюваних ними Радах. Здобули верх твереза оцінка ситуації, глибоке розуміння необхідності збереження бази соціалістичної революції й завоювання мирної передишки для закріплення Радянської влади.

Комуністи України у своїй переважній масі рішуче підтримали курс на мирну передишку. У відповідь на провокаційні лементування соціалістів усіх мастей, що підписання Брестського договору — це зрада інтересів України, більшовики, виконуючи свій інтернаціональний обов'язок, керувалися насамперед інтересами збереження бази соціалістичної революції як гарантії відновлення влади Рад на Україні. Думки і почуття справжніх інтернаціоналістів висловив голова її Народного Секретаріату М. О. Скрипник у телеграмі в Раднарком від 4 березня: «Зараз треба відстояти базу для соціалістичної революції хоч би на певній території, якщо це лише можливо. Тому, на мою думку, слід керуватися не стільки міркуваннями зв'язку чи нейтралітету щодо України, але, насамперед, інтересами дальшого розвитку соціальної революції»²⁴.

Анкети делегатів VII з'їзду РКП(б), заповнені 5 березня, дають уявлення про ставлення ряду провідних більшовицьких організацій України до війни і миру²⁵. За винятком представників Горлівсько-Щербинівської та Юзівської організацій інші делегати висловилися за мир.

Полум'яна промова Артема 7 березня на з'їзді була виявом настрою трудящих Радянської країни. «...Якщо ми зараз прийдемо на з'їзд Рад,— говорив він,— прийдемо представниками робітників, селян і будемо пояснювати широким масам населення, що треба оголосити війну Німеччині..., то ніхто нас не зрозуміє»²⁶.

До Надзвичайного IV Всеросійського з'їзду Рад (14—16 березня), який мав ратифікувати мирний договір, Ради України у своїй більшості підійшли з глибоким розумінням правильності цього кроку. Про такий поворот за дуже короткий час в їх позиції свідчать відповідні документи. Так, наприклад, в одностайно прийнятому рішенні Мар'їнської Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів від 26 лютого сказано: «Миру не підписуємо, революцію захищаємо зброєю»²⁷. А в мандаті, з яким приїхав представник цієї Ради на з'їзд, більшовик Ф. М. Мірошніченко, хоч і було заявлено про необхідність «воювати, бо тільки в боротьбі порятунк нашої вітчизни і революції», вже звучать дещо інші ноти. Разом з тим відзначаються винятково важкі умо-

²³ Донецький пролетарій, 1918, 6 марта.

²⁴ Большевистские организации Украины ... (нояб. 1917 — апр. 1918 гг.), с. 61.

²⁵ Истор. арх., 1958, № 3, с. 26, 27; № 4, с. 36.

²⁶ Седьмой экстренный съезд РКП(б), март 1918 года: Стеногр. отчет.— М., 1962, с. 86.

²⁷ Стенографический отчет IV Чрезвычайного съезда Советов рабочих, солдатских, крестьянских и казачьих депутатов.— М., 1920, с. 120.

ви, в яких живуть робітники, катастрофічне становище промисловості й усього народного господарства і робиться такий логічний висновок: «За таких умов війни не може бути»²⁸.

Курс на мирну передишку активно підтримали не тільки робітники, а й трудяще селянство. 3 березня Катеринославський повітовий з'їзд селянських депутатів, на якому ґрунтовно обговорювалося питання про запропоновані умови миру, майже одностайно ухвалив: «Крок народних комісарів, які згодилися підписати мир, визнати вимушеним і таким, що був викликаний надзвичайно тяжкими обставинами моменту»²⁹. У «Віснику Української Народної Республіки» — органі ЦВК Рад України — за 5 березня 1918 р. зазначалося, що «серед селян переважає більшовицький настрій». Ця позиція дістала відображення, наприклад, у наказі Цареводарівської волосної Ради селянських і робітничих депутатів (Бердянський повіт, Таврійська губернія) більшовику В. С. Чуприні, обраному нею 26 лютого делегатом на з'їзд, — «стояти за мир будь-що.., за Радянську владу народних комісарів і за невідокремлення України від усієї Російської держави»³⁰.

Ті Ради, які з різних причин не змогли послати своїх представників на з'їзд, направляли вітальні телеграми на його адресу з побажанням успішної роботи та висловленням усілякої підтримки³¹. Слід відзначити, що в матеріалах мандатної комісії Надзвичайного IV з'їзду Рад виявлено прізвища 200 представників від 106 Рад України, а, включаючи Крим, загалом — 210 делегатів від 111 Рад, що набагато перевищує дані, які є в науковій літературі³². Необхідно підкреслити, що велика кількість Рад України обрала на з'їзд переважно більшовиків. Про це свідчить той факт, що в числі згаданих тут делегатів налічувалося 114 членів більшовицької партії, або 54,2%, а разом із співчуваючими їм — майже 60%.

Меншовики розгорнули в Радах широку кампанію за обрання на з'їзд своїх однодумців, яким давалася така настанова: «Майбутні вибори на 4-й з'їзд Рад повинні пройти під знаком рішучого заперечення всієї політики Ради Народних Комісарів, до сепаратного миру включно»³³. Проте на з'їзд меншовикам вдалося провести тільки десять своїх представників, що становило близько 5% делегатів від Рад України. Такі з них, як Київська, Луганська, Одеська, Полтавська, та інші Ради відмовилися надати меншовикам делегатські мандати. В їх друкованому органі — «Социал-демократе» — з жалем відзначалося, що в Харкові «...жодного місця не дістали меншовики»³⁴.

Були, звичайно, на цьому з'їзді Рад нечисленні противники миру. До них належали представники Харківської Ради селянських депутатів — лівий есер В. Качинський та український есер Г. Коцегуб, які отримали відповідний наказ. Продовжував відстоювати ультраліву платформу есер-максималіст Г. Логунів, делегат Лисичанської Ради (Бахмутський повіт), у мандаті якого підкреслювалося: «з тиранами у нас не може бути миру»³⁵.

Проте дедалі більше учасників з'їзду і Рад, які вони представляли, доходили висновку, що мир є життєвою необхідністю й відстояти Російську республіку робітників та селян від поневолення її окупантами — священний обов'язок кожного трудяшого. І делегати усвідомлювали, що на них лежить особлива історична місія — ратифікувати мирний

²⁸ ЦДАЖР СРСР, ф. 1235, оп. 3, спр. 31, арк. 285.

²⁹ Большевицские организации Украины ... (нояб. 1917 — апр. 1918 гг.), с. 306.

³⁰ ЦДАЖР СРСР, ф. 1235, оп. 3, спр. 32, арк. 314.

³¹ Стенографический отчет IV Чрезвычайного съезда Советов, с. 105—106.

³² Гамрецький Ю. М. Представництво України і Криму на IV Надзвичайному з'їзді Рад. — Укр. іст. журн., 1983, № 10, с. 127—135.

³³ Наш Юг, 1918, 6 марта (21 февр.).

³⁴ Социал-демократ, 1918, 20 марта.

³⁵ ЦДАЖР СРСР, ф. 1235, оп. 3, спр. 26, арк. 36, 115; спр. 31, арк. 217 зв.

договір й цим зберегти Країну Рад. Виняткову мужність і революційну витримку виявили, схваливши це рішення, представники України, яка за зговором між Німеччиною і Центральною радою відривалася від Російської федерації і де з допомогою штика реставрувалися старі, буржуазно-поміщицькі порядки.

Делегації ЦВК Рад України доручалося виступити на з'їзді від всієї Української Радянської соціалістичної держави³⁶. Вони повинні були керуватися декларацією від імені Рад України, основними положеннями якої мали бути: «...неможливість революційної війни для всієї Російської федерації та необхідність продовження громадянської війни на Україні з українською буржуазією в особі Центральної ради і всіх елементів, що її підтримують»³⁷.

Прийнятий 8 березня 1918 р. ЦВК Рад України наказ націлював її представників на майбутньому з'їзді на підтримку мирної передишки. «Умови мирного договору, нав'язувані Російській федерації грубою силою німецького імперіалізму, надзвичайно тяжкі,— зазначалося в цьому документі.—...Ці умови миру особливим тягарем падають на трудящі маси України... Але, беручи до уваги інтереси розвитку соціалістичної революції і вважаючи необхідним збереження та зміцнення соціалістичного Петербурга і Москви як вихідних пунктів світової революції, ЦВК Рад України із свого боку не вважає можливим висловитися проти ратифікації мирного договору Російської федерації з Німеччиною та Австрією і доручає своїм делегатам висловитися за ратифікацію цього мирного договору»³⁸. В таких дуже складних умовах більшовики України продемонстрували свій послідовний пролетарський інтернаціоналізм.

В наказі говорилося про готовність Українського Радянського уряду прийняти умови мирного договору, який уклала Центральна рада у Бресті, з застереженням проти втручання Німеччини й Австрії у внутрішнє життя України.

Підтверджувалася також позиція робітничого класу і трудящого селянства України продовжувати ведення громадянської війни проти сил буржуазно-націоналістичної контрреволюції та окупаційних військ, що її підтримують.

Делегатам від України доручалося, зокрема, висловити на з'їзді тверду впевненість у тому, що, незважаючи на умови Брестського мирного договору, тісне співробітництво братніх республік у результаті героїчної боротьби трудящих «...уже в найближчому майбутньому відновиться...»³⁹.

Складення декларації, яку мали оголосити на з'їзді, було доручено групі членів ЦВК Рад України на чолі з М. О. Скрипником. Потім її текст було передано голові Центрального Виконавчого Комітету Рад України В. П. Затонському.

В день приїзду В. І. Леніна з Петрограда до Москви, 11 березня, він, як було раніше домовлено, прийняв В. П. Затонського. Під час їх бесіди був присутній і Я. М. Свердлов. «Ілліч,— згадував пізніше В. П. Затонський,— зараз же накинувся на мене:— Ну, як українці? За зрадників нас мають?— Та ні,— кажу,— маю наказ голосувати за мир.— От це добре,— каже Ілліч до Свердлова.— Це треба гарненько та вміючи. Ви обов'язково,— каже знову до мене,— візьміть слово, як обговорюватиметься справа на фракції, а Ви,— вже до Свердлова,— у слушний час випустіть його... Тоді ж Свердлов сказав мені, що крив-

³⁶ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сб. документов и материалов.— Киев, 1957, т. 3, с. 316.

³⁷ Там же.

³⁸ Там же, с. 317.

³⁹ Там же, с. 318.

донбаські делегати також усі за мир..., тому нам треба всім домовитися між собою»⁴⁰.

Загальні збори делегатів від Рад України прийняли декларацію і доручили В. П. Затонському оголосити її на з'їзді. Разом з С. І. Гопнер він мав здійснити й остаточну редакцію декларації. Потім відбулося засідання більшовицької фракції з'їзду, на якому виступив В. П. Затонський, наділений повноваженнями «від усієї української делегації», і висловився за підписання мирного договору та за необхідність збереження плацдарму революції «навіть ціною тимчасового відречення від України». Це, за його свідченням, відразу ж остудило запал прихильників революційної війни⁴¹.

На Надзвичайному IV Всеросійському з'їзді Рад, де були також широко представлені дрібнобуржуазні партії, розгорнулася гостра боротьба з основного питання — про війну і мир. Представники цих партій ніби в ім'я захисту Радянської влади закликали до загального збройного повстання, оголошення війни німецьким імперіалістам. З трибуни з'їзду лунали їх провокаційні промови про зраду інтересів трудящих, зокрема українських, загибель революції в разі підписання мирного договору, про необхідність ведення революційної війни з метою визволення окупованої території та розгрому інтервентів.

В тих неймовірно складних умовах В. І. Ленін виявив виняткову витримку, твердість і далекоглядне передбачення розвитку майбутніх подій, послідовно виступаючи за необхідність мирної передишки для Країни Рад. Його пристрасні, полум'яні промови розбивали вщент усі аргументи ідейних противників. «Вони хочуть, — говорив Володимир Ілліч, вказуючи на справжні цілі ворогів миру, — щоб Радянська влада потрапила в западню. Вони показали себе, ці буржуа і ці угодовці. Ми їх бачили і бачимо живцем, ми знаємо, що ось на Україні українські Керенські, українські Чернови і українські Церетелі, — ось вони, пани Винниченки. Ці пани, українські Керенські, Чернови, Церетелі, приховали від народу той мир, який вони уклали з німецькими імперіалістами, і тепер, за допомогою німецьких штиків, намагаються повалити Радянську владу на Україні. ...Ось що зробили ці українські буржуа і угодовці, приклад яких стоїть перед нами навіть, які приховали і приховують від народу свої таємні договори, які з німецькими штиками йдуть проти Радянської влади. Ось чого хоче російська буржуазія, ось куди штовхають свідомо чи несвідомо підголоски буржуазії Радянську владу...»⁴².

Спростовуючи закиди тих, хто свої справжні цілі прикривав лицемірною турботою про долю України, В. І. Ленін відповідав: «Нам кажуть: зрадники, ви зрадили Україну! ... Не маючи армії або маючи захворілу решту армії, приймати війну, називати цю війну революційною є самообман, є найбільший обман народу. Наш обов'язок сказати правду народів: так, мир, найтяжчий, Україна і Фінляндія гинуть, але ми мусимо йти на цей мир, і на нього піде вся свідомо трудова Росія, тому що вона знає неприкрашену правду, вона знає, що таке війна, вона знає, що ставити на карту все, зважаючи на те, що зараз вибухне німецька революція, є самообман»⁴³.

Переконливу силу ленінської логіки, винятковий вплив його аргументованої промови про необхідність ратифікації мирного договору на делегатів з'їзду відзначали не тільки більшовики, а і його запеклі вороги. Цікавим свідченням є твердження того ж В. Качинського, який, повернувшись із з'їзду, опублікував свої враження в харківській есерівській газеті. «І не тільки одні більшовики... із співчуттям зустріча-

⁴⁰ Літопис революції, 1929, № 5/6, с. 127.

⁴¹ Там же, с. 128.

⁴² Ленін В. І. IV Надзвичайний Всеросійський з'їзд Рад 14—16 березня 1918 р. — Повне зібр. творів, т. 36, с. 96.

⁴³ Там же, с. 101—102.

ли слова Леніна...— писав він,— і в наших, лівоесерівських, рядах було немало товаришів, які слухали Леніна з напруженим співчуттям і цілком поділяли його думку...»⁴⁴.

Прихильники революційної війни затягували дебати, намагаючись зірвати роботу з'їзду. Виступаючи в порядку його ведення, член ЦК РКП(б) і ВЦВК Рад, голова Раднаркому Донецько-Криворізької республіки Артем (Ф. А. Сергєєв) вніс пропозицію припинити дебати. Після їх припинення представники фракцій запропонували ряд резолюцій. Більшовицький документ, в якому викладалася ленінська платформа, оголосив делегатам Артем.

На протигагу сподіванням усіх ворогів миру 16 березня з'їзд Рад переважною кількістю голосів (784 — за, 261 — проти, при 115, які утрималися, і 84, що не взяли з різних причин участі в голосуванні) ратифікував Брестський мирний договір. Більшість делегатів пішла за вождем революції й рішуче засудила тих, хто штовхав партію і країну на авантюристичний шлях. Політика миру, яка, за словами В. І. Леніна, була «...не політика більшовиків, взагалі не політика «партійна», а політика робітників, солдатів і селян, тобто більшості народу»⁴⁵, дістала могутню підтримку Рад країни, що було переконливою перемогою партії більшовиків.

За ратифікацію мирного договору від імені Рад України виступив на з'їзді В. П. Затонський. У проголошеній ним «Декларації українського ЦВК Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів і делегатів на IV Надзвичайному з'їзді від радянських організацій України» зазначалося: «Вважаючи необхідним закріплення соціальних завоювань Жовтневої революції та збереження Радянської влади, як вогнища революційної всесвітньої, ми, як представники однієї з частин Російської федерації, не можемо висловитися проти ратифікації розбійного «мирного» договору, незважаючи на те, що саме нас, українців, він б'є найбільше, вириваючи Україну, проти волі українських селян і робітників, з живого тіла Російської Радянської федерації»⁴⁶.

В цьому важливому за значенням і змістом документі, який справив величезне враження на делегатів з'їзду, дістало відображення правильне розуміння суворой необхідності укладення миру навіть ціною тимчасової втрати України. В ньому яскраво виявилися послідовний інтернаціоналізм, надзвичайно висока революційна жертвеність в ім'я збереження життя Країни Рад—запоруки відродження в недалекому майбутньому вільної робітничо-селянської Радянської України. «...Ми,—говорилося в Декларації від імені українських трудящих,— не засуджуємо наших російських товаришів, змушених під тиском сумної необхідності, сподіваємося на якийсь час, розірвати федеративний зв'язок з нами й полишити нас на самих себе в нашій відчайдушній боротьбі з українською і міжнародною реакцією...»⁴⁷. Разом з тим підкреслювалося, що українські трудящі сповнені рішучості «боротися із своїми внутрішніми ворогами й усіма, хто їх підтримує, як боролися досі, пліч-о-пліч з російськими товаришами», бо вони захищають свою соціалістичну Вітчизну. Декларація виражала інтереси і сподівання українських трудящих, глибоко впевнених, що панування буржуазних націоналістів та їх союзників, німецьких інтервентів, буде короткотривалим і робітничо-селянська Україна знову ввійде в єдиний союз радянських республік.

Таким чином, більшовики України підтримали на Надзвичайному IV Всеросійському з'їзді Рад ленінську політику миру. Вони прово-

⁴⁴ Земля и воля, 1918, 20 марта.

⁴⁵ Ленін В. І. Народа полкових представників Петроградського гарнізону 29 жовтня (11 листопада) 1917 р.—Повне зібр. творів, т. 35, с. 34.

⁴⁶ Стенографический отчет IV Чрезвычайного съезда Советов, с. 67; Большевицские организации Украины ... (нояб. 1917—апр. 1918 гг.), с. 67.

⁴⁷ Там же.

дили в життя обов'язкове для кожного члена партії рішення VII з'їзду РКП(б) на підтримку мирного договору, яке підтвердила переважною кількістю голосів більшовицька фракція з'їзду Рад.

Як уже відзначалося, у роботі з'їзду взяли участь 210 делегатів від 111 Рад України та Криму. Отже, кожна шоста Рада, представлена на цьому форумі, і кожний шостий делегат були з України. З цих 111 Рад удалося встановити партійний склад 105. В 66 з них (64%) переважали кількісно більшовики. Проте навіть у тих Радах, де представників пролетарської партії було менше половини, в таких, наприклад, як Миколаївська, Одеська, Херсонська та Юзівська міські Ради, Румчерод, члени РКП(б) вже тоді визначали політичний курс. Багато Рад, такі, як Олександрівська, Вознесенська, Ханженківська, Чистяківська та інші, де більшовики іноді налічували третину складу, послали своїми представниками на з'їзд виключно більшовиків, підкресливши цим, що саме вони відображають позицію Рад щодо оцінки становища країни і перспектив її розвитку. Все це дає підстави з повним правом стверджувати, що більшість делегатів від Рад України на з'їзді схвалили ленінський зовнішньополітичний курс. Понад половину — 109 делегатів (майже 52%), 70 більшовиків (61%) і значна частина Рад — 61 (близько 55%) представляли дві промислові губернії республіки — Харківську і Катеринославську — й були посланцями основних загонів робітничого класу України.

Виступаючи на засіданнях Катеринославської і Харківської Рад з доповідями про свої враження щодо роботи Надзвичайного IV Всеросійського з'їзду Рад, Артем говорив про загальне прагнення до миру, що панувало там, про ту могутню підтримку, яку подали делегати ленінській мирній політиці, про вплив партії більшовиків у масах. Мирні ініціативи Країни Рад зустрічали серед трудящих дедалі більше розуміння і схвалення. «Загальне враження від доповідей з місць, — заявив Артем, — цілком певне. Більшість делегатів, принаймні у фракції більшовиків, категорично висловлюється за мир»⁴⁸.

Хитання, що мали місце серед незначної частини більшовиків відносно політики партії в питанні війни і миру, взаємовідносин між республіками й необхідності згуртування всіх революційних сил України для відсічі ворогу, який наступав, були на кінець березня успішно подолані⁴⁹. З надзвичайно тяжкого становища більшовицькі організації України і керовані ними Ради вийшли ще більш загартованими, ще тісніше згуртованими навколо Ленінської партії більшовиків і Радянського уряду.

В Радах основних пролетарських і торгово-промислових центрів представники більшовицької партії займали на той час міцні позиції й користувалися підтримкою широких мас трудящих. І в Радах сільськогосподарських районів здійснювався активний процес більшовизації. В багатьох з них — повітових і волосних — більшовики стали провідною партією. Таких Рад, в яких представники дрібнобуржуазних партій відігравали провідну роль, лишалися вже лічені одиниці. Їх збанкрутіле керівництво дедалі більше скочувалося в табір ворогів революції і влади Рад. Ленінський курс на мирну передишку для Радянської країни, на збереження бази соціалістичної революції, зміцнення влади Рад робітники і трудяще селянство України підтримали з усією рішучістю. Про це свідчать не тільки цитований вище наказ і прийнята делегатами України декларація, а й рішення II Всеукраїнського з'їзду Рад (17—19 березня 1918 р.), який схвалив ленінський зовнішньополітичний курс і в такій надзвичайно складній ситуації прийняв єдино правильне рішення.

⁴⁸ Звезда, 1918, 19 марта.

⁴⁹ Гончаренко Н. Борьба за укрепление власти Советов в Донбассе, с. 185—186; Куличенко М. И. Большевики Харьковщины в борьбе за власть Советов (1918—1920 гг.).— Харьков, 1966, с. 20.

В. І. Ленін винятково високо оцінив це рішення з'їзду. Виступаючи 29 квітня 1918 р. на засіданні ВЦВК з доповіддю про чергові завдання Радянської влади, Володимир Ілліч рекомендував ворогам миру «...пригадати голосування Всеукраїнського з'їзду Рад, перше ніж говорити, що здоровий південь був проти миру, а от втомлена, декласована, промислово-ослаблена північ була нібито за мир... Маса трудящих і експлуатованих, маса робітників, солдатів і селян не відкидала миру»⁵⁰. Через кілька днів, критикуючи «лівих комуністів», які продовжували штовхати партію на згубний шлях розколу й авантюр, спотворювали справжнє становище й замовчували при цьому позицію українських Рад у питанні про мир, В. І. Ленін у статті «Про «ліве» хлоп'яцтво і про дрібнобуржуазність» знову згадав рішення II Всеукраїнського з'їзду, яке всіляко намагалися приховати прихильники революційної війни⁵¹. На цьому з'їзді було ще раз підтверджено, що обраний трудящими України шлях — це шлях революції, спільного будівництва нового, соціалістичного суспільства в умовах втілення у життя ленінської політики миру.

Ю. М. Гамрецький

СОВЕТЫ РАБОЧИХ И СОЛДАТСКИХ ДЕПУТАТОВ УКРАИНЫ —
ПРОВОДНИКИ ЛЕНИНСКОЙ ПОЛИТИКИ МИРА (ЯНВАРЬ — МАРТ 1918 г.)

Резюме

В статье рассматривается отношение Советов Украины к войне и миру, затрагивается малонизученный вопрос о повороте ряда их от революционного фразерства к пониманию необходимости заключения Брестского мира, а также раскрываются интернациональное единство трудящихся двух братских народов и та мощная поддержка, которую получила на Украине ленинская политика мира.

⁵⁰ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 36, с. 234, 235.

⁵¹ Див.: Там же, с. 270.

Центри пропаганди ідей В. І. Леніна

С. К. КИРИЛОВА (Київ)

ДОСВІД КИЇВСЬКОГО ФІЛІАЛУ ЦЕНТРАЛЬНОГО МУЗЕЮ В. І. ЛЕНІНА ПО КОМУНІСТИЧНОМУ ВИХОВАННЮ МОЛОДІ

У наш динамічний, складний і бурхливий час надзвичайно прискорюються темпи суспільного прогресу, зростають притягальна сила прикладу і авторитету реального соціалізму. Кожний новий день приносить переконливі приклади того, що ідеї Маркса, Енгельса, Леніна дедалі більше впливають на весь хід світової історії.

Ще в 1908 р. В. І. Ленін писав: «Ідучи *шляхом* Марксової теорії, ми будемо наближатися до об'єктивної істини все більше й більше (ніколи не вичерпуючи її); ідучи ж *усяким іншим шляхом*, ми не можемо прийти ні до чого, крім плутанини й брехні»¹. Ці слова вождя

¹ Ленін В. І. Матеріалізм і емпіріокритицизм.— Повне збір. творів, т. 18, с. 133.

Великого Жовтня повною мірою стосуються марксистсько-ленінського вчення в цілому. Разом з тим вони є своєрідним ключем, що дає можливість зрозуміти, яке велике значення має виховання комуністичного світогляду, насамперед у молоді.

Актуальність цього питання зумовлена як внутрішніми, так і міжнародними факторами, які глибоко і всебічно розкриті в матеріалах червневого (1983 р.) Пленуму ЦК КПРС і наступних пленумів Центрального Комітету партії, у виступах і статтях керівних діячів Комуністичної партії і Радянської держави.

Закономірна тенденція розвитку нашого суспільства — зростання ролі свідомості має в міру зростання масштабів і ускладнення соціальних перетворень — висуває особливі вимоги до формування марксистсько-ленінського світогляду молоді, оскільки від того, наскільки глибоко розуміє вона політику партії й свідомо бере участь в її реалізації, дедалі більше залежить хід комуністичного будівництва. Разом з тим в сучасних умовах гострого ідейного протистояння двох світових систем, коли буржуазна пропаганда посилює ідеологічні диверсії проти радянської молоді, першорядного значення набуває вміння останньої боротися з ворожою ідеологією, говорячи словами В. І. Леніна, «...діяти так, як того дійсно комунізм вимагає»².

Грунтуючись на безсмертних ленінських ідеях, КПРС постійно піклується про виховання підрастаючого покоління в дусі беззавітної відданості високим ідеалам комунізму. «Ми постійно дбаємо про те,—зазначав К. У. Черненко,— щоб готувати таку молодь, яка не похитнеться, не зігнеться під вантажем історичної відповідальності за долю країни, за долю соціалізму і миру. Таку молодь, яка зуміла б не тільки освоїти досвід старших поколінь, а й збагатити його власними зверненнями. ...Це — велике завдання партії. В кінцевому підсумку це питання надійного забезпечення майбутнього нашої соціалістичної Батьківщини»³.

Формування марксистсько-ленінського світогляду молоді — складний процес, що вимагає цілеспрямованої діяльності всіх засобів і ланок ідеологічного впливу. І чимала роль у цьому процесі належить 50-Ленінським музеям країни, у тому числі Київському філіалу Центрального музею В. І. Леніна. Його експозиція, що налічує 8 тис. документів і матеріалів, є одним з наукових джерел у формуванні комуністичного світогляду молоді, показує, як безперервно розвивається і збагачується досвід КПРС, братніх комуністичних і робітничих партій марксистсько-ленінського вчення в сучасних умовах.

Експозиція музею постійно зростає. Лише у 1984 р. вона поповнилася 335 новими матеріалами, 75 з яких введено до розділу «Відбудова зруйнованого фашистами народного господарства і дальший розвиток соціалістичного суспільства», що розкриває питання повної та остаточної перемоги соціалізму в СРСР. Понад 1 тис. експонатів становлять розділ «Розвинуте соціалістичне суспільство і будівництво комунізму». Вони розповідають про виконання трудящими нашої країни рішень XXVI з'їзду КПРС, наступних пленумів Центрального Комітету нашої партії, завдань одинадцятої п'ятирічки. Матеріали знайомлять відвідувачів з патріотичними починами, ініціаторами яких виступають комуністи 80-х років, за гідну зустріч 115-ї річниці з дня народження В. І. Леніна, 40-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр., XXVII з'їзду КПРС.

Проблему комуністичного виховання молоді В. І. Ленін завжди пов'язував з питаннями стратегії і тактики більшовицької партії. Відо-

² Ленін В. І. Завдання спілок молоді.— Там же, т. 41, с. 288.

³ Черненко К. У. Народ і партія єдині: Вибрані промови і статті—К., 1984, с. 15—16.

мо близько 200 його статей, виступів, записок тощо, присвячених роботі комуністів серед підростаючого покоління.

Значна частина цих ленінських документів представлена в експозиції Київського філіалу. Одне з центральних місць у ній займає промова В. І. Леніна на III з'їзді РКСМ 2 жовтня 1920 р. «Завдання спілок молоді», що стала програмним документом партії в справі виховання поколінь будівників нового суспільства, а також визначила напрями й методи роботи комсомолу по розв'язанню висунутого Володимиром Іллічем завдання «вчитися комунізму».

Справі виховання марксистсько-ленінського світогляду служать яскраві документи і матеріали експозиції, що розкривають подвиг молодого покоління, яке захищало завоювання Жовтня; трудовий ентузіазм будівників соціалізму 20-х і 30-х років; мужність і героїзм молоді 40-х, яка відстоювала незалежність Батьківщини у жорстокій битві з фашизмом і відроджувала зруйноване війною народне господарство; вірність ленінським заповітам наступних поколінь, які утверджували себе цілинною епопеєю, створенням атомної енергетики і освоєнням космосу; трудові подвиги сучасної молоді, яка виявляє високу свідомість і самовідданість, втілюючи у життя накреслення XXVI з'їзду КПРС, рішення наступних пленумів ЦК партії.

В організації пропагандистської, масово-політичної роботи музеї враховує високий рівень освіченості, культури та інформованості нинішнього молодого покоління. Береться до уваги в цій важливій справі й такий фактор, як динамічність сучасних соціально-економічних і духовних процесів, а також те, що жодне з минулих поколінь не мало справи з такими розвинутими продуктивними силами, як сьогоднішні, й ніколи раніше розвиток виробництва, науки і техніки не приносив таких відчутних соціально-економічних змін.

Завдання пропагандистів музею, як й інших ідеологічних установ, полягає в тому, щоб максимально оперативно, вчасно відгукуватися на ці динамічні зміни, на все нове, що виникає в житті, допомагати молоді швидко й правильно орієнтуватися у внутрішніх та міжнародних подіях.

Музей надає особливого значення роботі з різними категоріями молоді як у своїх стінах, так й поза ними. Виступаючи на багатотисячному мітингу в зв'язку з відкриттям нового приміщення Київського філіалу Центрального музею В. І. Леніна (21 квітня 1982 р.), член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький зазначав: «Ми впевнені, що колектив цього нового, прекрасного музею ще ширше розгорне благородну і дуже важливу роботу по вивченню невичерпної спадщини Леніна, по пропаганді його безсмертних ідей»⁴. Колектив музею сприйняв ці слова як партійну настанову в організації своєї пропагандистської, масово-політичної діяльності.

За час, що минув з дня відкриття нової споруди Київського філіалу, його відвідали близько 4 млн. чол., 70% яких становить молодь. За той же період співробітниками музею проведено понад 26 тис. лекцій-екскурсій, які є основною формою роботи установи. Тематиці, ідейно-теоретичному, методичному рівню лекцій приділяється постійна увага.

З кожним роком зростає інтерес молоді, зокрема студентської, до проблемних й тематичних лекцій-екскурсій, що, безумовно, свідчить про її бажання поглиблено вивчати життя і революційну діяльність В. І. Леніна.

Такі лекції-екскурсії сприяють засвоєнню студентами курсів історії КПРС та Радянської держави, формуванню в них марксистсько-ленінського світогляду, допомагають їм зрозуміти складні і масштабні проблеми сьогодення, побачити досягнення радянського народу в спра-

⁴ Рад. Україна, 1982, 22 квіт.

ві перетворення в життя ленінських ідей. Для студентів у музеї постійно проводяться науково-теоретичні конференції з актуальних проблем марксистсько-ленінської теорії, практики комуністичного будівництва. Часто наукові співробітники, лектори виступають у навчальних закладах під час проведення там ленінських уроків і заліків.

Для пропагандистів, у тому числі й системи комсомольської політичної освіти, при музеї працює лекторій «Ленін і сучасність», щомісяця проводиться «День молодого лектора» тощо.

Київський філіал веде цілеспрямовану роботу з тими, хто має безпосереднє відношення до навчання і виховання молоді: батьками, педагогами, представниками громадських організацій. Для них функціонують різні лекторії та семінари. Насамперед тут слід відзначити міські семінари пропагандистів шкіл наукового комунізму закладів народної освіти, а також викладачів суспільно-політичних дисциплін, що проводять контрпропагандистську роботу серед школярів. Діяльність у цьому напрямі музею веде спільно з управлінням народної освіти Київського міськвиконкому, інститутом удосконалення вчителів та організацією товариства «Знання» м. Києва.

Київський філіал взяв активну участь у створенні діафілму «Педагогічна Ленініана», який одержав позитивні відгуки педагогічної громадськості республіки.

Одним з головних завдань у вихованні молоді є формування у неї внутрішньої потреби в праці, готовності та вміння працювати, виявляти свою активну громадянську позицію. «Дане покоління, з одного боку, продовжує успадковану діяльність при цілком змінених умовах, а з іншого — видозмінює старі умови за допомогою цілком зміненої діяльності»⁵, — підкреслювали К. Маркс і Ф. Енгельс. Лекції-екскурсії, масово-політична робота музею якраз і спрямовані на розкриття органічного зв'язку марксистсько-ленінських положень з даної проблеми та насущних завдань вдосконалення розвинутого соціалізму, показ повсякденних трудових справ радянських людей на всіх етапах соціалістичного будівництва — від перших комуністичних суботників до Всесоюзного соціалістичного змагання наших днів.

Важливим напрямом пропагандистської діяльності музею стали виступи його працівників перед молоддю підприємств міста, зокрема заводів «Ленінська кузня», верстатів-автоматів ім. Горького, Дарницького шовкового комбінату та ін. Відгуки партійних комітетів підприємств свідчать про те, що це сприяє піднесенню ефективності і дієвості ідейно-виховної роботи в трудових колективах, викликає у робітників прагнення до поглибленого вивчення життя і діяльності В. І. Леніна, історії й політики КПРС. На початку нинішнього року виступи співробітників музею були присвячені подіям 1905 р. на Україні та у Києві.

Формуванню у молодого покоління марксистсько-ленінського світогляду служать різні форми політико-масової роботи Київського філіалу — заняття лекторів, громадсько-політичні читання, зустрічі з ветеранами партії та праці, науковою і художньою інтелігенцією міста. Протягом кількох років у музеї проводиться цілеспрямована і планомірна діяльність по вдосконаленню форм масової роботи з молоддю. Спинимось на деяких з них.

У зв'язку із знаменними датами в історії партії та Радянської держави в музеї проводяться суспільно-політичні читання. Так, у січні 1985 р. вони були присвячені міжнародному значенню революції 1905—1907 рр. у Росії. Відкрив ці читання член Політбюро ЦК Компартії України, перший секретар Київського міськкому партії Ю. Н. Єльченко, з доповіддю виступив кандидат у члени Політбюро, секретар

⁵ Маркс К., Енгельс Ф. Німецька ідеологія.— Твори, т. 3, с. 42.

ЦК Компартії України О. С. Капто. В читаннях взяли участь ветерани ленінської партії, партійний, радянський, профспілковий і комсомольський актив міста, робітники й студенти.

Спільно з Київським міськкомом комсомолу музей проводить традиційні зустрічі ветеранів партії, комсомолу й праці з молоддю. Як правило, ці заходи присвячуються важливим подіям в історії комсомолу: 2 жовтня — виступу В. І. Леніна на III з'їзді РКСМ, 29 жовтня — дню народження комсомолу, а також датам присвоєння імені В. І. Леніна комсомолу і Всесоюзній піонерській організації. У таких зустрічах беруть участь професіональні та самодіяльні художні колективи.

В музеї проводиться й свято посвячення у школярі першокласників міста, яке стало вже традиційним. Діти знайомляться з музеєм, їм пропонується розроблена для цієї вікової категорії програма, що складається з кольорових слайдів, фрагментів фільму «Живий Ленін» і музичних сюжетів. Вона містить матеріал, який розповідає в основному про дитячі та юнацькі роки В. І. Леніна і дає першу наукову інформацію про великого вождя. Протягом 1982—1984 рр. у ритуалі посвячення у школярі взяли участь понад 50 тис. учнів-першокласників. Більш детальне вивчення біографії Володимира Ілліча проводиться в музеї у процесі виховної роботи з школярами, яких приймають у жовтенята, а згодом — в піонери. Яскраве святкове оформлення піонерських лінійок, привітання дітей знатними людьми міста, вручення пам'ятних квитків школярам — все це сприяє дальшому формуванню у підростаючого покоління комуністичних переконань.

Надзвичайно відповідальною і почесною, сповненою глибокого ідейного змісту є повсякденна участь шкіл м. Києва у Почесній вахті комсомольсько-піонерського посту біля скульптури В. І. Леніна у ввідному залі музею. Вона була започаткована 30 грудня 1982 р. в день 60-річчя утворення Союзу РСР. Для цієї вахти виділяються щоденно 40 кращих комсомольців і піонерів комсомольськими організаціями та піонерськими дружинами шкіл міста. За відмінне виконання своїх обов'язків під час несення Почесної вахти школярам у особові справи заноситься подяка, вручається посвідчення і спеціальний значок, а кращий пост нагороджується поїздкою по ленінських місцях країни. Участь у вахті — чудова школа політичного загартування піонерів і комсомольців.

Стати пропагандистами життя і революційної діяльності В. І. Леніна старшокласникам допомагає й робота позаштатними лекторами-екскурсоводами. Щоб бути ними, учні в позаурочний час під керівництвом старших наукових співробітників і кваліфікованих лекторів музею вивчають експозицію музею та необхідну літературу про дитячі роки В. І. Леніна. З великою увагою вони ставляться до занять, а потім й до виховної роботи з своїми молодшими друзями. Все це дає змогу старшокласникам зростати духовно. Після закінчення школи багато з них поступають вчитися на гуманітарні факультети вузів, продовжуючи працювати з групами в музеї. Таку роботу успішно виконують, зокрема, студенти історичного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Окремі його випускники потім стають штатними лекторами-екскурсоводами.

У зв'язку з наступним XII Всесвітнім фестивалем молоді і студентів у Москві Київський міськком комсомолу спільно з Київським філіалом Центрального музею В. І. Леніна організував для ідеологічного активу заняття лекторію «Світ і молодь». Його тематика передбачає різного роду зустрічі, виступи молодіжних художніх колективів, перегляд нових кінофільмів.

Велике значення у справі комуністичного виховання молоді має й те, що райкоми ЛКСМУ міста постійно вручають у музеї новим членам спілки комсомольські квитки, проводять громадсько-політичні ате-

стації, Ленінські заліки. Для старшокласників співробітниками музею розроблено тематику лекцій по біографії В. І. Леніна. З 1982 р. в залах Київського філіалу почало широко практикуватися вручення паспортів молодим громадянам СРСР депутатами Верховної Ради УРСР, Київської міської, районних Рад народних депутатів.

Вже стало традицією проведення на базі музею для учнів системи профтехосвіти міста лекторію «Заповітам Леніна вірні». На початку кожного навчального року разом з міським управлінням професійно-технічної освіти розроблюється тематика занять. Під час занять цього лекторію були прочитані такі лекції, як «В. І. Ленін і Україна», «Ленін про захист соціалістичної Вітчизни», «Сім'я Ульянових — сім'я революціонерів» та інші. Відбуваються перегляди хронікально-документальних фільмів про В. І. Леніна, радянський спосіб життя. Понад 20 тис. учнів професійно-технічних училищ побували на заняттях цього лекторію, закріпивши навчальний матеріал безпосередньо за допомогою експонатів музею.

Ряд масово-політичних заходів для молоді проводиться колективом Київського філіалу спільно з творчими спілками художньої інтелігенції. За рішенням секретаріату Спілки письменників УРСР щорічно 22 квітня відбуваються зустрічі майстрів пера з молоддю м. Києва, які присвячуються вождю Великого Жовтня. Разом з музичним товариством УРСР музей проводить цикл лекцій-концертів «Музика в житті В. І. Леніна», «Музика в сім'ї Ульянових». У них беруть участь провідні майстри музичного мистецтва республіки. Активно взаємодіє музей і з Спілкою художників УРСР, багатьма музеями країни, республіки, зарубіжними колегами. Лише у 1984 р. у Київському філіалі експонувалося 11 виставок, серед яких — «Картини з фондів Центрального музею В. І. Леніна», «Образ В. І. Леніна в історико-декоративному мистецтві України», «СРСР — моя Батьківщина», «Образ В. І. Леніна в польському образотворчому мистецтві» та інші.

Разом з бюро кінопропаганди Спілки кінематографістів УРСР в музеї організовано для молоді кінолекторії «В. І. Ленін і час». На його заняттях були розглянуті такі теми: «Шляхи до великого образу» (із історії кіноленініани, пошук, відкриття), «Кіноепос героїчних днів» (Ленінська тема і тема революції в кіно), «Вони були поруч з Леніним» (образи видатних діячів Комуністичної партії і Радянської держави на екрані), «Образ комуніста на екрані», «Радянське кіно у боротьбі за мир і гуманізм» тощо. Для молодого покоління організуються прем'єри окремих художніх кінофільмів, у яких беруть участь відомі діячі радянського кіномистецтва.

Варто відзначити й багаторічну творчу дружбу музею і Київського театру історичного портрету. Саме в музеї відбулися прем'єри всіх ушних документальних книг «Ленініана. XX вік» у виконанні Заслуженого діяча мистецтв УРСР І. Шведова. Спектаклі театру адресовані насамперед робітничій молоді, військовослужбовцям, студентам і учням старших класів.

Сцена кінолекційного залу музею не раз надавалася творчій молоді з інших театрів Києва, концертних організацій для тематичних виступів перед своїми ровесниками.

Для слухачів шкіл молодого комуніста в Київському філіалі читається цикл лекцій з ленінської, історико-партійної тематики та з проблем сучасності.

Після закінчення кандидатського стажу в урочистій обстановці новим членам КПРС в музеї вручаються партійні квитки. Лише в 1984 р. їх одержали понад 1,5 тис. чол.

Київський філіал Центрального музею В. І. Леніна прагне постійно вдосконалювати систему масово-політичних заходів, спрямованих на комуністичне виховання молоді. Поряд з іншими ідеологічними

установами міста він робить все для того, щоб поліпшити справу комуністичного виховання підростаючого покоління. Співробітники музею вважають своїм головним завданням працювати так, щоб кожний захід сприяв формуванню у молоді високих моральних якостей, активної громадянської позиції.

Значну роботу Київський філіал проводить у напрямі подання науково-методичної допомоги ленінським народним музеям та кімнатам у навчальних закладах. За два останніх роки були підготовлені та видані виставки плакатів «В. І. Ленін», методичні поради по організації ленінських кімнат, ряд фотоматеріалів. У 1983—1984 рр. філіал направив понад 8 тис. копій документів у різні райони країни. Це сприятиме поліпшенню виховної роботи по комуністичному вихованню молодого покоління.

До всього цього слід додати й активне використання колективом музею телебачення, періодичної преси у справі пропаганди ленінської ідейної спадщини, Біографічної хроніки В. І. Леніна.

Про роль Київського філіалу у формуванні марксистсько-ленінського світогляду молоді свідчать численні записи у музейній книзі відгуків, що належать молодим робітникам, студентам, учням. Так, студенти І курсу Київського державного художнього інституту, висловлюючи думку про відвідування музею, зазначили: «Ми ... від усієї душі дякуємо лекторові музею за дуже цікаву і змістовну лекцію, яка дала можливість підвищити рівень знань про життя і діяльність В. І. Леніна, стала хорошою підмогою для підготовки до здачі іспиту з історії Комуністичної партії Радянського Союзу». А група молодих робітників Київського авіаційного виробничого об'єднання ім. 50-річчя Великого Жовтня, яка у жовтні 1984 р. відвідала музей, залишила такий запис: «Для нас це було глибоко хвилююче знайомство з біографією, діяльністю вождя революції В. І. Леніна. ...Ми підтримуємо політику нашої партії у боротьбі за мир, за збереження миру на планеті». Можна навести багато подібних відгуків представників молодого покоління.

1985 р. насичений значними громадсько-політичними подіями. Партія, трудящі країни готуються до наступного XXVII з'їзду КПРС, до 40-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Підсумовуючи сьогодні пройдений шлях, радянський народ знову і знову звертається до невичерпної ленінської спадщини, знаходячи в ній пласти думок, що дають творчий імпульс до глибшого розуміння і минулого, і сьогодення і майбутнього.

С. К. Кирилова

ОПЫТ КИЕВСКОГО ФИЛИАЛА ЦЕНТРАЛЬНОГО МУЗЕЯ В. И. ЛЕНИНА ПО КОМУНИСТИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ МОЛОДЕЖИ

Резюме

В статье освещен опыт пропагандистской и массово-политической работы музея с молодежью. Главное внимание уделено раскрытию форм использования музейных средств в деле формирования коммунистического мировоззрения у молодого поколения нашей страны.

Г. В. ПОДОЛЯК (Львів), В. В. МАШОТАС (Львів)

НАУКОВА РОБОТА ЛЬВІВСЬКОГО ФІЛІАЛУ ЦЕНТРАЛЬНОГО МУЗЕЮ В. І. ЛЕНІНА

В пропаганді ленінської теоретичної спадщини, життя і діяльності В. І. Леніна, історії створеної ним Комуністичної партії, у вихованні «...покоління, здатного остаточно здійснити комунізм»¹, важливе місце належить ленінським музеям, зокрема Львівському філіалу Центрального музею В. І. Леніна. Він був відкритий 35 років тому, в річницю з дня народження вождя міжнародного робітничого класу, всіх трудящих. То був період, коли в західних областях УРСР, визволених від іноземних поневолювачів і німецько-фашистських загарбників, відбувся процес корінної перебудови всього життя на соціалістичних засадах. І тому створення музею В. І. Леніна у Львові мало винятково важливе значення. «Він буде в західних областях України, — підкреслив у своєму виступі при відкритті музею відомий радянський партійний і державний діяч Д. З. Мануїльський, — справжнім вогнищем ленінізму — цієї найпередовішої науки, оволодіння якою стало справою найширших мас нашого народу»².

Львівський музей став таким вогнищем ленінізму. За час його існування в ньому побувало майже 9,5 млн. відвідувачів, головним чином з Львівської й інших західноукраїнських областей, а також з усіх республік СРСР та 63 зарубіжних країн.

Музей безперервно поповнюється новими експонатами і удосконалює як науково-експозиційну й масово-політичну, так і науково-дослідницьку роботу. Нині в його експозиції налічується близько 6 тис. експонатів. Серед них — перші видання творів В. І. Леніна російською і українською мовами, оригінали газет «Искра», «Вперед», «Пролетарий», «Правда», які зберігалися у львівських бібліотеках, документальні фотографії, фото- і ксерокопії ленінських рукописів, документи і матеріали КПРС, міжнародного комуністичного руху. Зібрано чимало творів образотворчого мистецтва, присвячених В. І. Леніну і найважливішим подіям в історії партії. Значна їх кількість створена львівськими художниками спеціально для музею. Це, зокрема, автолітографія Д. Гринця «Пошта з Женеви», картини В. Форостецького — «Арешт галицьких селян з вантажем газети «Искра», П. Сингаївського — «В. І. Ленін йде в еміграцію. Грудень 1907 р.», В. Савіна — «М. І. Ульянов у Львові» та «Зустріч М. М. Коцюбинського з В. І. Леніном у Горького», М. Добронравова — «Привіт галицьким комуністам» та «Народні збори Західної України. 1939 р.» й ряд інших цікавих творів живопису.

Все це дає можливість яскраво і всебічно відобразити героїчне життя В. І. Леніна, його невтомну творчу діяльність як засновника пролетарської партії нового типу, теоретика і вождя Великої Жовтневої соціалістичної революції, засновника й керівника першої в світі держави робітників та селян, великого теоретика і практика комуністичного будівництва.

Експозиція широко висвітлює торжество ленінських ідей в Радянській та інших соціалістичних країнах, їх вплив на розвиток світового комуністичного і революційного робітничого та національно-визвольного руху. В музеї створено окремий розділ, присвячений розвинутому соціалізму. В ньому зібрано твори В. І. Леніна з висловлюваннями про цей етап розвитку суспільства, документи і матеріали з'їздів КПРС, виступи керівників Комуністичної партії і Радянської держави. В них розкриваються концепція розвинутого соціалізму, закономірності пер-

¹ Ленін В. І. Проект програми РКП(б).— Повне збір. творів, т. 38, с. 93.

² Вільна Україна, 1950, 23 квіт.

шої фази комуністичної суспільно-політичної формації. Широко показано діяльність партійних організацій по виконанню рішень XXVI з'їзду КПРС, наступних пленумів її ЦК.

Особлива увага приділяється вивченню і відображенню в експозиції музею поширення і впливу ленінських ідей на розвиток революційного руху трудящих західноукраїнських земель, їх боротьби за соціальне і національне визволення, возз'єднання з Радянською Україною.

Як відомо, в боротьбі за створення пролетарської партії В. І. Ленін надавав великого значення заснуванню загальноросійської нелегальної політичної газети як найважливішого засобу ідейного і організаційного згуртування соціал-демократів. Видання її в той час було можливе лише за кордоном. В грудні 1900 р. почала виходити газета «Искра», яка відіграла вирішальну роль у створенні пролетарської партії нового типу. Важливою справою була її доставка в Росію. Таких шляхів існувало кілька. Один з основних пролягав через Галичину. У Львові були склади «Искры», іншої революційної літератури. В місті працювали агенти газети, з якими В. І. Ленін підтримував особистий зв'язок. Вивчаючи це питання, нам вдалося виявити деякі нові дані про діяльність агентів «Искры» у Львові.

Документи і матеріали третього залу музею докладно розповідають про транспортування газети через Львів. Цей шлях діяв з вересня 1901 р. по березень 1903 р. з деякими перервами у зв'язку з неодноразовими арештами агентів газети, які змушені були часто проживати під чужими прізвищами або нелегально.

У зв'язку з цим цікаво відзначити, що болгарські соціал-демократи надали в розпорядження В. І. Леніна паспорт на ім'я Й. Йорданова, яким він користувався у Мюнхені з квітня 1901 р., під час випуску «Искры»³. Як відомо, в квітні 1902 р. Володимир Ілліч переїхав з редакцією газети з Мюнхена до Лондона.

В експозиції музею представлена докладна карта-схема транспортування іскрівської літератури через Галичину. З серпня 1901 р. по травень 1902 р. «Искра» зі Львова йшла на Тернопіль і Теофіполь; з вересня 1902 р. по березень 1903 р. — через Бучач, Іване-Пусте, Окопи; Васильківці — Гусятин; Копичинці — Шидлівці; у вересні—жовтні 1903 р. — через Чортків і Скалу. Всі ці шляхи сходилися у Кам'янці-Подільському, звідки іскрівська література розповсюджувалася на Україні і в Росії.

В. І. Ленін високо цінував роботу агентів «Искры» у Львові. В листі до Г. В. Плеханова від 5 лютого 1903 р. він писав, що транспортування газети «...йде там відмінно *трьома* шляхами. Демент'єв працює чудово й пише акуратно»⁴.

Цими ж шляхами у Львів надсилалися ленінські праці, зокрема «Що робити?», «Крок вперед — два кроки назад» та ін. Ці видання представлені в експозиції музею. Про їх пересилання у Львів згадується в спогадах В. Д. Бонч-Бруєвича, що очолював у той час експедицію ЦК РСДРП у Женеві: «З 1900 р. стала видаватися ленінська «Искра». З першого номера газети, навіть починаючи з заяви редакції про її вихід, я завжди вислав Ів. Франкові номер за номером, а також усі найголовніші видання революційної соціал-демократії, в тому числі твори В. І. Леніна»⁵.

У цих же спогадах В. Д. Бонч-Бруєвич розповідає, до речі, про долю однієї статті І. Я. Франка, написаної ним на пропозицію редакції журналу «Жизнь». Ось що пише Володимир Дмитрович: «В серпні

³ Див.: Хитцер Ф. Под именем доктора Йорданова: Ленин в Мюнхене.— М., 1981, с. 183.

⁴ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 46, с. 260.

⁵ Бонч-Бруєвич В. Д. Моє листування з Іваном Франком (Із спогадів).— В кн.: Єднання братніх літератур. К., 1954, с. 49.

1902 р. одержали від Ів. Франка політичну кореспонденцію — огляд під назвою «З Галичини», написану від руки почерком Ів. Франка, але підписану якимсь псевдонімом. У статті яскравими фарбами малювалось нужденне життя галичан-українців, сповнене безправності, експлуатації, залежності від католицьких і уніатських попів та постійних утисків з боку австрійських властей... Ліквідуючи редакцію (журнал «Жизнь» був заборонений царською цензурою. — Г. П. і В. М.), я всі кореспонденції та інші матеріали, придатні для «Искры», відслав поступово Володимир Іллічу в Лондон. В тому числі відіслав я і кореспонденцію Ів. Франка «З Галичини». Володимир Ілліч досить схвально поставився до цієї кореспонденції і хотів її надрукувати в одному з номерів «Искры»⁶. Проте невдовзі В. І. Ленін вийшов з редакції «Искры». Її захопили меншовики, які відмовилися опублікувати кореспонденцію І. Я. Франка.

Агенти «Искры» зазнавали постійного переслідування з боку австрійської поліції, яка тісно співробітничала з російською жандармерією. Про це повідомлялося в газеті у статті «Європейська реакція біля ніг російської поліції». В ній, зокрема, йшлося про конфіскацію австрійськими властями нелегальної літератури, що надійшла на одну з прикордонних станцій. «Селян, які з'явилися одержувати вантаж, було заарештовано, — повідомлялося в газеті. — На допити їх приїхав російський жандармський офіцер. Цей пан у присутності австрійських чиновників намагався підкупити селян, схиляючи їх до того, щоб вони перейшли кордон із задалегідь підготовленими для них паспортами і вказали жандармам осіб, яким вони збиралися передати літературу. Селяни відмовилися...»⁷.

Все це відображено в експозиції музею. В ній представлено фотографію хати Б. Червоняка в с. Шидлівці, де на початку століття знаходився один з перевалочних пунктів іскрівської літератури. Цей факт підтверджується донесенням старости Гусятинського повіту дирекції поліції Львова від 10 лютого 1903 р., яке також експонується в музеї.

Ще одну маловідому сторінку ленініани вдалося висвітлити в ході дослідження історії діяльності львівської школи бойових інструкторів. Вона була створена за рішенням Таммерфорської конференції військових і бойових організацій РСДРП⁸. Слухачі опановували в ній військову справу, зокрема виготовлення й транспортування вибухових речовин та бомб, тактику вуличного бою тощо. Згодом вони направлялися для практичної роботи в розпорядження партійних комітетів.

Курсантом львівської школи був, зокрема, І. М. Мизгін — колишній слюсар Сімського заводу Уфимської губернії. За революційну діяльність переслідувався властями (його неодноразово заарештовували, висилали в Сибір). Після Жовтневої революції перебував на адміністративно-господарській роботі⁹. З 1959 р. — персональний пенсіонер. Ось що згадує І. М. Мизгін про своє перебування у Львові. Щоб потрапити сюди, він прибув спочатку у Київ до Є. О. Фортунатова, який очолював Південно-технічне бюро РСДРП. Є. О. Фортунатов звів Мизгіна з В. І. Богомолівим, який забезпечив його пароллями і явками у Львові та Кременці (деякий час Богомолів працював у Львові)¹⁰.

На жаль, І. М. Мизгін не пам'ятає точної адреси львівської школи. На навчання до неї приїхали тоді десять курсантів: 1 — з Казані, 2 — з Одеси, по 3 — з Латвії і Фінляндії, 1 — з Уралу. «Деякі поселилися в тому ж готелі, що і я, — пише Мизгін. — В сусідньому номері влаш-

⁶ Там же, с. 51.

⁷ Искра, 1903, 15 марта, № 36.

⁸ Первая конференция военных и боевых организаций РСДРП: Ноябрь 1906 год. — М., 1932, с. 345; Пролетар. революция, 1925, № 7 (42), с. 111.

⁹ Див.: Политическая каторга и ссылка. — М., 1929, с. 372—373.

¹⁰ Див.: Мизгін І. Ни бог, ни царь и не герой: Воспоминания урал. подпольщика. — Челябинск, 1979, с. 91—100.

тувався мій земляк — златоустовець Петро Артамонов по кличці «Ведмежатко»¹¹. В той же самий час до Львова прибув і «Петрович» (Ф. І. Коломийцев). «Він передав мені і «Ведмежатку» (П. В. Артамонову), — згадує І. М. Мизгін, — що Уфімський комітет доручив нам перевезти по два пуди літератури зі Львова на Урал: «Ведмежатку» — в Златоуст, а мені — в Уфу. Я відправлявся зі Львова на день пізніше Петра (Артамонова). Чудове галицьке місто Львів було вже зовсім весняно-зеленим, починався квітень. На вокзалі від «Петровича» я одержав літературу й виїхав до Бродів. «Петрович» дав мені явку і пароль»¹².

І. М. Мизгін навчався у львівській школі бойових інструкторів з кінця 1906 р. по квітень 1907 р.

Основна школа бойових інструкторів діяла у Києві. Крім налагодження роботи шкіл, Південно-технічне бюро РСДРП забезпечувало постачання зброї з Європи в Росію. Це здійснювалося через досвідченого конспіратора В. І. Богомолу, який підтримував тісні зв'язки з революціонерами за кордоном. Вони допомагали йому закуповувати там великі партії зброї. Для влаштування цих справ В. І. Богомолу кілька разів їздив до Відня, де через посередництво представника Технічного бюро ЦК РСДРП М. Г. Вечеслова закуповував зброю і привозив її до Львова. Звідси вона транспортувалася в Росію.

Переправляти зброю через австрійський кордон В. І. Богомолу допомагали курсанти львівської бойової інструкторської школи. Саме для цього після закінчення занять їх затримали у Львові ще на півтора місяця. Їм було дано завдання переправити велику партію зброї через Броди, Збараж і Тернопіль до Кременця і далі до Шенетівки. Лише по закінченні цієї операції курсанти повернулися до своїх бойових організацій.

Результатом одного з чергових наукових пошуків співробітників Львівського філіалу Центрального музею В. І. Леніна було уточнення обставин, пов'язаних з телеграмою В. І. Леніна у Львів. Відомо, що світова імперіалістична війна застала Володимира Ілліча в Пороніні. 26 липня (8 серпня) 1914 р. його було заарештовано й ув'язнено в Новому Тарзі. На захист Володимира Ілліча виступили польські соціал-демократи Я. Ганецький, С. Багоцький, а також передові діячі культури, серед них відомий письменник Я. Каспрович¹³. Н. К. Крупська звернулася за допомогою до депутатів австрійського парламенту В. Адлера і Г. Діаманда, які знали Леніна як члена Міжнародного соціалістичного бюро. Врешті-решт 6 (19) серпня 1914 р. австрійські власті змушені були звільнити В. І. Леніна. Дальші події, що привернули нашу увагу, пов'язані з Марією Каспрович — дружиною Я. Каспровича. Перед від'їздом з Білого Дунайця у Краків Володимир Ілліч відвідав родину Каспровичів, щоб подякувати за клопотання про його звільнення¹⁴. Ось що згадує про цю зустріч з В. І. Леніним М. Каспрович: «Я побачила його зблизька. Обличчя в нього незвичайне — вольове, повне вогню; швидкі, пронизуючі очі; в усій його постаті, в кожному русі відчувається зосередженість і сила. Привітався зі мною широко й сердечно»¹⁵.

В 1920 р. родина Каспровичів мешкала у Львові. Я. Каспрович був у той час ректором Львівського університету (правда, недовгий час, оскільки його прогресивні погляди не подобалися правлячим колам буржуазно-поміщицької Польщі). Мати і сестра Марії Каспрович проживали тоді в Петрограді. Вістей від них майже не було, і це, звичайно, дуже хвилювало Марію. «Як могла я допомогти їм? — згадує вона. — Адже умови в Росії в ті буремні роки революції були особливо важкими. І раптом виникла думка — написати листа Леніну. Можли-

¹¹ Там же.

¹² Там же.

¹³ Див.: Володимир Ілліч Ленін: Біографія: Пер. з 6-го рос. вид.— К., 1983, с. 228.

¹⁴ Владимир Ильич Ленин: Биограф. хроника. М., 1972, т. 3, с. 272.

¹⁵ Каспрович М. Встреча с Лениным.— Смена, 1963, № 8, с. 13.

во, він не забув польського поета, який 6 років тому допомагав йому? Можливо, не відмовить моєму проханню й допоможе моїм рідним виїхати до Львова»¹⁶.

І Марія Каспрович пише листа Володимирі Іллічу. Його було відправлено за адресою: Москва, Кремль, Леніну.

А в квітні 1920 р. на львівську квартиру Каспровичів принесли телеграму. В ній говорилося: «Вашого листа одержано мною два дні тому. Віддано необхідні розпорядження, щоб забезпечити виїзд ваших рідних з Росії. Паспорти їм уже видані. Голова Раднаркому Ленін»¹⁷. Телеграма прийшла через Естонію, з якою Радянська Росія підтримувала з лютого 1920 р. дипломатичні відносини. Все відбулося так, як написав В. І. Ленін. Мати та сестра М. Каспрович одержали закордонні паспорти й успішно дісталися до Львова.

Останнім часом співробітникам Львівського філіалу Центрального музею В. І. Леніна вдалося поповнити експозицію й іншими фактами з життя і діяльності В. І. Леніна, зокрема періоду громадянської війни. Серед них значний інтерес становлять відомості про події листопада — грудня 1919 р.

У Біографічній хроніці Леніна за 11 листопада 1919 р. міститься запис про те, що Володимир Ілліч «читає листа члена Реввійськради 12 армії Південного фронту В. П. Затонського від 3 листопада 1919 р. з проханням прийняти... лідера лівого крила соціал-демократичної партії Галичини І. М. Сіяка...»¹⁸. У згаданому листі В. П. Затонський звертається з проханням до Володимира Ілліча. «Дуже прошу Вас, — пише він, — дати можливість тов. Сіяку стати в Москві комуністом — він цікавиться, головним чином, нашою практичною роботою в галузі будівництва соціалізму, та ще ніяк не може примиритися з тим, що «революція у білих рукавицях не робиться». Якщо можливо, прийміть тов. Сіяка особисто, це його затаєна мрія»¹⁹.

Очевидно, не раніше 11 листопада — не пізніше 4 грудня 1919 р. Володимир Ілліч говорив з лідером лівого крила соціал-демократичної партії Галичини І. М. Сіяком, що приїхав до Москви з рекомендованим листом В. П. Затонського²⁰.

Це повідомлення Біографічної хроніки В. І. Леніна дістало відображення в експозиції одного з розділів музею, де представлено також фотографію І. М. Сіяка, якого за рекомендацією Володимира Ілліча 5 грудня 1919 р. було прийнято в члени РКП(б). В ті грудневі дні І. М. Сіяк брав участь у роботі VII Всеросійського з'їзду Рад, на якому слухав доповідь В. І. Леніна про діяльність ВЦВК і РНК. 7 грудня І. М. Сіяк вітав делегатів з'їзду від імені лівого крила соціал-демократичної партії Галичини й західноукраїнських трудящих. Він висловив упевненість в тому, що настане час, коли всі українські землі возз'єднаються в єдиній Радянській соціалістичній державі.

Невдовзі, в січні 1920 р. за рішенням Оргбюро ЦК РКП(б) І. М. Сіяк був направлений в розпорядження Українського Радянського уряду. Згодом він працював уповноваженням Реввійськради Південно-Західного фронту по формуванню галицьких частин Червоної Армії, в серпні — вересні 1920 р. був керуючим справами Галревкому, а потім ВУЦВК. З 1926 р. І. М. Сіяк займався науково-педагогічною діяльністю²¹.

Значна увага приділяється в музеї удосконаленню лекційно-пропагандистської і масово-політичної роботи в світлі рішень XXVI з'їзду партії і червневого (1983 р.) Пленуму ЦК КПРС. Лектори-екскурсово-

¹⁶ Там же.

¹⁷ Там же; Див.: Владимир Ильич Ленин: Биограф. хроника. М., 1977, т. 8, с. 470.

¹⁸ Владимир Ильич Ленин: Биограф. хроника, т. 8, с. 14.

¹⁹ Правда Украины, 1963, 24 нояб.

²⁰ Владимир Ильич Ленин: Биограф. хроника, т. 8, с. 16.

²¹ Див.: Правда Украины, 1963, 24 нояб.

ди, розповідаючи відвідувачам про життя і діяльність В. І. Леніна, значення його вчення, завжди пов'язують свої лекції з сучасністю, з конкретними завданнями, які вирішує партія. За чотири роки п'ятирічки співробітниками музею прочитано 23,5 тис. лекцій, на яких побували близько 940 тис. чол. Регулярно проводяться науково-теоретичні конференції, семінари для пропагандистів, зустрічі з ветеранами партії і комсомолу, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, учасниками революційно-визвольного руху на західноукраїнських землях, передовиками виробництва.

Партійні комітети практикують вручення партійних квитків у музеї новоприйнятим членам КПРС, організують екскурсії для молодих комуністів, перед якими виступають ветерани партії. Після ознайомлення з експозицією вони переглядають документальні кінофільми «Живий Ленін», «Партквиток № 1» та ін. Все це залишає в пам'яті відвідувачів глибокий слід.

Комсомольські організації проводять у музеї тематичні збори, ленінські уроки, вручення комсомольських квитків. Так, за останні 4 роки понад 11 тис. юнаків і дівчат одержали в ньому комсомольські квитки. Вже стали традицією в музеї збори піонерських організацій. Щорічно близько 20 тис. учнів приймаються тут у піонери і жовтенята. На базі музею проводяться ленінські читання, заняття народного університету дружиби народів і пролетарського інтернаціоналізму, діє школа молодого лектора і т. п.

В музеї регулярно організовуються тематичні виставки, присвячені найважливішим подіям в житті партії і Радянської держави. За останні 4 роки було 18 таких виставок, у тому числі «Від з'їзду до з'їзду» (присвячена XXVI з'їзду КПРС), «60-річчя утворення СРСР», «100-річчя з дня смерті і 165-річчя з дня народження К. Маркса», «80-річчя II з'їзду РСДРП», «В. І. Ленін — творець пролетарської партії нового типу», «45-річчя возз'єднання Західної України з УРСР» та інші.

Значну роботу проводить колектив і поза музеєм. Насамперед необхідно відзначити організацію постійних пересувних виставок. За останні 4 роки було створено 8 таких виставок на теми: «Торжество ленінських ідей», «В. І. Ленін — творець пролетарської партії нового типу», «Ленінським шляхом у сім'ї єдиній» та ін. Ці виставки побували в населених пунктах Львівської, Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської й Тернопільської областей. Виставки відвідали понад 700 тис. чол.

Співробітники музею подають постійну допомогу партійним організаціям, колективам підприємств і навчальних закладів в налагодженні роботи ленінських музеїв та кімнат на громадських засадах. Для цього в музеї щорічно проводяться спеціальні семінари, підготовлено і видано відповідні методичні рекомендації.

Львівський філіал Центрального музею В. І. Леніна став невід'ємною частиною життя трудящих. Його щорічно відвідують понад 300 тис. чол. (у 1984 р. — 370 тис.). Про те, що ознайомлення з його експозицією допомагає глибше зрозуміти велич ленінського вчення, діяльності створеної Леніним партії, надихає наслідувати приклад вождя, боротись за виконання ленінських заповітів, свідчать і зростаючий потік відвідувачів, і їх записи в книзі відгуків. «Ім'я Леніна, геніального мислителя, великого стратега, тактика і організатора, — записали в ній робітники Львівського виробничого об'єднання ім. В. І. Леніна, — проходить через усе життя кожної радянської людини. По його заповітах ми вчимося, працюємо і живемо. Відвідання музею В. І. Леніна для нас завжди свято, але з особливою радістю ми щорічно приходимо сюди колективом у день народження нашого вождя». Трудівники колгоспу «Заповіт Ілліча» Городоцького району Львівської області залишили такий запис: «Кожний експонат, кожний документ — не лише розповідає про яскраве життя В. І. Леніна — творця Комуністичної партії,

а їй надихає нас на успішне перетворення в життя заповітів Леніна, виконання рішень рідної партії».

Колектив Львівського філіалу Центрального музею В. І. Леніна у своїй практичній роботі постійно керується вказівкою червневого (1983 р.) Пленуму ЦК КПРС про те, що «...немає обов'язку почесніше, ніж нести в маси великі ідеї марксизму-ленінізму, розкривати нерозривний зв'язок політики партії з насущними інтересами людей, ще вище підносити громадську активність трудящих»²².

Г. В. Подоляк, В. В. Машотас

НАУЧНАЯ РАБОТА ЛЬВОВСКОГО ФИЛИАЛА
ЦЕНТРАЛЬНОГО МУЗЕЯ В. И. ЛЕНИНА

Резюме

В статье освещается научная деятельность Львовского филиала Центрального музея В. И. Ленина, в частности по изучению распространения и влияния ленинских идей на развитие революционного движения трудящихся западноукраинских земель.

²² Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС 14—15 червня 1983 року.— К., 1983, с. 76.

Назустріч XXVII з'їзду КПРС. Актуальні проблеми комуністичного будівництва

П. П. ПАНЧЕНКО (Київ), С. М. ТИМЧЕНКО (Київ)

ВКЛАД ТРУДЯЩИХ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У ЗДІЙСНЕННЯ ЛЕНІНСЬКОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ КПРС НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Органічною складовою частиною процесу всебічного вдосконалення суспільства розвинутого соціалізму, що становить головний зміст діяльності партії і народу на доступну для огляду перспективу¹, є даліше піднесення сільськогосподарського виробництва, втілення в життя Продовольчої програми СРСР, всіх напрямів аграрної політики КПРС. Свій максимальний вклад у розв'язання її величних завдань прагнуть внести кожна республіка, область, трудовий колектив. Особливо активізувалися зусилля в цьому напрямі нині, коли наша країна йде назустріч XXVII з'їзду славної ленінської партії.

Розробляючи концепцію ленінської аграрної політики стосовно історичних умов зрілого соціалізму, партія виходить з принципових марксистсько-ленінських положень про роль сільського господарства в життєдіяльності суспільства. «Треба, щоб уся землеробська праця — необхідна і додаткова праця — деякої частини суспільства, — писав К. Маркс, — була достатня для того, щоб виробляти необхідні продукти харчування для всього суспільства»².

¹ Див.: Про 80-річчя революції 1905—1907 років у Росії: Постанова ЦК КПРС.— Рад. Україна, 1985, 3 січ.

² Маркс К. Капітал: Критика політ. економії, т. 3.—Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 25, ч. 2, с. 170.

Дбаючи про ґрунтовне розв'язання продовольчої проблеми, Комуністична партія, Радянська держава виходять з ленінського висновку про органічний взаємозв'язок між зростаючою роллю мас у піднесенні сільськогосподарського виробництва, ефективності результатів господарської діяльності та стратегічними цілями радянського суспільства. «Ніяка соціалістична країна неможлива, як держава робітничо-селянської влади, — наголошував В. І. Ленін, — якщо вона не може спільними зусиллями робітників і селян зібрати такий продовольчий фонд, щоб забезпечити прогодування робітників, зайнятих промисловістю, щоб мати можливість десятки і сотні тисяч робітників кинути туди, куди треба Радянській владі»³. Ці слова звучать актуально й сьогодні.

Принципові основи сучасної аграрної політики були закладені двадцять років тому березневим (1965 р.) Пленумом ЦК КПРС. Історична заслуга Пленуму насамперед у тому, що він по-новому підійшов до оцінки стану та шляхів удосконалення керівництва сільським господарством, до визначення його ролі в соціалістичному і комуністичному творенні, правильно і всебічно узагальнив назрілі проблеми цієї галузі народного господарства, з усією глибиною й принциповістю проаналізував наявні недоліки і прорахунки. Головним змістом нової аграрної політики стала розробка багатопланової, комплексної програми розвитку сільськогосподарського виробництва, найважливіші напрями якої полягали у створенні економічних умов, які б забезпечували дальший стабільний розвиток колгоспів та радгоспів, інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва на основі широкого впровадження досягнень науково-технічного прогресу і неухильного дотримання ленінського принципу матеріальної заінтересованості, що передбачає поєднання загальнонародних, колективних та особистих інтересів, а також у здійсненні розгорнутої програми соціального розвитку села⁴.

Неухильно дотримуючись визначеного березневим Пленумом курсу, партія поглиблювала розробку аграрної політики, збагачувала її новими теоретичними висновками. Велике значення щодо цього мали рішення XXIII—XXV з'їздів КПРС та наступних пленумів її Центрального Комітету, партійні документи з питань піднесення сільськогосподарського виробництва.

Нові горизонти перед сільським господарством, галузями обслуговуючої та переробної промисловості відкрив XXVI з'їзд КПРС. Його рішення стали логічним продовженням розвитку курсу на інтеграцію сільського господарства й промисловості, визначеного в Програмі КПРС, матеріалах Третього Всесоюзного з'їзду колгоспників, у постанові ЦК КПРС «Про дальший розвиток спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції» (1976 р.)⁵, у документах липневого (1978 р.) та жовтневого (1980 р.) пленумів ЦК КПРС. Виділення агропромислового комплексу (АПК) як особливого об'єкту планування сприяло визначенню чітко продуманих шляхів дальшого піднесення сільськогосподарського виробництва, поліпшення забезпеченості населення продовольством, а промисловості сировиною. АПК є важливою складовою частиною єдиного народногосподарського комплексу СРСР. Тут сконцентровано 37% основних фондів народного господарства, зайнято більш як 40% загальної кількості працюючих, створюється 42% національного доходу. Кінцева продукція АПК становить чотири п'ятих роздрібного товарообороту країни⁶. В Українській РСР

³ Ленін В. І. Доповідь Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів про зовнішню і внутрішню політику 22 грудня: VIII Всерос. з'їзд Рад. 22—29 груд. 1920 р.—Повне збір. творів, т. 42, с. 142—143.

⁴ Див.: Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К., 1981, т. 8, с. 479—482.

⁵ Там же. К., 1983, т. 12, с. 264—278.

⁶ Боголюбов К. М. Продовольственная программа СССР: содержание и пути реализации.— М., 1983, с. 22—23.

на агропромисловий комплекс припадає 38% виробничих фондів і загальної чисельності працюючих. Кінцеві продукти АПК, джерелом яких є сільськогосподарська сировина, становлять майже три чверті роздрібного товарообороту державної та кооперативної торгівлі, в тому числі продовольчі — більше 50% ⁷.

Нині наша країна виробляє сільськогосподарської продукції в півтора рази більше, ніж у 1965 р., і майже в два з половиною рази більше, ніж у 1940 р. Хоч це зростання і є значним, однак ще недостатнім для того, щоб повною мірою задовольнити зрослі потреби населення і промисловості в сільськогосподарській продукції. Для радикального розв'язання проблеми XXVI з'їзд КПРС визнав за необхідне розробити спеціальну продовольчу програму. Вона повинна, вказувалося на з'їзді, забезпечити значне збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, тісніше зімкнути сільське господарство з галузями, що займаються зберіганням і переробкою його продукції, а також з торгівлею ⁸.

Травневий (1982 р.) Пленум ЦК КПРС розглянув і схвалив Продовольчу програму СРСР на період до 1990 р., розроблену у відповідності з рішеннями XXVI з'їзду партії. Вона ґрунтується на принципових основах аграрної політики, закладених на березневому (1965 р.) Пленумі ЦК КПРС, і являє собою її дальший творчий розвиток, зумовлений новими вимогами часу. Адже в ході послідовного втілення цієї політики у життя докорінно змінилася матеріально-технічна база сільського господарства, прискореними темпами розвивалися й набрали значного поширення меліорація і хімізація землеробства; були сформовані агропромислові об'єднання та підприємства; великого розмаху набули сільськогосподарське машинобудування, виробництво мінеральних добрив і засобів захисту рослин; виникли і продовжують розвиватися комбікормове виробництво, мікробіологічна промисловість, галузі, пов'язані з виробничо-технічним обслуговуванням сільського господарства. Створена матеріально-технічна база агропромислового комплексу країни дає можливість уже в сучасних умовах забезпечити підвищення стабільності сільського господарства і значною мірою ослабити негативний вплив на нього несприятливих погодних умов.

Продовольча програма як один з найважливіших директивних документів служить базою для розробки регіональних програм розвитку продовольчого комплексу. Однак, як наголошувалося на травневому (1982 р.) Пленумі ЦК КПРС, рубежі, накреслені в ній, є мінімальними, що стосується і кількісних параметрів виробництва всіх видів продуктів, розрахованих до 1990 р., і передбачуваних якісних зрушень у структурі продовольчого й агропромислового комплексу. Це цілком природно, адже Продовольча програма являє собою перший великомасштабний крок у практичній переорієнтації системи перспективного планування народного господарства від переважно галузевого (ресурсного) до переважно комплексного (цільового) підходу.

На травневому (1982 р.) Пленумі ЦК КПРС підкреслювалося, що в реалізацію Продовольчої програми СРСР свій максимальний вклад має внести кожна союзна республіка, наголошувалося на необхідності всебічно використовувати наявні можливості та резерви для підвищення ефективності сільського господарства, харчової промисловості та інших галузей агропромислового комплексу, добиватися найбільшої віддачі від виробничо-технічного потенціалу.

Як і в усіх республіках, в Українській РСР також розроблена Продовольча програма на період до 1990 р. Визначені й здійснюються цільові програми та комплексні плани підвищення родючості ґрунтів, роз-

⁷ Мозговой И. А. Реализация Продовольственной программы — важная задача партии и народа. — Коммунист Украины, 1984, № 9, с. 17.

⁸ Матеріали XXVI з'їзду КПРС. — К., 1981, с. 54.

витку буряківництва й цукрової промисловості, кормовиробництва, збільшення виробництва молока і яловичини, інтенсифікації свинарства, вівчарства, птахівництва та цілий ряд інших, що охоплюють усі основні напрями і галузі сільського господарства. Ці програми і плани разом з додатковими заходами щодо збільшення виробництва в республіці зерна, інших сільськогосподарських продуктів стали основою всієї роботи по втіленню в життя Продовольчої програми.

Ключовою проблемою розвитку сільського господарства Української РСР є прискорене і стале збільшення виробництва зерна. Перед республікою стоїть завдання — забезпечити в найближчі роки зростаючі потреби в ньому для продовольства і фуражу. Щоб виконати його, середньорічний валовий збір зерна має досягти в одинадцятій п'ятирічці 51—52 млн. т, а в дванадцятій — 53—54 млн. т. Для досягнення цих рубежів при збереженні стабільності посівних площ зернових культур їх врожайність на кінець дванадцятої п'ятирічки потрібно підвищити проти рівня десятої на 6—7 ц. «Завдання це непросте, — сказав у виступі на республіканській науково-виробничій конференції з питань зернового господарства, що відбулася в січні 1983 р., член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький. — Але розв'язати його ми можемо і повинні. Технічна оснащеність колгоспів і радгоспів з кожним роком зростає, збільшується кількість добрив, які вносяться, розширюються площі меліорованих земель, поліпшуються сорти і вдосконалюються технології, підвищується майстерність хліборобів»⁹. Це, зокрема, підтверджує досвід трудівників колгоспів і радгоспів Кримської, Полтавської, Харківської, Чернівецької та Черкаської областей, які за складних погодних умов 1984 р. виростили непоганий врожай ранніх зернових¹⁰.

Для інтенсифікації зернового господарства Продовольчою програмою передбачене широке впровадження індустриальних технологій та програмування врожаїв¹¹. Намічено здійснити заходи по збільшенню виробництва і закупівель круп'яних культур, пшениці твердих і сильних сортів, квасолі, створення зони гарантованого виробництва зерна кукурудзи в районах, сприятливих для її вирощування¹².

Партія вжила заходів до перерозподілу коштів у народному господарстві країни з метою збільшення асигнувань на сільське господарство. Якщо до березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС вони становили 20% від загального обсягу капіталовкладень у народне господарство, то у восьмій п'ятирічці — 23, у дев'ятій — 26, десятій — більш як 27%. На Україні за останні три п'ятирічки на розвиток сільського господарства спрямовано близько 61 млрд. крб., або у 3,6 раза більше, ніж за такий же попередній період¹³.

Тільки на зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства республіки за останні п'ять років направлено майже 27 млрд. крб. Порівняно з 1980 р. фондо- та енергоозброєність колгоспів і радгоспів зросла на початок 1985 р. на третину¹⁴.

Неухильне піднесення економіки сільськогосподарського виробництва дає можливість зміцнювати основні виробничі фонди, вартість яких у колгоспах і радгоспах республіки досягла 43 млрд. крб. проти 12 млрд. крб. у 1965 р., широко вести капітальне будівництво, здійснювати реконструкцію виробничих приміщень, застосовувати нову техніку. Обсяг капіталовкладень на будівництво і реконструкцію об'єктів ви-

⁹ Рад. Україна, 1983, 29 січ.

¹⁰ Поточний архів Міністерства сільського господарства УРСР. 1984.

¹¹ Продовольча програма республіки: Запитання і відповіді.— К., 1984, с. 70.

¹² Рад. Україна, 1982, 27 трав.

¹³ Див.: Панченко П. П. Сила ниви хліборобської.— К., 1984, с. 15, 16.

¹⁴ Рад. Україна, 1985, 13 лют.

робничого призначення зріс з 1633 млн. крб. у 1965 р. до 4066 млн. крб. у 1982 р.¹⁵

За період, що минув після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, майже повністю оновився машинно-тракторний парк господарств, значно поліпшилися його якісні експлуатаційні показники. Енергетичні потужності сільськогосподарського виробництва республіки зросли з 39,6 млн. до 122,5 млн. кінських сил¹⁶, тобто більш як у 3 рази. На цій основі збільшилася енергоозброєність колгоспів і радгоспів, праці кожного трудівника. Дедалі активніше розв'язуються завдання електрифікації всіх ділянок сільськогосподарського виробництва. Важливим етапом на цьому шляху стало повне завершення наприкінці восьмої п'ятирічки електрифікації господарств республіки, чим було зроблено важливий крок у дальшому зміцненні матеріально-технічної бази сільського господарства. Переконливим свідченням дальшого зростання його енергоозброєності є те, що протягом 1965—1983 рр. використання електроенергії в колгоспах і радгоспах Радянського Союзу збільшилося в 5,4 раза, в тому числі на Україні — в 4,2 раза. За цей час потужність електричних двигунів і електроустановок у галузі зросла відповідно в 6,7 та 5,6 раза, а електроозброєність праці у сільському господарстві — в 7,4 та 6,3 раза. В поточній п'ятирічці сільське господарство республіки одержить 28 млрд. кВт·год. електроенергії, або в 1,5 раза більше, ніж у попередній¹⁷.

У сільському господарстві, як і в промисловості, важливе значення має зменшення енергозатрат на одиницю вироблюваної продукції, розробка і впровадження енергетично ефективних технологічних процесів та устаткування, раціональне використання енергії для освітлення та опалення виробничих об'єктів. При виконанні робіт у рослинництві в основному використовується рідке паливо. Лише один процент його економії може забезпечити майже триденну роботу тракторів та автомобільного парку. Тим часом втрати палива залишаються великими, особливо внаслідок експлуатації технічно несправних машин, недотримання оптимальних енергетичних режимів роботи агрегатів. Продовольчою програмою передбачено забезпечити розробку і впровадження енергозберігаючих і ґрунтозахисних індустриальних технологій вирощування сільськогосподарських культур для різних ґрунтово-кліматичних умов. Намічено також забезпечити економію палива й мастильних матеріалів при виконанні механізованих і транспортних робіт не менш як на 50%. У 1983 р. до Державного плану економічного й соціального розвитку республіки вперше включено розділ, у якому передбачено норми витрат паливно-енергетичних ресурсів, а також сировини і матеріалів.

Значно зросла кількість техніки, яка постачається колгоспам і радгоспам. Якщо в 1940 р. промисловість країни давала для села 84 найменування сільськогосподарських машин та реманенту, то на початок 1977 р. — близько 1735 назв¹⁸. На 1981—1990 рр. в СРСР намічено освоїти випуск великої кількості найменувань технічних засобів для полегшення праці трудівників ланів і ферм. З них у 1982 р. промисловістю вже було налагоджено серійний випуск 1726 найменувань, 268 рекомендовано до виробництва, а 319 проходили державні випробування. Згідно з розрахунками, впровадження нових технічних засобів дасть можливість значно скоротити затрати праці як у рослинництві, так і, особливо, в тваринництві¹⁹. Велику роль у реалізації поставлених зав-

¹⁵ Поточний архів Міністерства сільського господарства УРСР. 1984; Народное хозяйство Украинской ССР в 1982 году.— К., 1983, с. 213.

¹⁶ Народное хозяйство Украинской ССР в 1980 году.— К., 1981, с. 77; Народное хозяйство Украинской ССР в 1982 году, с. 60. (Підрахунки авторів).

¹⁷ Народное хозяйство Украинской ССР в 1982 году, с. 66—67; УРСР в цифрах в 1983 році.— К., 1984, с. 42; Рад. Україна, 1982, 30 листоп.

¹⁸ Известия, 1978, 15 авг.

¹⁹ Сторожук О. О. Справа всенародна.— К., 1983, с. 43—44.

дань відіграють колективи промислових підприємств сільськогосподарського машинобудування. Значних успіхів досягли, зокрема, харківські тракторо- і дніпропетровські комбайнобудівники. За створення і впровадження у виробництво самохідного бурякозбирального комбайна РКС-6 групу працівників Дніпропетровського комбайнового заводу було удостоєно Державної премії СРСР. На Лейпцигському ярмарку 1982 р. їх буряконавантажувач СПС-4,2 відзначено золотою медаллю.

У відповідь на рішення травневого (1982 р.) Пленуму ЦК КПРС дніпропетровські комбайнобудівники виступили з ініціативою розгорнути соціалістичне змагання під девізом «Продовольчій програмі — високоєфективну, надійну техніку» і зобов'язалися до кінця одинадцятої п'ятирічки повністю забезпечити нею буряководів, досягти комплексної механізації всього процесу збирання цукрових буряків. За рахунок підвищення продуктивності праці на цьому підприємстві одержано близько 97% приросту продукції, питома вага виробів з державним Знаком якості досягла 83%²⁰. Ініціатива комбайнобудівників про атестацію робочих місць дістала високу оцінку на грудневому (1983 р.) Пленумі ЦК КПРС, вона схвалена Центральним Комітетом КПРС.

У 1965 р. в сільському господарстві республіки налічувалося 25,7 тис. тракторів, 56,9 тис. зернозбиральних комбайнів, 198,9 тис. вантажних автомобілів. У 1983 р. парк тракторів збільшився в 1,6 раза і становив 428,0 тис., вантажних автомобілів — в 1,7 раза (320,5 тис.), зернозбиральних комбайнів — майже в 2 рази (101,4 тис.)²¹.

Все це створювало належні умови для більш широкої комплексної механізації сільського господарства. Нині в республіці повністю механізовано основні польові роботи — оранка та сівба зернових і цукрових буряків, збирання зернових і силосних культур. Близька до завершення механізація садіння картоплі, міжрядної обробки посівів цукрових буряків, кукурудзи, очищення зерна. На 90% механізовано посів і посадку овочів, на 97% — збирання цукрових буряків. Механізоване доїння запроваджене на 92% тваринницьких комплексів, на 66% ферм і комплексів ефективно зарекомендувала себе комплексна механізація основних технологічних процесів²².

Важливим напрямом аграрної політики партії в умовах зрілого соціалізму став дальший розвиток меліорації. В процесі вдосконалення водного господарської справи в республіці створена міцна, добре оснащена спеціальна служба. Новий імпульс цій важливій роботі дав жовтневий (1984 р.) Пленум Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу, який схвалив Довгочасну програму меліорації земель, розраховану до 2000 року. Рішення Пленуму відкривають новий важливий етап у боротьбі за підвищення родючості земель. У порівнянні короткі строки намічено у півтора раза розширити площі зрошуваних і осушених угідь, що дасть змогу подолати вихід з них продукції рослинництва. В результаті країна зможе одержувати незалежно від коливань погоди майже половину всієї продукції землеробства²³.

Пленум ЦК КПРС відзначив, що в результаті послідовного здійснення виробленого партією курсу на широку меліорацію земель в країні надзвичайно багато зроблено для оновлення сільськогосподарських угідь. Створено великі гідромеліоративні споруди, перебудовуються на сучасній технічній основі зрошувальні й осушувальні системи, які були побудовані раніше. За період, що минув після травневого (1966 р.)

²⁰ Бугаев В. А. Стратегия поиска.— Днепропетровск, 1983, с. 3, 17, 52; Рад. Україна, 1985, 14 лют.

²¹ Народное хозяйство Украинской ССР в 1981 году.— К., 1982, с. 145; Народное хозяйство Украинской ССР в 1983 году.— К., 1984, с. 134.

²² Народное хозяйство Украинской ССР в 1982 году, с. 65; Поточний архів Міністерства сільського господарства УРСР. 1985.

²³ Рад. Україна, 1984, 24 жовт.

Пленуму ЦК КПРС, площа меліорованих земель зросла з 17 млн. до 33 млн. га. В їх числі 19 млн. зрошуваних і 14 млн. га осушених земель. Вони дають нині третину рослинницької продукції. На поливних площах вирощуються весь рис і бавовна, три чверті овочів, половина плодів і винограду²⁴.

Пленум високо оцінив роботу по меліорації земель та ефективному використанню меліорованого поля, що її проводять трудові колективи ордена Леніна колгоспу ім. С. М. Кірова Білозерського району Херсонської області та колгоспу ім. Н. К. Крупської Нижньогірського району в Криму. В першому з них, де головою Герой Соціалістичної Праці Д. К. Моторний, на основі застосування всього комплексу рекомендованих наукою агротехнічних і меліоративних заходів врожайність зернових порівняно з 1965 р. зросла з 42,4 до 63 ц з га, кукурудзи на силос з 422,9 до 620, кормових коренеплодів з 624,7 до 2458 ц з га. Рентабельність господарства у 1983 р. становила 104,2%²⁵. У колгоспі ім. Н. К. Крупської (голова — Герой Соціалістичної Праці В. І. Черфас) активно впроваджуються досягнення науки і передового досвіду, завдяки чому врожайність зернових зросла з 18 ц з га у сьомій п'ятиріччі до 34 ц у восьмій, 42 — у дев'ятій, 54 — у десятій. В перші роки одинадцятої п'ятирічки одержано по 57 ц зерна з гектара²⁶.

У відповідності з Довгочасною програмою меліорації перед Українською РСР поставлені важливі й відповідальні завдання. Площу зрошуваних земель передбачається довести до 4—4,2 млн. га, а осушених — до 3,9—4 млн. га. Буде продовжене будівництво Каховської, Першотравневої, Сірогозької і Приазовської зрошувальних систем, забезпечено введення в експлуатацію нових поливних площ у зоні Північно-Кримського каналу, завершено першочергові роботи по освоєнню перезволожених земель українського Полісся²⁷.

Втілюючи в життя намічені плани, трудівники республіки за роки одинадцятої п'ятирічки ввели в дію близько 800 тис. га меліорованих земель²⁸. Меліоровані землі, які великою мірою визначають стабільність землеробства, на жаль, нерідко ще використовуються неефективно. В окремих господарствах не завжди приділяють належну увагу їх водозабезпеченню, заправці в необхідній кількості органікою, мінеральними добривами. Не скрізь до кінця відпрацьовані агротехнічні прийоми. В ряді місць не вистачає відповідних кадрів, особливо поливальників. Використання осушених та зрошуваних земель з повною віддачею сприятиме підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва, успішному виконанню Продовольчої програми.

Поряд з меліорацією важливим фактором інтенсифікації сільськогосподарства є його хімізація. Партія і уряд виявляють постійне піклування про розвиток хімічної індустрії. Наша країна впевнено посідає перше місце в світі по випуску мінеральних добрив. Їх поставки сільському господарству республіки досягли в одинадцятій п'ятиріччі 17,5 млн. т на рік, проти 5,5 млн. т у 1965 р. Водночас із збільшенням обсягів виробництва поліпшується якість мінеральних добрив. Середній вміст поживних речовин у них за вказаний період зріс з 26,4 до 39,4%. Розширюється випуск концентрованих і комплексних добрив, питома вага яких у загальному обсязі мінеральних добрив досягла на кінець десятої п'ятирічки 85%, у тому числі гранульованих — 55%²⁹.

З метою ефективного використання мінеральних добрив у 1979 р. в системі сільськогосподарських органів країни була створена єдина спеціалізована агрохімічна служба. В республіці діє Українське вироб-

²⁴ Там же.

²⁵ Правда, 1982, 24 окт.; Моторный Д. К. Земля и люди.— К., 1980, с. 14, 16.

²⁶ Правда, 1982, 24 окт.

²⁷ Рад. Україна, 1984, 24 жовт.; Коммунист Украины, 1984, № 9, с. 22.

²⁸ Рад. Україна, 1985, 13 лют.

²⁹ Поточний архів Міністерства сільського господарства УРСР. 1983.

ничи-наукове об'єднання «Сільгоспхімія», до складу якого входять 25 обласних і 479 районних виробничих об'єднань. Дедалі більша увага приділяється їх технічному оснащенню. У цій справі вже нагромаджено певний досвід. Значного поширення набрала, зокрема, ініціатива хліборобів Першотравневого району Харківської області, які перейшли на промислову технологію використання добрив. Тут збудовано спеціальне комплексне підприємство «Сільгоспхімія», працівники якого проводять роботи на 85 тис. га угідь, створено необхідну ремонтну базу, підготовлено кадри масових професій та спеціалістів. Механізовані загони вносять під час основної обробки ґрунту 90% туків і близько 80% органічних добрив. Вдвоє скоротилися втрати туків, поліпшилася організація праці. Ефективність мінеральних добрив підвищилася на 25%. Якщо в дев'ятій п'ятирічці середня врожайність зернових у районі становила 24,1 ц з га, а цукрових буряків — 196 ц з га, то за роки десятої п'ятирічки, які за погодними умовами були несприятливішими, вона зросла відповідно на 6,6 та на 111 ц з га. У минулому відсталий район нині успішно виконує плани продажу державі всіх видів рослинницької і тваринницької продукції³⁰.

Значним резервом дальшого збільшення виробництва продукції землеробства є розширення та вдосконалення інтенсивних, індустриальних технологій вирощування зернових, цукрових буряків, овочів тощо. Найважливіша особливість цих технологій полягає у якісному поточковому виконанні всього комплексу робіт, пов'язаних з вирощуванням сільськогосподарських культур, при дотриманні суворої технологічної та виконавської дисципліни. Будучи результатом сучасного рівня технічної оснащеності сільськогосподарського виробництва, індустриальні технології передбачають правильне чергування посівів культур у сівозмінах та розміщення їх після кращих попередників, поліпшений основний і передпосівний обробіток ґрунту, внесення оптимальних норм добрив та гербіцидів, висів насіння першого класу в найкращі строки, комплексне використання високопродуктивних машин і знарядь. У 1984 р. земельні площі, на яких застосовувалася така технологія, становили в республіці близько 3,5 млн. га, а на кінець п'ятирічки вони досягнуть 4,6 млн. га³¹.

Рік у рік розширюється використання індустриальної технології при вирощуванні кукурудзи. Якщо в 1980 р. вона застосовувалася тільки на 300 тис. га посівів цієї культури, то в 1984 р. — на 1,8 млн. га. При цьому надбавка врожаю в середньому по республіці становила, порівняно із звичайним посівом, 10—11 ц на гектар, а в Кримській та Херсонській областях — 22—24 ц. Цінний досвід вирощування кукурудзи за індустриальною технологією нагромаджено на Дніпропетровщині. В 1984 р. на полях області працювали 860 механізованих загонів, у яких налічувалося більш як 3 тис. ланок, що перейшли на колективний підряд. Індустриальна технологія застосовується тут на кожному з 175 тис. га посіву. Для ефективнішого її використання в області створено науково-виробниче об'єднання «Дніпро», куди ввійшли колгоспи, радгоспи, агропромислові об'єднання, а також Всесоюзний науково-дослідний інститут кукурудзи. Воно уклало з багатьма господарствами договори на творче співробітництво. Плідною виявилася така співдружність, наприклад, для трудівників колгоспу ім. В. В. Куйбишева Новомосковського району. Тривалий час врожайність кукурудзи тут не перевищувала 25 ц з га, а в останні роки вона зросла вже до 40 ц. Високих показників досягли трудівники Дніпропетровського, П'ятихатського, Царичанського районів³².

³⁰ Панченко П. П. Назв. праця, с. 61.

³¹ Матеріали зборів партійно-господарського активу Української РСР 25 травня 1984 р. — К., 1984, с. 78.

³² Правда, 1984, 16 апр.

Відмінно зарекомендувала себе й інтенсивна технологія вирощування озимої пшениці, що базується на використанні стійких до полягання сортів та на такому способі висівання, який дає можливість вносити мінеральні добрива, гербіциди і фунгуциди подрібненими дозами. Як показує досвід ряду господарств Івано-Франківської області, прибавка врожаю при цьому досягає від 4 до 7,5 ц на гектар. Нині перед трудівниками республіки стоїть завдання розширити застосування такої технології на площах до 1,5—2 млн. га, особливо в зонах достатнього зволоження і в степовій — на парах³³.

Індустріальна технологія використовується в УРСР більш як на половині посівів цукрових буряків. У республіці ініціатором її впровадження при вирощуванні солодких коренів став двічі Герой Соціалістичної Праці, лауреат Державної премії СРСР, член ЦК Компартії України, депутат Верховної Ради УРСР, ланковий колгоспу ім. О. В. Суворова Жашківського району Черкаської області О. Н. Парубок. Ще в 1968 р. комсомольсько-молодіжна ланка, очолювана ним, одержала по 522 ц цукрових буряків з гектара. Успішним був для ланки 1984 р. — на кожному із 120 га вирощено по 576 ц цукристих. Цю ініціативу підтримало багато трудових колективів. На батьківщині почину, в Жашківському районі, 24 ланки зібрали в 1983 р. понад 500 ц цукрових буряків з гектара. Досить високі показники і в середньому по району: врожайність становить 465 ц, а вихід цукру — 48 ц з га, рентабельність виробництва солодких коренів становить 117%³⁴.

Значний досвід у цій справі нагромаджено також на Полтавщині. Тут на 165 тис. га прогресивними методами солодкі корені вирощують 955 механізованих загонів і ланок. Особливо виділяється своїми успіхами механізована ланка з колгоспу ім. О. М. Горького Глобинського району, яку очолює Герой Соціалістичної Праці, лауреат Державної премії УРСР комуніст П. М. Сухорук. Навіть за несприятливих умов 1983 р. цей трудовий колектив виростив і зібрал на кожному з 218 га по 558 ц буряків при мінімальних затратах ручної праці. У багатьох господарствах області та за її межами використовують переобладнані за методом П. М. Сухорука сівалки, культиватори, комбайни, калібрувальні машини та апарати для обробки насіння в електромагнітному полі³⁵.

За час, що минув після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, різкі зміни відбулися в тваринництві. В зазначений період прискореними темпами здійснювалося переведення цієї галузі на індустріальну основу. В багатьох колгоспах і радгоспах стали до ладу великі спеціалізовані ферми по виробництву м'яса, молока, яєць, впроваджені прогресивні технології утримання худоби і птиці. Найважливіша умова переведення тваринництва на промислову основу полягає у збільшенні кількості найменувань і розширенні виробництва спеціальних машин та устаткування. Якщо в 1965 р. заводи країни виготовляли їх 137 назв, то нині — 225. Лише кількість технічних засобів, необхідних для переробки і заготівлі кормів, зросла з 14 найменувань у 1965 р. до 84 у 1982 р. Дальшому вдосконаленню роботи в цьому напрямі сприяло створення Міністерства машинобудування для тваринництва і кормовиробництва.

Завдяки вжитим партією заходам невпинно зростає рівень механізації основних виробничих процесів у тваринництві. В 1983 р. на 32% ферм було механізовано доїння корів, а на 53% ферм по відгодівлі великої рогатої худоби та 62% комплексів по відгодівлі свиней — запроваджено механічну механізацію виробничих процесів³⁶. Все це сприяло поліпшенню умов праці трудівників галузі, зростанню продуктивності громадського тваринництва.

³³ Коммунист Украины, 1984, № 9, с. 22.

³⁴ Поточний архів Міністерства сільського господарства УРСР. 1985; Рошаківський С. Г. Чудо-корінь — білий корінь. — Дніпропетровськ, 1984, с. 22.

³⁵ Хлібороб України, 1984, № 9, с. 22—23.

³⁶ Поточний архів Міністерства сільського господарства УРСР. 1985.

Відповідно до рішень травневого (1982 р.) Пленуму ЦК КПРС і травневого (1982 р.) Пленуму ЦК Компартії України республіка має довести середньорічне виробництво м'яса в забійній вазі в одинадцятій п'ятирічці до 3,9—4,1 млн. т, а в дванадцятій—до 4,6—4,7 млн. т і молока відповідно до 22,5—23 млн. т і до 24—24,4 млн. т.³⁷

Ділом відповідаючи на історичні накреслення партії, трудівники тваринництва УРСР, як і всієї країни, докладають усіх зусиль для успішного виконання планів і соціалістичних зобов'язань. У 1983 р., наприклад, вони виробили 3,6 млн. т м'яса, 22,3 млн. т молока, багато іншої тваринницької продукції.

Закріпивши досягнуті успіхи, трудівники ферм республіки в четвертому році одинадцятій п'ятирічки забезпечили дальше зростання виробництва тваринницької продукції, що дало можливість збільшити ринкові фонди, зокрема м'ясопродуктів — на 10%, молока — на 15, яєць — на 5%. В системі АПК питома вага тваринництва у виробництві валової продукції сільського господарства перевищує 52%³⁸.

Основним у роботі по вдосконаленню тваринництва є його інтенсифікація, що являє собою сукупність взаємозв'язаних ефективних процесів, спрямованих на піднесення дієвості господарювання. Вони охоплюють усі напрями даної галузі і передбачають збільшення вкладень у неї, розвиток її матеріально-технічної бази, поліпшення породних якостей сільськогосподарських тварин, удосконалення технології, концентрацію та спеціалізацію виробництва, переведення його на промислову основу, налагодження стабільного виробництва збалансованих кормів, впровадження прогресивних форм організації та оплати праці, застосування індустріальних технологій.

Важливою ланкою тваринництва було й залишається молочне скотарство. Інтенсифікація виробництва в ньому характеризується насамперед зростанням продуктивності молочного стада. В Українській РСР середньорічний надій молока на фуражну корову в 1983 р. по всіх категоріях господарств збільшився порівняно з 1965 р. в 1,2 раза й становив 2439 кг. Добрих показників досягнуто й минулого 1984 р. Найбільших успіхів добилися трудівники Кримської області³⁹. Високих надойів досягнуто у багатьох господарствах. Так, тваринники радгоспу «Плосківський» Броварського району на Київщині в 1983 р. надоїли по 6030 кг молока від фуражної корови, а всього вони одержали по 2966 ц молока на 100 га угідь. У четвертому році одинадцятій п'ятирічки надої в господарстві досягли рекордної цифри — 6392 кг молока від корови⁴⁰. Поряд з міцною кормовою базою основою цих здобутків стало також поступове переведення молочного скотарства на великомасштабну селекцію, створення племінних ферм, виділення у господарствах і районах спеціальних племінних служб⁴¹.

Вагомим результатом добилося чимало передових доярок республіки — справжніх майстрів своєї справи. Більш як 7 тис. кг молока від кожної фуражної корови одержала минулого року Герой Соціалістичної Праці, оператор машинного доїння радгоспу Глобинського цукрокомбінату Г. М. Сиволап. Трудівники району втретє обрали її депутатом Верховної Ради СРСР. Таке ж довір'я за високі показники в праці виявлено й майстру машинного доїння колгоспу ім. С. М. Кірова Переяслав-Хмельницького району Київської області В. М. Глобі, дояркам Н. І. Кошик з колгоспу «Росія» Верхньодніпровського району на Дніп-

³⁷ Продовольча програма СРСР на період до 1990 року і заходи по її реалізації.—К., 1982, с. 63, 64.

³⁸ Народное хозяйство Украинской ССР в 1983 году, с. 155; Рад. Україна, 1985, 13 лют.

³⁹ Поточний архів Міністерства сільського господарства УРСР. 1985.

⁴⁰ Там же.

⁴¹ Рад. Україна, 1984, 26 трав.

ропетровщині та Т. А. Русаковій з колгоспу ім. 60-річчя Радянської України Мар'їнського району Донецької області⁴².

Творчі пошуки колгоспниками та працівниками радгоспів УРСР найефективніших шляхів виконання поставлених партією завдань викликали до життя нові трудові почини. З важливою патріотичною ініціативою виступили, зокрема, тваринники Черкаської області, які зобов'язалися значно збільшити в нинішній п'ятирічці виробництво м'яса і молока⁴³. Високо оцінюючи ініціативу черкашан, партійні органи розгорнули соціалістичне змагання серед працівників тваринництва за повніше використання реальних можливостей і потужностей для нарощування виробництва продукції ферм, за виконання й перевиконання планів продажу її державі, значне підвищення якісних показників та ефективніше ведення цієї галузі сільського господарства.

Практика творчого використання трудовими колективами передових господарств Черкащини резервів розвитку громадського тваринництва свідчить про його значні можливості. Ідучи до намічених рубежів, трудівники області за три роки п'ятирічки збільшили виробництво м'яса на 18%, молока — на 23, яєць — на 7%. Вони досягли цього завдяки впровадженню прогресивних форм організації праці, дальшому розвитку спеціалізації та концентрації виробництва, поліпшенню кормової бази, розгортанню соціалістичного змагання за успішне виконання державних планів і соціалістичних зобов'язань⁴⁴.

Важлива роль у розв'язанні завдань, що стоять перед тваринництвом, належить молоді. В 1984 р. на фермах і тваринницьких комплексах України працювало 120 тис. юнаків і дівчат, близько 5 тис. комсомольсько-молодіжних колективів. Немало в республіці операторів машинного доїння — комсомольців, чії імена стоять поряд з прославленими майстрами. Серед них Любов Строкач — майстер машинного доїння із згадуваного вище радгоспу «Плосківський», яка щороку одержує по 6600 — 6800 кг молока від корови. Відома своїми трудовими здобутками і молода пташниця Людмила Гуменюк з радгоспу «Гігант» Житомирської області⁴⁵.

В умовах інтенсивного розвитку тваринництва значно зростає роль кормовиробництва, яке останнім часом перетворилося в окрему галузь сільського господарства. Продовольчою програмою передбачено створення надійної кормової бази для тваринництва. В республіці виробництво кормів у 1985 р. має досягти 105 млн. кормових одиниць, а в 1990 р. — 116—120 млн. кормових одиниць. Тому партійні організації, радянські та сільськогосподарські органи приділяють значну увагу інтенсифікації лугового і луго-пасовищного кормового виробництва, підвищенню продуктивності всіх кормових угідь⁴⁶.

Інтенсифікація громадського тваринництва УРСР пов'язана з дальшим збільшенням виробництва фуражного зерна і, зокрема, кукурудзи. Досвід свідчить, що при дотриманні агротехнічних вимог вона може давати високі врожаї. Навіть в умовах несприятливого 1983 р. більш як 300 господарств республіки в різних кліматичних зонах одержали по 50 і більше центнерів кукурудзи з гектара. У Закарпатській області врожай цієї культури становив 74 ц, а ланка двічі Героя Соціалістичної Праці, депутата Верховної Ради СРСР Ю. Ю. Пітри з радгоспу «За нове життя» Іршавського району на кожному із 190 га виростила по 124 ц зерна⁴⁷.

Рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС сприяли дальшому розвитку особистих підсобних господарств, які в умовах соціалі-

⁴² Поточний архів Міністерства сільського господарства УРСР, 1984.

⁴³ Сель. жизнь, 1981, 16 июня.

⁴⁴ Правда, 1984, 21 сент.

⁴⁵ Сургай Г. І. В ім'я вищої мети партії.— К., 1984, с. 102—103.

⁴⁶ Продовольча програма республіки: Запитання і відповіді, с. 84.

⁴⁷ Поточний архів Міністерства сільського господарства УРСР, 1984.

лізму тісно пов'язані економічно з великим соціалістичним виробництвом, залежать від рівня його розвитку і постійно взаємодіють з ним. Особисте підсобне господарство являє собою особливий різновид особистої власності при соціалізмі, індивідуальну форму сільськогосподарського виробництва.

У матеріалах жовтневого (1984 р.) Пленуму Центрального Комітету КПРС відзначалося, що після прийняття відомих постанов про розвиток особистих підсобних господарств кількість великої рогатої худоби, яка належить населенню, збільшилась на один мільйон 600 тисяч голів, на стільки ж зросло й поголів'я свиней. Більше стало вирощуватись овець і птиці. Це істотне доповнення до нашого колгоспнорадгоспного виробництва ⁴⁸.

В Українській РСР особисті підсобні господарства ведуть близько 9 млн. сімей, у тому числі в сільській місцевості — 7,6 млн. В їх користуванні знаходиться 2,5 млн. га, або майже 6% усіх сільгоспугідь республіки. За роки десятиї п'ятирічки на присадибних ділянках громадян для задоволення їх потреб у середньому одержано 67% загального виробництва картоплі, овочів — 25, фруктів — 57, м'яса (в живій вазі) — 31,5, молока — 27, яєць — 42,5%. Питома вага продукції особистих підсобних господарств у валовій продукції сільського господарства УРСР становила в 1976—1980 рр. 27,9%. За рахунок цих господарств колгоспники задовольняють нині 95% своїх потреб у картоплі, майже 80% у м'ясі і молоці і практично повністю в овочах ⁴⁹.

В республіці виникли нові форми організації підсобного господарства. В Одеській, Волинській та інших областях на основі укладених договорів з колгоспами і радгоспами сільське населення, насамперед особи пенсійного віку, займалося відгодівлею великої рогатої худоби, свиней тощо. Для цього колгоспи й радгоспи спеціально виділяли концентровані корми, а також подавали зоотехнічну та ветеринарну допомогу. Таким способом для громадських і державних господарств було вироблено сотні тонн яловичини, свинини та м'яса птиці ⁵⁰.

Зроблено певний крок у справі дальшого вдосконалення кооперації особистого підсобного господарства і заготівельних організацій. Зокрема, на Тернопільщині вперше в республіці організовано прийом худоби від населення безпосередньо на місцях та централізоване її вивезення спеціалізованим транспортом. У 1980 р., наприклад, в області таким способом на м'ясокомбінати було доставлено 50% худоби, а в 1983 р. — близько 80%. Це дало змогу вивільнити загалом 2 тис. автомашин ⁵¹.

Дієвість і ефективність аграрної політики Комуністичної партії й Радянської держави значною мірою залежать від впровадження в сільськогосподарське виробництво досягнень науки і техніки, широкого використання нових сортів та гібридів, над виведенням яких активно працюють селекціонери. Значних успіхів досягли, зокрема, вчені Всесоюзного селекційно-генетичного інституту, які в десятиї п'ятиріччі створили 82 нові сорти і гібриди сільськогосподарських культур, а за перші два роки одинадцятої — передали в державне випробування 29 сортів. З 34 сортів озимої пшениці, яку вирощують нині на ланах республіки, 12 виведено співробітниками інституту ⁵².

До кінця нинішньої п'ятирічки передбачено вивести близько 640 нових високопродуктивних сортів і гібридів сільськогосподарських культур, у тому числі озимої пшениці — 36, ячменю — 27. На виробництво,

⁴⁸ Рад. Україна, 1984, 25 жовт.

⁴⁹ Продовольча програма республіки: Запитання і відповіді, с. 111.

⁵⁰ Поточний архів Міністерства сільського господарства УРСР. Головне управління у справах колгоспів, 1984.

⁵¹ Поточний архів Тернопільського облсільгоспуправління, 1982.

⁵² Поточний архів Міністерства сільського господарства УРСР. Головне управління зернових і олійних культур, 1983.

зокрема, передані високоврожайні сорти озимої пшениці «обрій», «південна зоря», «парус», «чайка», «степова» з потенціальною врожайністю 75—85 ц з га, ярого і озимого ячменю — «дружба», «одеський-82», «актив», «циклоп» (потенціальна врожайність 40—60 ц з га) та ін.⁵³

Завдяки селекціонерам зроблено значний крок у справі механізації виробництва овочів. Так, трудівники радгоспу «Овочевий» на Херсонщині почали першими в республіці вирощувати томати, що дозрівають майже одночасно. Це дало можливість застосовувати технологію комбайнового їх збирання. В результаті продуктивність праці зросла у 3,6 раза, а врожайність — до 500 ц з га⁵⁴.

Значний вклад у збільшення виробництва сільськогосподарської продукції для трудящих вносять підсобні сільські господарства підприємств. Партійні, радянські та сільськогосподарські органи Української РСР приділяють велику увагу зростанню кількості та розвитку цих так званих аграрних цехів промислових підприємств. У 1983 р. на Україні налічувалося близько 4600 таких господарств. Відбувається неухильне зміцнення їх матеріально-технічної бази. Нині сільські підсобні господарства підприємств і організацій мають у своєму розпорядженні 215,2 тис. га земельних угідь, у тому числі 140,7 тис. га ріллі, 6903 трактори, 1052 зернозбиральних комбайни, 3820 вантажних автомобілів, багато іншої техніки⁵⁵.

Одним з важливих шляхів зміцнення матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва, поліпшення організації праці в колгоспах і радгоспах, соціально-культурного розвитку села є шефська допомога трудящих міст сільським трудівникам. Шефство має не тільки економічне, а й велике політичне значення. Воно сприяє зміцненню непорушного союзу робітничого класу і селянства, ідейному вихованню не тільки трудівників сіл, а й міст. Робітничий клас, усі трудящі міста як свою кровну справу сприймають висунуті партією завдання, пов'язані з далішим піднесенням сільського господарства. Дедалі більшу увагу приділяють шефи технічному переозброєнню та всебічній електрифікації сільськогосподарського виробництва, впровадженню в нього досягнень науки, передового досвіду організації праці, підготовці проектною документації та будівництву об'єктів виробничого і соціально-культурного призначення на селі.

Якісно новим кроком у розвитку шефських зв'язків стала ініціатива трудівників м. Шостки та Шосткинського району Сумської області по розробці та здійсненню в одинадцятій п'ятирічці комплексного плану економічного й соціального розвитку своєї місцевості під девізом «Місто — селу, село — місту». Планом передбачені взаємні зобов'язання міських і сільських трудівників. Так, працівники промисловості збудують на селі 12 критих токів, 6 тис. кв. м теплиць, навіси над агрегатами для приготування трав'яного борошна, обладнають 9 ремонтних майстерень, змонтують 6 нафтобаз, випустять для працівників ланів і ферм понад 35 тис. одиниць машин і механізмів. Щороку робітники та службовці вирощують у господарствах овочі і фрукти на площі 740 га. У свою чергу, працівники сільського господарства на основі дальшої спеціалізації, концентрації та механізації виробництва, використання внутрішніх резервів, шефської допомоги зобов'язалися збільшити продаж м'яса на кінець 1985 р. порівняно з 1980 р. на 3380 т, або на 63%; молока — на 12 720 т, або на 51%; виробляти щороку понад 8 тис. т товарних овочів, що на 2 тис. т більше, ніж вироблялося їх у середньому в роки десятої п'ятирічки. Ефективність такої форми шефства швидко дала свої результати. Вже в 1981 р. із сіл району Шостка одержала

⁵³ Там же. 1984; Продовольча програма республіки: Запитання і відповіді, с. 183—186.

⁵⁴ Правда, 1981, 3 юня.

⁵⁵ Талалай М. В. Підсобний цех промислового підприємства.— К., 1984, с. 4.

тільки для продажу населенню 3300 т картоплі, 955 т огірків, 526 т помідорів, 981 т моркви, 2000 т капусти. З свого боку, трудівники промислових підприємств виконали в підшефних господарствах робіт на 632 тис. крб. Особлива увага в процесі цих шефських зв'язків приділяється дальшому розвитку освіти, охорони здоров'я, торговельного і побутового обслуговування сільських трудівників, благоустрою населених пунктів. Згідно з комплексним планом в районі систематично проводяться спільні свята Серпа і Молота, першого снопа, першої борозни, вечори вшанування трудових династій, інші масові заходи⁵⁶.

Важлива роль у розв'язанні завдань розвитку сільського господарства належить прогресивним формам організації праці, зокрема колективному підряду. Практика показує, що лише при такому підході до налагодження трудового процесу, коли особисті інтереси кожного трудівника органічно поєднуються з інтересами колгоспу і радгоспу, а в кінцевому підсумку — держави, можна найбільш повно використати всі наявні можливості, досягти максимального ефекту.

Якщо в 1982 р. на принципах колективного підряду працювали 3,3 тис. бригад і ланок, то в 1983 р. — вже 11 101⁵⁷. У 1984 р. кількість таких колективів збільшилася до 13 тис., чому сприяло проведення республіканських, обласних та районних семінарів з питань організації підряду, поширення досвіду передовиків. Ця робота повинна розвиватися й далі, з тим, щоб найближчим часом кількість бригад і ланок, що застосовують колективний підряд при вирощуванні кукурудзи на зерно, соняшнику, цукрових буряків, картоплі, а також при виробництві тваринницької продукції, подвоїлася⁵⁸.

Немало виробничих підрозділів колгоспів і радгоспів перейшли на роботу за принципами внутрігосподарського розрахунку. В багатьох господарствах запроваджена цехова структура управління, розвивається чекова система взаєморозрахунків. Більш як 2,5 тис. колгоспів оплачують працю керівників і спеціалістів залежно від валового доходу, інтенсивності використання землі і рівня рентабельності⁵⁹.

Застосовуючи прогресивні форми організації і стимулювання праці, господарства, бригади, загони, ланки добиваються високих виробничих та економічних показників. Повчальним є, зокрема, досвід колгоспу ім. М. І. Калініна Бердянського району Запорізької області. Тут більше десяти років тому було запроваджено чекову систему контролю, суворо дотримуються принципи внутрігосподарського розрахунку, основні галузі переведені на колективний підряд. Виробництво валової продукції за роки десятиї п'ятирічки збільшилося порівняно з попередньою на 16%, зерна — на 25, м'яса — на 22%. Середньорічний темп приросту продуктивності праці становив 5,3% проти 2,9% по інших колгоспах району. Незважаючи на несприятливі погодні умови трьох років одинадцятиї п'ятирічки, урожайність сільськогосподарських культур тут при середній оцінці землі 0,75 бала (районний показник 0,90 бала) значно перевищує районні показники, а рентабельність господарства становить 31—35%⁶⁰. Досконально опанували прогресивні форми організації та оплати праці й багато інших господарств республіки.

Велике значення для вдосконалення управління агропромисловим комплексом мало створення обласних і районних агропромислових об'єднань (РАПО). Під керівництвом та при активній підтримці партійних комітетів вони успішно координують діяльність організацій, які входять в АПК, у вирішенні найбільш складних і важливих проблем. Багато рад обласних і районних агропромислових об'єднань використовую-

⁵⁶ Поточний архів Шосткинської районної Ради народних депутатів. 1983.

⁵⁷ Народное хозяйство Украинской ССР в 1983 году, с. 177.

⁵⁸ Коммунист Украины, 1984, № 9, с. 24.

⁵⁹ Поточний архів Міністерства сільського господарства УРСР, 1983.

⁶⁰ Бутенко В. К., Рубінчик М. П. Мобілізуюча сила підряду.— К., 1983, с. 5—11.

ють надані їм права для спрямування засобів і зусиль партнерів по АПК на ліквідацію так званих «вузьких» місць, енергійно мобілізують наявні резерви на збільшення продовольчих ресурсів, розширюють і зміцнюють міжгалузеві зв'язки.

Особливо значна роль РАПО в розвитку дійових форм зв'язку науки з виробництвом. Це, зокрема, показало й обговорення в ЦК Компартії України роботи парторганізацій Жашківського району Черкаської області та Стрийського Львівської області по використанню досягнень науки в сільськогосподарському виробництві. Так, у Жашківському районі добре налагоджено співробітництво між спеціалістами господарств і вченими Всесоюзного науково-дослідного інституту цукрових буряків. Завдяки цьому врожайність солодких коренів у районі зросла порівняно з попередньою п'ятирічкою на 60 ц, а виробництво цукру досягло 48 ц з га ⁶¹.

Цінний досвід нагромаджено в Самбірському РАПО Львівської області. Ще в 1980 р. збитки в цьому районі становили 7 млн. крб. А вже у 1982 р. його господарства одержали 3,6 млн. чистого прибутку. Агропромислове об'єднання відіграє велику роль в економічному розвитку району, зосереджуючи 41% його основних виробничих фондів та понад 43% всіх зайнятих у народному господарстві, які виробляють 47% валової продукції. До складу РАПО входить більш як 60 організацій і господарств. Щоб забезпечити стабільність землеробства, значно підвищити його продуктивність, рада РАПО розробила ряд цільових, науково обгрунтованих програм, таких, як «Насінництво», «Добрива», «Кормовиробництво», «Меліорація». Всі вони ввійшли складовими частинами у зведений комплексний план економічного й соціального розвитку району ⁶².

Невід'ємним елементом аграрної політики партії була й залишається соціальна перебудова села, заходи по дальшому підвищенню рівня добробуту, культури, медичного й побутового обслуговування сільських трудівників. В останні роки вирішено широке коло питань, пов'язаних з дальшим зближенням рівня життя сільського та міського населення, стиранням соціально-економічних і культурно-побутових відмінностей між містом та селом, розумовою і фізичною працею. Капітальні вкладення держави й колгоспів республіки у соціальну сферу протягом 1965—1983 рр. досягли майже 8,8 млрд. крб., що становить 82% коштів, виділених на ці цілі за всі роки Радянської влади. За чотири роки одинадцяті п'ятирічки капіталовкладення на невиробниче будівництво становили 2,6 млрд. крб. ⁶³.

Роки, що минули після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, підтвердили правильність аграрного курсу Комуністичної партії. Йдучи назустріч XXVII з'їзду партії, трудящі Української РСР добиваються нових успіхів у дальшому піднесенні сільськогосподарського виробництва.

В 1984 р. трудівники агропромислового комплексу багато зробили для реалізації Продовольчої програми. Розширилося виробництво цукрових буряків, картоплі й овочів, винограду. Більше, ніж у попередньому році, заготовлено кормів для громадського тваринництва, зріс обсяг його продукції. Забезпечено рентабельне виробництво основних видів сільського господарства. Зміцніла економіка колгоспів і радгоспів, прибуток яких за підсумками всієї діяльності в 1984 р. становив понад 3,9 млрд. крб. Введено в експлуатацію понад 238 тис. зрошуваних і осушуваних земель ⁶⁴.

⁶¹ Коммунист Украины, 1984, № 9, с. 25.

⁶² Поточний архів виконкому Самбірської районної Ради народних депутатів. 1984.

⁶³ Поточний архів Міністерства сільського господарства УРСР. 1984; Матеріали зборів партійно-господарського активу Української РСР 25 травня 1984 року, с. 25.

⁶⁴ Рад. Україна, 1985, 29 січ.

Значних рубежів належить досягти трудівникам села в завершальному році одинадцятої п'ятирічки. Колгоспники, працівники радгоспів, усі трудівники ланів і ферм не шкодують зусиль для виконання поставлених перед ними завдань. Вони добре усвідомлюють, що розвиток сільськогосподарства є важливим фактором прогресу в економіці республіки, всієї Радянської країни.

П. П. Панченко, С. М. Тимченко

ВКЛАД ТРУДЯЩИХСЯ УКРАИНСКОЙ ССР В ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ
ЛЕНИНСКОЙ АГРАРНОЙ ПОЛИТИКИ КПСС НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Резюме

В статье на основании документов Коммунистической партии и Советского государства, большого фактического материала раскрыты закономерности развития и совершенствования сельскохозяйственного производства, показан вклад трудящихся Украинской ССР в подъем этого важного сектора экономики нашей страны.

Методологія та методика історичних досліджень

В. Г. САРБЕЙ (Київ)

В. І. ЛЕНІН ПРО ІСТОРІЮ РЕВОЛЮЦІЇ 1905—1907 рр.

Невичерпна скарбниця безсмертних ленінських ідей. Все своє полум'яне життя революціонера творець Комуністичної партії й Радянської держави присвятив великій справі визволення пролетаріату і всіх трудящих від соціального гноблення та експлуатації. Блискуче розкрився творчий геній В. І. Леніна як теоретика й вождя робітничого класу в період Першої російської революції, 80-річчя початку якої минуло в січні цього року.

«Ленінські ідеї про особливості буржуазно-демократичної революції в епоху імперіалізму, її рушійні сили та шляхи переростання в соціалістичну, про гегемонію пролетаріату і стратегію класових союзів, революційно-демократичну диктатуру пролетаріату й селянства, про створення тимчасового революційного уряду, шляхи розв'язання аграрного й національного питань, про керівну роль пролетарської партії нового типу як найважливішу умову перемоги революції знаменували собою новий етап розвитку марксистського вчення, — наголошується у постанові ЦК КПРС «Про 80-річчя революції 1905—1907 років у Росії». — Ці ідеї дали змогу більшовицькій партії виробити науково обгрунтовану стратегію й тактику, визначити найближчі та перспективні завдання боротьби трудящих»¹. Згадані в цьому важливому партійному документі ленінські ідеї та настанови були сформульовані саме на основі всебічного вивчення практичного досвіду Першої російської революції, який істотно збагатив теорію і практику класової боротьби.

Саме в горнилі революції 1905—1907 рр. пройшли першу практичну перевірку вироблені В. І. Леніним стратегічні й тактичні настанови визвольної боротьби трудящих під керівництвом марксистської партії нового типу. Ленінські твори, написані в той період, становлять вісім томів. Сюди увійшли й такі капітальні праці, як «Дві тактики соціал-

¹ Рад. Україна, 1985, 3 січ.

демократії в демократичній революції», «Аграрна програма соціал-демократії в першій російській революції 1905—1907 років», і виступи на III, IV та V з'їздах РСДРП, і сотні статей, що охоплюють усі без винятку аспекти революційної боротьби. Та й пізніше, протягом усієї своєї творчої діяльності, Володимир Ілліч неодноразово звертався до досвіду Першої російської революції, поглиблюючи його теоретичний аналіз у написаних на початку 1917 р. «Доповіді про революцію 1905 року» і «Листах з далека», у праці «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» (1920 р.) та ін.

Всі ці ленінські праці несуть могутній заряд революційно-практичних настанов, містять надзвичайно важливі для наукового розуміння історичного процесу методологічні узагальнення. Водночас у своїх працях, присвячених Першій російській революції, В. І. Ленін виступав її теоретиком та історіографом. Він нещадно критикував як буржуазну історичну науку, що уникала серйозного дослідження сучасності, воліючи копірситися в «академічних» проблемах далекого минулого, так і відірвані від реального історичного процесу абстрактні меншовицькі схеми революції. З особливою силою це виявилось в написаній ним у 1905 р. одній з основоположних праць наукового соціалізму «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції». Весь її зміст ґрунтується на аналізі та узагальненні досвіду подій як вітчизняної, так і загальної історії. Тут знаходимо чимало історичних паралелей, що свідчать як про відмінні, так і про спільні риси Першої російської революції і Паризької Комуні, а також західноєвропейських буржуазних революцій 1848—1849 рр.

Разом з тим В. І. Леніна обурювали ті, хто, всіляко посиляючись на історичний досвід, ігнорував поточну революційну практику, всебічний науковий аналіз явищ минулого і сучасності. «Чим дорожча для нас, скажімо, Паризька Комуна 1871 року, тим недозволенніше відбуватися посиленням на неї без розгляду її помилок і її особливих умов»²⁻³, — писав Володимир Ілліч. Він категорично застерігав від механічного перенесення старого шаблону з часів Паризької Комуні в нову епоху політичних потрясінь і революцій, яку переживала Росія в 1905 р.⁴ Тут В. І. Ленін мав на увазі мертвонароджені, відірвані від революційної практики резолюції меншовицької конференції, організованої на противагу більшовицькому III з'їздові РСДРП. Меншовики виявили цілковиту практичну безпорадність і намагалися начотницьки-резонерськими посиланнями на досвід історії виправдати свій «хвостизм» щодо стихійного революційного руху мас. В. І. Леніну ж достатньо було нагадати історію затаврованого К. Марксом Франкфуртського парламенту періоду буржуазної революції 1848 р. в Німеччині, щоб кожному неупередженому читачеві стала очевидною вся пустота і жалюгідність балаканини меншовиків, які подібно до буржуазних франкфуртських лібералів фразерствували про необхідність організувати установчі збори, «...соромливо закриваючи очі на збереження сили і влади в руках царя, забуваючи, що для «встановлення» треба мати *силу* встановити»⁵.

При цьому Володимир Ілліч висловлював переконання, що й майбутній історик російської соціал-демократії визнає за віху травень 1905 р., коли меншовицька конференція прийняла резолюцію, яка містила хороші слова про необхідність рухати демократичну революцію вперед, але на ділі рухала її назад, бо не йшла далі демократичних лозунгів монархічної буржуазії⁶. В. І. Ленін висміяв безпорадні претензії меншовиків на глибокодумність, їх нікчемне базікання і зробив висновок: «Перед нами наче не живі люди, які от тепер же, зараз хо-

²⁻³ Ленін В. І. Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції. — Повне зібр. творів, т. 11, с. 64.

⁴ Див.: Там же, с. 16.

⁵ Там же, с. 18.

⁶ Див.: Там же, с. 29—30.

чуть боротися за республіку, а якісь здерев'янілі мумії, що sub specie aeternitatis* розглядають питання з точки зору plusquamperfectum**»⁷. В. І. Ленін нагадує, що свого часу К. Маркс не раз засуджував революційну фразу, коли за «чарівний» термін *віджилого минулого* ховалися завдання майбутнього, а Ф. Енгельс висміював бланкістів, які у своєму «маніфесті» 1874 р. схилялися перед кожним актом Паризької Комуні⁸.

У праці «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції» Володимир Ілліч переконливо показав, що меншовики, які ще з кінця 1903 р. захопили до своїх рук газету «Искра», перетворили її під час революції 1905 р. на опортуністичну, антимарксистську публічну трибуну, в якій спотворювалися положення революційної теорії і практики, ігнорувався історичний досвід. «Спосіб викладу своїх думок новоіскрівцями, — писав Володимир Ілліч, — нагадує відзив Маркса (в його знаменитих «тезах» про Фейєрбаха) про старий, чужий ідеї діалектики, матеріалізм. Філософи тільки витлумачували світ різним способом — говорив Маркс — а справа в тому, щоб змінювати цей світ. Так і новоіскрівці можуть непогано описувати і пояснювати процес боротьби, що відбувається у них на очах, але зовсім не можуть дати правильного лозунга в цій боротьбі. Старанно маршируючи, але погано керуючи, вони принижують матеріалістичне розуміння історії своїм ігноруванням дійової, керівної і спрямовуючої ролі, яку можуть і повинні відігравати в історії партії, що усвідомили матеріальні умови перевороту і стали на чолі передових класів»⁹.

На наш погляд, радянські дослідники ще не розкрили належним чином величезного значення в історії історичної науки геніальної праці «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції». Історіографічний аналіз її змісту, визначення місця цього твору в ідейній боротьбі періоду Першої російської революції, безперечно, є актуальним завданням істориків. Що ж до розгорнутої узагальнюючої характеристики даної праці, то вона, зокрема, дається в Тезах ЦК КПРС «До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». В ній, зазначається в цьому документі, В. І. Ленін на основі аналізу досвіду російської революції 1905 р. і європейського робітничого руху довів, що віднині гегемонія у визвольній боротьбі переходить до пролетаріату і що гегемонія пролетаріату в буржуазно-демократичній революції при союзі його з усім селянством неодмінно переростає в гегемонію пролетаріату в соціалістичній революції при союзі його з сільською біднотою і всіма експлуатованими масами міста й села¹⁰.

Це ленінське вчення про переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну та про взаємовідносини пролетаріату з іншими класами у ході революційної боротьби має на різних її етапах конкретизоване в такому гранично чіткому чеканному формулюванні: «Пролетаріат повинен провести до кінця демократичний переворот, приєднуючи до себе масу селянства, щоб роздушити силою опір самодержавства і паралізувати нестійкість буржуазії. Пролетаріат повинен вчинити соціалістичний переворот, приєднуючи до себе масу напівпролетарських елементів населення, щоб зломити силою опір буржуазії і паралізувати нестійкість селянства та дрібної буржуазії»¹¹. Показово, що це єдине з розгорнутих теоретичних положень, виділене в «Двох тактиках соці-

* — з точки зору вічності. *Ред.*

** — давноминулого часу. *Ред.*

⁷ Ленін В. І. Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції.— Повне зібр. творів, т. 11, с. 26.

⁸ Див.: Там же, с. 64.

⁹ Там же, с. 28.

¹⁰ Див.: До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна: 36. документів і матеріалів.— К., 1970, с. 37.

¹¹ Ленін В. І. Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції.— Повне зібр. творів, т. 11, с. 83.

ал-демократії в демократичній революції» авторським курсивом. З цього видно, що характерові взаємовідносин між пролетаріатом та іншими класами, зокрема селянством, буржуазією, напівпролетарськими елементами, в період Першої російської революції В. І. Ленін надавав першорядного значення.

Посилаючись на Марксів афоризм «*Революції — локомотиви історії*»¹², Володимир Ілліч додавав при цьому, що саме під час революції маса народу виступає найактивнішим творцем нових суспільних порядків¹³. А народ, за ленінським визначенням, це — пролетаріат і селянство¹⁴. Розглядаючи їх як союзників у Першій російській революції, В. І. Ленін водночас виступав як проти есерівської переоцінки, так і меншовицької недооцінки суспільно-історичної ролі селянських мас. І хоч він виділяв у їх середовищі напівпролетарські елементи, однак добре розумів дрібнобуржуазну природу селянства, що вела до його нестійкості в революційному русі, яка, звичайно, не була тотожною нестійкості буржуазії. Остання готова вступати в угодовські спілки з кріпосниками, щоб не дати розгорнутися революційному рухові пролетаріату. Селянство ж, навпаки, будучи зацікавленим насамперед у відібранні поміщицької землі, «...здатне стати повним і найрадикальнішим прихильником демократичної революції»¹⁵.

Практичне й теоретичне багатство революційного досвіду, набутого масами в 1905—1907 рр., акумулювалося в глибоких і різнобічних ленінських визначеннях Першої російської революції як *буржуазно-демократичної* — за соціально-економічним змістом; *пролетарської* — за керівною роллю робітничого класу і застосуванням властивих йому засобів класової боротьби; *селянської* — за головним суспільно-політичним питанням, яке вона мала розв'язати, — аграрно-селянським; *народної* — за її основними рушійними силами — пролетаріатом та селянством, тобто найширшими масами трудящих, що становили переважну більшість населення багатонаціональної Російської імперії.

Ленінську теоретичну спадщину, в тому числі його історичну концепцію Першої російської революції, не можна зрозуміти до кінця без глибокого вивчення біографії Володимира Ілліча, його багатогранної практичної діяльності революціонера. «У безпосередньому спілкуванні з робітниками ще більше міцніло переконання Леніна, що пролетаріат є провідною силою революції, що творчі можливості робітничого класу невичерпні», — зазначається у науковій біографії В. І. Леніна, яка нещодавно вийшла в світ шостим виданням¹⁶. У цій книзі, що має першоджерельне значення, окремий розділ присвячено діяльності Володимира Ілліча періоду революції 1905—1907 рр. Тут, зокрема, наводиться й справді пророча оцінка, яку дав праці «Дві тактики...» ще в 1905 р. тодішній секретар Одеського комітету РСДРП С. І. Гусев. «Ваша брошура, — писав він В. І. Леніну, — на мою думку, якщо не створить епоху, то в усякому разі відіграє величезну роль. Особливо вражає мене революційний дух, що наскрізь проймає її, та її надзвичайна ясність і популярність»¹⁷.

Розглядається в «Біографії» і ще одна велика ленінська праця цього періоду — «Перемога кадетів і завдання робітничої партії»¹⁸. В ній Володимир Ілліч затаврував буржуазну кадетську партію, яка

¹² Маркс К. Класова боротьба у Франції з 1848 по 1850 р. — Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 7, с. 81.

¹³ Ленін В. І. Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції. — Повне збір. творів, т. 11, с. 96.

¹⁴ Там же, с. 81.

¹⁵ Там же, с. 81—82.

¹⁶ Володимир Ілліч Ленін: Біографія: Пер. з 6-го рос. вид. — К., 1983, с. 137.

¹⁷ Там же, с. 121.

¹⁸ Там же, с. 131.

лавірувала між самодержавством і революційним народом, найбільше страхаючись гегемонії пролетаріату в революції, і вихваляла спокійний, «гужовий», за його словами, шлях суспільного розвитку, що не зачіпав залишків кріпосництва. Проникаючи в саму суть буржуазно-ліберальної історіографії історії Першої російської революції, В. І. Ленін іронізує над типовими для того часу розумуваннями кадетів про те, що, мовляв, коли історія людства посувається вперед із швидкістю локомотива, це — «вихор», «потік», «зникнення» всіх «принципів та ідей», а коли вона рухається із швидкістю гужової перевозки, це — сам розум і сама планомірність¹⁹.

Ряд важливих аспектів ленінської концепції революції 1905—1907 рр. розкривається в написаних Володимиром Іллічем статтях-некрологах, присвячених пам'яті кращих синів російського пролетаріату М. Е. Баумана та І. В. Бабушкіна, які загинули в боротьбі за свободу й щастя народу. Ці та інші подібні до них статті, що становлять у творчій спадщині В. І. Леніна цілу серію біографічних нарисів, уже проаналізовано в спеціальній історіографічній розвідці²⁰. Вивчення цих біографічних творів (у тому числі присвячених героям 1905 р.) як жанру історичної літератури з точки зору застосування в ній марксистсько-ленінських методологічних принципів поглиблено у спеціальній статті, опублікованій в «Українському історичному журналі»²¹. Її автори, аналізуючи зміст некролога «Іван Васильович Бабушкін», відзначили, зокрема, що тут розгляд індивідуального через призму соціального дав можливість повніше й глибше осмислити суть і значення діяльності одного з багатьох, за словами В. І. Леніна, «...соціал-демократичних робітників, які полягли в повстанні 1905 р.»²², наголосили на принциповому ставленні Володимира Ілліча до життєписів таких героїв як важливого засобу виховання нових поколінь пролетарських революціонерів²³.

Авторові цієї статті нещодавно також доводилося писати про актуальність даної ленінської настанови, про доцільність з метою комуністичного виховання трудящих підготовки й видання серії науково-популярних брошур-біографій робітників — героїв революційної боротьби трудящих на Україні²⁴.

Корисними в цьому відношенні були б і відповідні історико-документальні збірники на зразок випущеної Політвидавом до 80-річчя II з'їзду РСДРП книги «Письма славы и бессмертия». Тут надруковано передсмертні листи пролетарських революціонерів, які були страчені захисниками старого світу. Два десятки з цих листів належить героям Першої російської революції, в тому числі й тим, життя яких так чи інакше було пов'язане з революційною боротьбою трудящих України.

Зокрема, звертають на себе увагу матеріали про керівників збройних повстань 1905 р. на Чорноморському флоті та в Донбасі — О. М. Петрова і Г. Ф. Ткаченка-Петренка, революційний подвиг і мужню поведінку яких перед лицем царських катів популяризував керований В. І. Леніним центральний друкований орган більшовицької партії — газета «Пролетарій»²⁵. Радянська історіографія також віддає на-

¹⁹ Див.: Ленін В. І. Перемога кадетів і завдання робітничої партії.— Повне збір. творів, т. 12, с. 305.

²⁰ Иванова Л. В. Биографические очерки в литературном наследии В. И. Ленина.— В кн.: История и историки: Ист. концепция В. И. Ленина: Методология. Лаботория: Ист. ежегодник 1970, М., 1972, с. 374—406.

²¹ Тахтаулова А. В., Демиденко Г. Г. Ленінські біографічні твори — яскравий приклад марксистського дослідження.— Укр. іст. журн., 1984, № 10, с. 57—68.

²² Див.: Ленін В. І. Иван Васильович Бабушкін: Некролог.— Повне збір. творів, т. 20, с. 76.

²³ Див.: Там же, с. 76—77.

²⁴ Див.: Вісн. АН УРСР, 1982, № 10, с. 46.

²⁵ Письма славы и бессмертия.— М., 1983, с. 11—17, 60—65.

лежне цим героям²⁶. І все ж їх повчальні біографії заслуговують на спеціальні наукові розробки та широку популяризацію.

Багатий матеріал про діяльність В. І. Леніна в період Першої російської революції міститься в другому томі фундаментальної біографічної хроніки «Владимир Ильич Ленин». Його упорядником вдалося істотно уточнити дату написання праці «Дві тактики...»: «Травень — раніше 10 (23) червня», замість «червень — липень 1905 року», як про це говориться в 11 томі Повного зібрання творів В. І. Леніна²⁷. Увагу дослідників ленінської історичної концепції Першої російської революції привернуть викладені в цьому виданні факти, які розкривають ставлення вождя більшовицької партії до збройного повстання трудящих мас проти царизму. Так, ще напередодні 9 (22) січня 1905 р. В. І. Ленін одержав з Петербурга листа, в якому повідомлялося, що серед російських соціал-демократів визріла думка про необхідність такого виступу. Всебічно проаналізувавши різноманітну інформацію про рішимість робітників після «кривавої неділі» до кінця боротися проти самодержавства, Володимир Ілліч 12(25) січня 1905 р. пише статтю «Початок революції в Росії» із закликом готувати збройне повстання²⁸.

Думками про нього, про необхідність проведення у зв'язку з цим великої організаторської роботи пройняті листування В. І. Леніна з місцевими (насамперед — столичною) партійними організаціями в Росії протягом усього 1905 р., його статті в центральних друкованих органах партії «Вперед» і «Пролетарий». В цей час Володимир Ілліч наполегливо опрацьовує воєнно-тактичні та воєнно-історичні твори, вживає практичних заходів для налагодження безпосереднього керівництва збройними виступами трудящих проти царизму. Зокрема, в біографічній хроніці містяться найповніші відомості про те, що В. І. Ленін мав найбезпосередніше відношення до всіх теоретичних і практично-директивних документів III з'їзду РСДРП, які стосувалися питання про збройне повстання як засобу революційної боротьби в 1905 р. Саме йому належать основні тези та редакція доповіді про збройне повстання, з якою виступив на з'їзді А. В. Луначарський. Володимир Ілліч головував на засіданнях і був одним з промовців при обговоренні доповіді, виступив як автор кількох проектів резолюції, зрештою прийнятої з'їздом у ленінському формулюванні²⁹. Направляючи в Одесу після виступу матросів броненосця «Потемкин» представника ЦК РСДРП М. І. Васильєва-Южина для встановлення зв'язку з соціал-демократичною організацією, яка керувала повстанням на Чорноморському флоті, В. І. Ленін запропонував діяти рішуче, сміливо і швидко, озброїти робітників, захопити місто³⁰.

Як відомо, про повстання потьомкінців, його історичне значення та місце в розвитку революційних подій 1905 р. йдеться в ряді ленінських праць. В історії Першої російської революції це справді одна з найвидатніших подій. «Повстання в Одесі і перехід на сторону революції броненосця «Потемкин», — писав Володимир Ілліч, — ознаменували новий і великий крок вперед у розвитку революційного руху проти самодер-

²⁶ Див., напр.: История Украинской ССР. Киев, 1983, т. 5, с. 148, 178, 179; История рабочих Донбасса. Киев, 1981, т. 1, с. 89, 99, 101, 103, 105, 112; Революционная борьба трудящихся Украины в 1905—1907 гг.—К., 1980, с. 70—71; Очерки истории Днепропетровской областной партийной организации.—Днепропетровск, 1979, с. 74; Очерки истории Донецкой областной партийной организации.—Донецк, 1978, с. 65—66; та ін.

²⁷ Фомичев В. С. Летопись великой жизни: Библиогр. обзор изд. «Владимир Ильич Ленин: Биограф. хроника, 1870—1924 гг.» : В 12 т.—М., 1984, с. 39.

²⁸ Владимир Ильич Ленин: Биограф. хроника. В 12-ти т.—М., 1970—1982.—Т. 1, 1970. 1870—1905, с. 583—584; Т. 2. 1971. 1905—1912, с. 4.

²⁹ Там же, т. 2, с. 62—65.

³⁰ Там же, с. 105.

жавства... Вперше велика частина військової сили царизму, — цілий броненосець, — перейшла відкрито на сторону революції»³¹. В. І. Ленін дбав про те, щоб подвиг потьомкінців був описаний до найменших подробиць. У біографічній хроніці наводиться текст помітки («Непременно набрать это для настоящего номера. Немедленно»). Її зробив В. І. Ленін на оригіналі листа з Одеси, в якому повідомлялося про поведінку місцевої буржуазії під час революційних подій у місті в зв'язку з перебуванням у порту «Потемкина» з повсталими матросами³². Публікація листа з'явилася на сторінках «Пролетария» 13(26) липня 1905 р.

Історію повстання на броненосці «Потемкин» радянські дослідники вивчають уже протягом багатьох десятиріч і досягли в цьому більш-менш значних успіхів³³. Разом з тим, як справедливо відзначив Б. І. Гаврилов, у літературі про цей виступ є чимало суперечностей у висвітленні й тлумаченні окремих фактів, що сталося внаслідок недосить критичного відбору та аналізу дуже різномірних за походженням, формою і змістом джерел³⁴. На наш погляд, наявність нових документів, у тому числі опублікованих у біографічній хроніці «Владимир Ильич Ленин», дає можливість ставити питання про необхідність всебічної і глибокої наукової розробки даної теми з висвітленням (відповідно до реального ходу історичного процесу) повстання на «Потемкине» в широкому контексті тогочасних революційних подій у країні, і насамперед в Одесі.

В українській радянській історіографії поки що відсутнє й спеціальне комплексне дослідження історії листопадово-грудневих збройних повстань 1905 р. робітників, солдатів і матросів на Україні. Як підкреслювалося на всесоюзній науковій конференції «Революція 1905—1907 років — перша народна революція епохи імперіалізму (проблеми історії, джерелознавства та історіографії)» (1980 р., Горлівка), створення такої узагальнюючої монографії — єдино правильний шлях до масштабного висвітлення збройної боротьби періоду Першої російської революції, яке відповідає історичній правді про активне застосування в 1905 р. найгострішої форми класової боротьби революційного пролетаріату, про велику організаторську роботу більшовицької партії по підготовці мас до участі у збройних повстаннях, кінцевою метою яких було повалення царського самодержавства³⁵.

Створення такого комплексного узагальнюючого монографічного дослідження з історії збройних повстань 1905 р. в Росії, чи навіть лише на Україні, неможливе без найглибшого проникнення в лєнінську концепцію Першої російської революції та всебічного визначення в ній місця збройного повстання. У зв'язку з цим потребують найретельнішого наукового аналізу як теоретична спадщина В. І. Леніна, так і численні факти його біографії. Зокрема, великий інтерес становить уперше введений до наукового обігу упорядниками біографічної хроніки «Владимир Ильич Ленин» (т. 2) почерпнутий з Центрального партійного архіву при ЦК КПРС матеріал про листування В. І. Леніна з більшовиком В. В. Філатовим з приводу підготовки останнім популярної бро-

³¹ Ленін В. І. Революційна армія і революційний уряд.— Повне зібр. творів, т. 10, с. 319, 320.

³² Владимир Ильич Ленин: Биограф. хроника, т. 2, с. 120.

³³ Восстание на броненосце «Князь Потемкин-Таврический». — М.; Пг., 1924. — 368 с.; Гришин П. Уроки «Потемкина» и тактика вооруженного восстания. — М.: Л., 1932. — 72 с.; Пономарев И. И. Герои «Потемкина». — 2-е изд. перераб. и доп. — М., 1955. — 176 с.; Лось Ф. Е. Герои броненосца «Потемкин» Г. Вакуленчук и О. Матюшенко: Ист. нарис. — К., 1962. — 16 с.; Столяренко М. А. Непобежденная территория революции: (Восстание на броненосце «Потемкин»). — М., 1975. — 126 с. та ін.

³⁴ Гаврилов Б. И. Из истории восстания на броненосце «Потемкин». — Ист. зап., 1975, т. 95. К 70-летию первой русской революции, с. 286.

³⁵ Ист. дослідження. Вітчизняна історія, 1983, вип. 9, с. 17.

шури, присвяченої військовій тактиці взагалі і особливо тактиці барикадного вуличного бою³⁶.

Матеріали другого тому лєнінської біохроніки широко розкривають тісні зв'язки вождя більшовицької партії з місцевими партійними організаціями на Україні. З них видно, що поряд з налагодженням листових зв'язків Володимир Ілліч постійно дбав і про розширення інших контактів з більшовиками, які вели революційну роботу безпосередньо в масах. Значний інтерес щодо цього становлять для дослідників спогади К. Є. Ворошилова, з яких до біохроніки включено дані про його розмови з В. І. Леніним під час роботи IV з'їзду РСДРП³⁷. З цих спогадів видно, що Володимира Ілліча серед багатьох інших проблем глибоко цікавили деталі повстань у Горлівці й Харкові, діяльність депутатських зборів робітників (тобто фактичної робітничої Ради) в Луганську, формування бойових дружин, організація страйків, залучення молоді до революційної боротьби тощо³⁸.

Таким є одне з джерел інформації, яка, будучи критично опрацьована творчим генієм В. І. Леніна, давала йому матеріал для широких узагальнень, вироблення політичної та історичної концепції Першої російської революції. Тут, безумовно, був і зворотний зв'язок, який, на жаль, на конкретному матеріалі ще мало висвітлений у радянській історіографії. Йдеться про поширення серед робітничих мас положень лєнінської історичної концепції, визначення її ролі в піднесенні революційної свідомості борців проти царизму та експлуататорського ладу. В цьому плані знаменним є такі лєнінські слова, які назавжди відклалися в пам'яті К. Є. Ворошилова: «Без наукових знань, і особливо без знання революційної теорії, не можна впевнено рухатися вперед. Якщо ми зуміємо озброїти основну масу робітників розумінням завдань революції, ми переможемо обов'язково, у найкоротші історичні строки і при тому з найменшими втратами»³⁹.

В біографічній хроніці «Владимир Ильич Ленин» зафіксовано багато фактів розповсюдження лєнінських творів під час революції 1905—1907 рр. у різних місцевостях Російської імперії, в тому числі й на Україні. Згадано й загальновідомий нині факт обрання В. І. Леніна делегатом III з'їзду РСДРП від Одеської більшовицької організації⁴⁰. Про це Володимир Ілліч прочитав в одному з численних листів, які регулярно надходили до нього з України.

В 60-і роки група науковців Інституту історії партії ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-лєнінізму при ЦК КПРС зібрала і підготувала до друку все листування, яке збереглося, між В. І. Леніним та керованими ним закордонними партійними центрами з соціал-демократичними організаціями України за період з 1901 по 1905 рр.⁴¹ У лєнінській біохроніці є чимало посилань на цей збірник, що свідчить про його першоджерельну цінність. Він, безперечно, ще довго і плідно служитиме дослідникам життя і діяльності В. І. Леніна, лєнінської теоретичної спадщини, лєнінської історичної концепції.

В останні роки радянські історики розпочали грандіозну археографічну роботу по виданню всієї епістолярної спадщини, що відкладалася внаслідок діяльності керованих В. І. Леніним центральних друкованих органів і центральних установ партії за всі дожовтнєві роки. В 1969—1977 рр. опубліковано два випуски (кожний у трьох томах) цих документів, що охоплюють період з часу розгортання діяльності лєнінської

³⁶ Владимир Ильич Ленин: Биограф. хроника, т. 2, с. 12, 15, 29, 43.

³⁷ Там же, с. 247.

³⁸ Ворошилов К. Е. Рассказы о жизни: (Воспоминания). Кн. 1.—М., 1968, с. 259.

³⁹ Там же, с. 260.

⁴⁰ Владимир Ильич Ленин: Биограф. хроника, т. 2, с. 45.

⁴¹ Переписка В. И. Ленина и руководимых им заграничных партийных органов с социал-демократическими организациями Украины (1901—1905 гг.): Сб. документов и материалов.— К., 1964.— 867 с.

«Искры» до початку Першої російської революції (1900—1905 рр.)⁴². З 1979 р. розпочато видання такого ж п'ятитомника, цілком присвяченого 1905—1907 рр. Уже вийшли в світ перші два томи в чотирьох книгах, де вміщено 972 документи з ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС і з ЦДАЖР СРСР за період від 22(9) січня до кінця червня 1905 р.⁴³

У «Вступі» до першого тому відзначено, що публікація цього листування має важливе значення для поглибленого вивчення праць В. І. Леніна даного періоду⁴⁴, а отже, й для ґрунтовнішого розуміння ленінської історичної концепції Першої російської революції, ленінського ставлення до пропаганди ідей більшовизму через історичні знання. Значний інтерес щодо цього становить лист В. Д. Бонч-Бруєвича, відправлений у березні 1905 р. з Харкова до Женеви на адресу керіваної В. І. Леніним редакції газети «Вперед». Автор листа висловлює думку, що агітаційно-пропагандистські заняття серед робітників слід починати з історії, роз'яснюючи їм протягом 10—12 лекцій-співбесід загальну картину життя людства з найдавніших часів до січневих подій 1905 р. в Росії, розповідаючи про революційний рух у Західній Європі та Росії, про РСДРП, її історію, теоретичні засади і т. д. «Слухачі, — писав він, — мають бути пригнічені злом світу, вражені і, головне, відчули б себе *ображеними* як за себе самих, так і за все пригноблене людство»⁴⁵. Показово, що В. І. Леніна в одному з листів 1905 р. прозорливо названо геніальним істориком сучасності, який «зрозумів час раніше від інших і краще від інших»⁴⁶.

Ще одним важливим джерелом інформації Володимира Ілліча про революційні події була періодична преса. Згадуючи про його життя в Женеві у 1905 р., А. В. Луначарський свідчив: «За російськими подіями ми стежили надзвичайно посилено. Ми розділили між собою всі газети, але Володимир Ілліч перевіряв усі, і, таким чином, він читав свою порцію, а крім того, і всі наші порції. Так само читали ми і європейську пошту, і меншовицьку пресу»⁴⁷.

Як професіональний революціонер і вождь партії російського пролетаріату В. І. Ленін постійно перебував у гуші буремних подій того часу, через більшовицькі організації на місцях керував революційною боротьбою мас. Його зв'язок з місцевими організаціями РСДРП під час Першої російської революції був найтіснішим навіть тоді, коли Володимир Ілліч перебував в еміграції. І в той час він був найпоінформованішим політичним діячем Росії.

Після того, як Перша російська революція зазнала поразки, В. І. Ленін, нищівно розкритикувавши меншовицький п'ятитомник «Суспільний рух в Росії на початку ХХ століття» як опортуністичну інтерпретацію подій 1905—1907 рр., заявив, що він має намір опублікувати нарис історії російської революції⁴⁸. Наприкінці 1910 — на початку 1911 рр. його було опубліковано в двох номерах більшовицького журналу «Мысль» під скромною назвою «Про статистику страйків у Росії». На основі глибокого аналізу і всебічного синтезу офіційних статистичних даних про робітничі страйки під час революції 1905—1907 рр.

⁴² Переписка В. И. Ленина и редакции газеты «Искра» с социал-демократическими организациями в России, 1900—1903 гг.: Сб. документов. В 3-х т.— М., 1969—1970; Переписка В. И. Ленина и руководимых им учреждений РСДРП с партийными организациями, 1903—1905 гг.: Сб. документов. В 3-х т.— М., 1974—1977.

⁴³ Переписка В. И. Ленина и руководимых им учреждений РСДРП с партийными организациями, 1905—1907 гг.: Сб. документов. В 5-ти т.— М., 1979—1982.— Т. 1. Кн. 1. 22 (9) янв.—февр. 1905 г. 1979. 382 с.; Т. 1. Кн. 2. Март 1905 г. 1979. 372 с.; Т. 2. Кн. 1. Апр.—Май 1905 г. 1982. 356 с.; Т. 2. Кн. 2. Июнь 1905 г. 1982. 349 с.

⁴⁴ Там же, т. 1, кн. 1, с. 24.

⁴⁵ Там же, кн. 2, с. 215.

⁴⁶ Там же, с. 181.

⁴⁷ Луначарский А. В. Человек нового мира.— М., 1976, с. 63.

⁴⁸ Див.: Ленін В. І. Історичний смисл внутріпартійної боротьби в Росії.— Повне зібр. творів, т. 19, с. 344—345, 350.

Володимир Ілліч переконливо довів, що «мінімум числа страйкарів у Росії за це триріччя перевищує максимум, якого будь-коли досягали в найбільш капіталістичних країнах світу»⁴⁹. Він наголосив, що «...людство до цього часу не знало, яку енергію здатний розвинути в даній галузі промисловий пролетаріат»⁵⁰. Ця далеко не повна статистична картина є, за словами В. І. Леніна, відображенням «...руху такого класу, який був головною пружиною загального напрямку подій», а «рух інших класів групується навколо цього центра, за ним іде, ним спрямовується або визначається (в позитивний чи негативний бік), від нього залежить»⁵¹.

Цей надзвичайно важливий для розуміння проблеми гегемонії пролетаріату в Першій російській революції висновок відіграв величезну роль в ідейно-теоретичній боротьбі більшовицької партії як проти тогочасних, так і пізніших фальсифікаторів історичних подій 1905—1907 рр. Він має неперехідне методологічне значення, допомагає встановлювати істину, оскільки й нині трапляються випадки помилкового тлумачення дослідниками питань гегемонії робітничого класу в Першій російській революції⁵².

Ідея гегемонії очоленого більшовицькою партією пролетаріату в подіях 1905—1907 рр. червоною ниткою проходить через увесь зміст славнозвісної ленінської «Доповіді про революцію 1905 року», виголошеної на початку 1917 р. перед швейцарською молоддю. На підставі найточніших даних російської історії В. І. Ленін зробив висновок, що має загальний характер: «...В революційну епоху ...пролетаріат *може* розвинути енергію боротьби в *сто раз* більшу, ніж у звичайний спокійний час. Це говорить про те, що людство аж до 1905 року не знало ще, яким великим, яким грандіозним може бути і буде напруження сил пролетаріату, коли справа йде про те, щоб боротися за справді великі цілі, боротися справді революційно!»⁵³.

В цих словах міститься не лише концентроване узагальнення найголовнішого в історичному досвіді Першої російської революції, а й геніальне передбачення ще більшої енергії, ентузіазму й активності в діях пролетарських мас у наступних революційних битвах, яке повністю підтвердилося в лютому та жовтні 1917 р. Про цю характерну рису ленінського наукового аналізу історичного матеріалу О. М. Горький писав: «Володимир Ілліч Ленін так добре знав історію минулого, що міг і вмів дивитися на нинішнє з майбутнього»⁵⁴. Вміння засновника Комуністичної партії і Радянської держави творчо застосовувати діалектико-матеріалістичний метод до аналізу розвитку історичного процесу, його неперевершений дар наукового передбачення, найглибшого проникнення в саму суть подій і явищ, що відбуваються, відзначено і в постанові ЦК КПРС «Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна»⁵⁵.

В «Доповіді про революцію 1905 року» повною мірою розкрився геній Леніна-історика. У цій невеликій, але багатій на теоретичні узагальнення праці ленінська концепція історії Першої російської револю-

⁴⁹ Ленін В. І. Про статистику страйків у Росії.— Там же, с. 363.

⁵⁰ Там же, с. 364.

⁵¹ Там же, с. 378.

⁵² Див.: Об одном неправильном толковании роли пролетариата в демократической революции 1905—1907 гг.— Коммунист, 1955, № 2, с. 124—127; О гегемонии пролетариата в первой русской революции / М. С. Волин, Г. М. Деренковский, Д. А. Колесниченко и др.— История СССР, 1973, № 4, с. 46—67; Сарбей В. Г. Деякі підсумки і перспективи досліджень на Україні історії революції 1905—1907 рр.— Іст. дослідження. Вітчизняна історія, 1984, вип. 9, с. 19—20.

⁵³ Ленін В. І. Доповідь про революцію 1905 року.— Повне зібр. творів, т. 30, с. 295.

⁵⁴ Горький М. О займе индустриализации.— Собр. соч.: В 30 т. М., 1953, т. 24, с. 377.

⁵⁵ Див.: Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К., 1984, т. 13, с. 513.

ції знайшла чи не найглибше і найвсебічніше відбиття. Володимир Ілліч відзначив у ній найважливіші історичні події Першої російської революції, показав як її хід у цілому, так і розвиток та особливості робітничого, селянського й національного рухів, події в армії і на флоті, викрив антинародну позицію царизму та експлуаторських класів, відзначив могутній вплив революції в Росії на визвольний рух трудящих зарубіжних країн. У доповіді дістали висвітлення найрізноманітніші аспекти історії революції: переплетення економічних і політичних страйків, поява на селі нового типу борця — свідомого молодого селянина, який під впливом міських «забастовщиків» закликав своїх товаришів до боротьби проти поміщиків, попів, чиновників; виникнення і роль Рад робітничих депутатів; збройні виступи того періоду, апогеем яких стало Грудневе повстання в Москві, неодноразово згадуване в цілому ряді лєнінських праць і детально проаналізоване в його статті «Уроки московського повстання» (1906 р.).

Жовтневий загальний страйк та Грудневе повстання В. І. Ленін розглядав як вияв найбільшої активності пролетаріату після Паризької Комуни, як приклад у справі виховання нових поколінь борців, закликав зберегти, розвинути і зміцнити традиції революції 1905—1907 рр., укоренити їх у свідомість широких народних мас⁵⁶. Рішуче засуджуючи меншовицьку оцінку грудневого збройного повстання, найвиразніше сформульовану в «геростратівсько-знаменитому відзвіві» Г. В. Плеханова: «не треба було братися за зброю»⁵⁷, В. І. Ленін спирався на положення і висновки основоположників марксизму, зроблені ними при дослідженні аналогічних історичних ситуацій, що мали місце, зокрема, під час західноєвропейських буржуазних революцій і Паризької Комуни.

При цьому Володимир Ілліч не просто цитує відповідні положення з праць К. Маркса і Ф. Енгельса, а й, враховуючи багатющий досвід Першої російської революції, розвиває їх. Так, відзначивши, що викладені в «...надзвичайно глибокій і багатій на думки статті «Про історичний матеріалізм» ...спостереження і узагальнення Ф. Енгельса «...чудово підтвердилися ходом російської революції», В. І. Ленін у праці «До оцінки російської революції» (1908 р.) на основі власного вивчення теорії, історії і практики революційного руху в нашій країні та за кордоном робить такий висновок: «Підтвердилося й те, що тільки втручання селянства і пролетаріату, «плебейського елемента міст», здатне серйозно рухати вперед буржуазну революцію (якщо для Німеччини XVI століття, Англії XVII і Франції XVIII століття селянство можна поставити на перший план, то в Росії XX століття безумовно необхідно перевернути відношення, бо без ініціативи і керівництва пролетаріату селянство — ніщо)»⁵⁸.

У своїй «Доповіді про революцію 1905 року» Володимир Ілліч навіть висловлював переконання, що для пізнання головної суті і спрямованості політичних подій Першої російської революції треба насамперед глибоко вивчити статистику робітничих страйків⁵⁹. Дуже виразним щодо цього є запис у підготовчих матеріалах до цієї праці: «Забастовки (первая революция во всемирной истории, которую лучше всего и точнее всего можно уразуметь и изучить по (истории) статистике забастовок)»⁶⁰.

Нині група науковців Інституту історії АН УРСР головним чинном на основі архівних матеріалів готує до друку ґрунтовну «Хроніку ре-

⁵⁶ Див.: Ленін В. І. До оцінки російської революції.— Повне зібр. творів, т. 17, с. 36—37, 46.

⁵⁷ Див.: Там же, с. 44.

⁵⁸ Там же, с. 42, 43.

⁵⁹ Див.: Ленін В. І. Доповідь про революцію 1905 року.— Там же, т. 30, с. 294.

⁶⁰ Ленін В. І. Матеріали к докладу «О революции 1905 года».— Ленинский сборник, [т.] 26, с. 151.

волюційного робітничого руху на Україні в період імперіалізму». Найширше відображення в ній знайде й період Першої російської революції, страйкова боротьба робітничого класу, що відповідатиме ленінським настановам з цих питань.

Радянська історіографія історії Першої російської революції має величезні здобутки (опубліковано десятки найґрунтовніших колективних та індивідуальних монографій, сотні й тисячі статей, багато археографічних видань). Разом з тим доводиться констатувати, що фундаментальної багатотомної праці, яка б охопила всі без винятку сторони й аспекти розвитку революційного процесу в 1905—1907 рр., дії всіх класів, соціальних верств і політичних партій, поки що немає як стосовно всієї країни, так і України. Створення такої праці колективними зусиллями дослідників на основі ленінської концепції історії Першої російської революції є нині одним з актуальних завдань радянської історичної науки.

В. Г. Сарбей

В. И. ЛЕНИН ОБ ИСТОРИИ РЕВОЛЮЦИИ 1905—1907 гг.

Резюме

В статье раскрывается основополагающее значение трудов В. И. Ленина для правильного общего понимания сущности революции 1905—1907 годов в России и конкретных событий того периода, в том числе происходивших на Украине. Автор показывает некоторые стороны творческой лаборатории В. И. Ленина как историкографа, гениально обобщившего информационный материал различного рода источников, практику освободительной борьбы трудящихся масс, что позволило создать стройную законченную научную концепцию Первой российской революции.

До 80-річчя російської революції 1905—1907 рр.

І. І. ГЛИЗЬ (Вишневе)

ТВОРИ В. І. ЛЕНІНА НА УКРАЇНІ В 1905—1907 рр.

(Додаток до покажчика архівних документів) *

Велику роль у період першої російської революції в справі поширення ленінських ідей, які далі розвивали вчення К. Маркса про все-світньо-історичну місію пролетаріату в конкретних умовах самодержавної Росії періоду імперіалізму, відіграли центральні органи більшовників — «Вперед», «Пролетарий», «Новая жизнь», «Зрение», «Волна», «Эхо», київська газета «Работник» та інші. «Ці ідеї, — говорить в постанові ЦК КПРС «Про 80-річчя революції 1905—1907 років у Росії», — дали змогу більшовицькій партії виробити науково обгрунтовану стратегію й тактику, визначити найближчі та перспективні завдання боротьби трудящих»¹.

Праці В. І. Леніна друкувалися в основному за кордоном і з великими труднощами нелегально переправлялися в Росію. В 1905—1907 рр., за далеко не повними даними, вони розповсюджувалися в усіх українських губерніях, більше ніж у 100 населених пунктах, зокрема, у таких великих промислових містах, як Харків, Київ, Катеринослав. Одеса, Кременчук, на залізничних станціях і в прикордонних містах (Кам'янець-Подільський, Волочиск, а також Конотоп, Гребінка, Алмазна, Васильківці), в окремих віддалених селах і хуторах.

Завдяки зусиллям місцевих організацій і груп РСДРП, підтриманих передовою частиною робітників, селян, інтелігенції, студентів та учнівської молоді, на Україні були розповсюджені майже всі видрукувані на той час праці В. І. Леніна.

Аналіз фактів покажчика архівних документів і додатка до нього свідчить про те, що в роки революції в основному партійними видавництвами було надруковано нелегально і «явочним» порядком, тобто без попереднього звернення в цензуру за дозволом, не менше 25 праць В. І. Леніна окремими виданнями, які й були розповсюджені на Україні. Крім того, там розповсюджувалися ще 37 видань, з них 17 газет, у яких було вміщено понад 300 статей і заміток з питань партійного й політичного життя в Росії. Продовжувалося розповсюдження видань дореволюційного періоду, серед яких були «Що робити?», «До сільської бідноти», а також видання протоколів партійних з'їздів, в яких викривалися опортуністичні, дрібнобуржуазні ідеї «економістів» і меншовиків про характер, місце і роль партії в російському робітничому русі.

Вміщені в додатку описи фактів доповнюють покажчик архівних документів. Їх дані допомагають створити найбільш реальну загальну картину про соціальне середовище, освіту, фахову і партійну приналежність безпосередніх учасників розповсюдження, географію поширення і кількість примірників видання.

* Твори В. І. Леніна на Україні (1894 — лютий 1917 р.): Покажч. арх. документів. — К., 1977. — 255 с.

¹ Рад. Україна, 1985, 3 січ.

Позитивні рецензії і ділові в них пропозиції² підтверджують правильність виробленої архівістами під керівництвом професора П. М. Шморгуна методики, яка забезпечила встановлення неповторних фактів видання і розповсюдження праць В. І. Леніна. Головна вимога цієї методики — домагатися на основі аналізу всіх збережених документів виявити дані для описання таких основних логічних частин факту: 1) час розповсюдження або день вилучення видання; 2) назва праці або видання, в якому надруковано; 3) спосіб розповсюдження або спосіб перевидання; 4) місце події; 5) розповсюджувач (прізвище, ім'я та по-батькові, рід занять, фах, партійність); 6) соціальне середовище розповсюдження**.

Дослідники фондів дореволюційних установ знають, що бюрократичний жандармсько-поліцейський репресивний апарат видав масу документів, які дублюють, трансформують зміст первісних джерел. Для встановлення точного факту важлива дата обшуку і конфіскації марксистської літератури в кожного окремого учасника сходки, демонстрації періоду так званої «ліквідації» комітету РСДРП, оскільки шляхи вилучених у них на квартирах праць В. І. Леніна в місцеву партійну організацію і до читача-розповсюджувача нерідко не одні й ті ж самі.

Практично поняття «факт розповсюдження» праць Володимира Ілліча включає в себе як пряме розповсюдження, так і конфіскації під час обшуків на квартирах учасників революційної боротьби, читачів нелегальної літератури. Інших шляхів поглибленого вивчення теми за документами нема.

Діяльність В. І. Леніна в роки Першої буржуазно-демократичної революції була тісно пов'язана з більшовицькими організаціями і всією історією революційної боротьби. «У роки революції, — відзначається в постанові ЦК КПРС «Про 80-річчя революції 1905—1907 років у Росії», — розкрився творчий геній В. І. Леніна як великого теоретика й вождя пролетаріату»³.

² Див.: Рец.: Буцько М. О., Комарницький С. І.—Арх. України, 1977, № 5, с. 82—84; Варгатюк П. Л.—Укр. іст. журн., 1977, № 11, с. 140—141; Воллин М. С.—История СССР, 1978, № 3, с. 179—182.

** На необхідність описання основних частин факту вказав проф. П. Л. Варгатюк на захисті мною дисертації на тему: «Видання і розповсюдження марксистсько-ленінської літератури на Україні напередодні та в період першої революції в Росії (1903—1907 рр.)».

³ Рад. Україна, 1985, 3 січ.

ДОДАТОК ДО ПОКАЖЧИКА АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ «ТВОРИ В. І. ЛЕНІНА НА УКРАЇНІ (1894—лютий 1917 рр.)» (1905—1907 рр.)

25 лютого 1905 р. * Газ. «Искра», 1903, № 51 («Становище Бунду в партії») **. Вилучено в Одесі під час обшуку.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 313, оп. 2, спр. 1130а, арк. 137.

19 квітня. «Розвиток капіталізму в Росії». Виписки з праці вилучено в Чернігові в учнів Марьїнського сільськогосподарського училища Д. П. Зикеева і М. П. Лозгачова.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 1439, оп. 1, спр. 215, арк. 13.

16 травня. «Перше травня». Підпис листівки: Бюро Комітетів Більшості. Редакція газети «Вперед». Вилучено в Одесі під час одного з обшуків.

ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 530, спр. 195, арк. 4, 108—111.

25 травня. «До партії» (книга видання 1904 р.), газ. «Вперед», № 1 (7 прим.), № 2 (6 прим.), № 3 (3 прим.), № 4 (3 прим.), №№ 5—7, 10 (по 2 прим.), газ. «Искра», 1902—1903 рр., № 27 (27 прим.), № 29

* Далі рік не повторюється.

** Далі назви ленінських статей у газетах та інших виданнях не подаються.

(2 прим.), №№ 30—32 (по 2 прим.), № 33 (25 прим.), № 34 (15 прим.), № 35 (16 прим.), № 37 (5 прим.), № 38 (5 прим.), «Доповідна записка директора департаменту поліції Лопухіна», «До сільської бідноти», «Заява і документи про розрив центральних установ з партією», «Завдання російських соціал-демократів», «Коментарії до протоколів Другого з'їзду «Закордонної ліги російської соціал-демократії», «Проект програми Російської соціал-демократичної робітничої партії». Вилучено в Одесі, вул. Канатна, 28, кв. 13, під час арешту і конфіскації складу нелегальної літератури.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 385, оп. 1, спр. 1677, арк. 3, 18, 70; спр. 1678, арк. 2, 3—5, 7, 62—79.

8 липня. «Відкритий лист до голови Ради РСДРП тов. Плеханова», «Резолюции, принятые 3 съездом Российской социал-демократической рабочей партии» (надруковані на одному аркуші), газ. «Пролетарій», № 4. Вилучено в Одесі, вул. Базарна, 9, під час обшуку в дружині лікаря Левензон.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 385, оп. 1, спр. 1486, арк. 7, 8, 22.

10 липня. «Лист до товариша про наші організаційні завдання», журн. «Заря» № 2—3. Вилучено в м. Біла Церква Київської губернії, будинок Трушківської, під час обшуку в маляра Я. П. Левченка.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1214, арк. 72, 75, 76, 91, 92.

19 грудня. Газ. «Рабочий», № 2. Вилучено у м. Харкові на заводі Беренгейма у скульптора П. І. Вороного.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 336, оп. 1, спр. 1600, арк. 28.

Не пізніше 22 грудня. «Умиряюче самодержавство і нові органи народної влади». Розповсюджувалася у с. Хижинці Звенигородського повіту Київської губернії у вигляді листівки. Доставлена з Миколаєва місцевим жителем Т. Я. Матлаховським.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1517, арк. 20, 28.

24 грудня. Журн. «Заря», № 4. Вилучено на ст. Гребінка Полтавської губернії у студента О. Ф. Назарьєва.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 320, оп. 1, спр. 461, арк. 15, 35.

31 грудня. Газ. «Новая жизнь», № 11. Вилучено у с. Білявка Одеського повіту в учителя Першого земського училища Г. І. Стожилова.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 385, оп. 1, спр. 1547, арк. 84.

2 січня 1906 р.* «Кого обирати до Державної думи?» (307 прим.). Доставлено з Києва в с. Корюківку Сосницького повіту Чернігівської губернії П. Д. Романовим і П. Слизовським для розповсюдження на цукровому заводі.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 1439, оп. 1, спр. 736, арк. 1.

Не пізніше 8 лютого. Газ. «Волна» (номери не вказано). Розповсюджував на ст. Білий Колодязь Вовчанського повіту Харківської губернії серед солдатів і робітників цукрового заводу учасник Грудневого збройного повстання 1905 р. у Москві рахівник П. П. Темякін.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 336, оп. 1, спр. 1717, арк. 2, 3.

6 березня. «Третій черговий з'їзд Рос. соц.-дем. робітничої партії», газ. «Пролетарій», 1905, № 24, 26. Вилучено в Одесі під час одного з обшуків.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 335, оп. 1, спр. 29, арк. 94.

14 березня. Газ. «Партийные известия», № 1. «Програма Російської соціал-демократичної робітничої партії» (видання Сумської групи РСДРП). Вилучено у Харкові під час обшуків у П. Т. Сухорукова і С. П. Русова.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 336, оп. 1, спр. 1926, арк. 11, 72.

14 березня. «Партийные известия», № 1. «Програма Російської соціал-демократичної робітничої партії» (видання Сумської групи

РСДРП). Вилучено у Харкові, вул. Оренбурзька під час обшуку в то-
каря О. А. Петерса і слюсаря С. І. Касянова.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 336, оп. 1, спр. 1926, арк. 12, 23, 72.

25 березня. «Державна дума і соціал-демократія». Вилучено
у Харкові під час обшуку в учня ремісничого училища М. П. Яковлева.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 336, оп. 1, спр. 1557, арк. 1, 10, 25.

10 травня. «Перегляд аграрної програми робітничої партії». Вилу-
чено в Одесі, вул. Пушкінська, 16, кв. 21, під час одного з обшуків.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 347, оп. 1, спр. 450, арк. 15, спр. 456;
арк. 14, спр. 113, 117.

20 червня. Газ. «Вперед» (3 прим., номери не вказано). Надіслано
з Києва у с. Тростянець Канівського повіту Київської губернії кондук-
тором кінної залізниці односельчанину В. Г. Коваленку.

Держархів Київської області, ф. 2, оп. 222, спр. 187, арк. 45.

У ніч на 9 липня. «До сільської бідноти» («Нужды села»). Вилуче-
но в Одесі, вул. Ольгівська, 7, під час обшуку студента Новоросій-
ського університету С. О. Криличевського.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 385, оп. 1, спр. 1868, арк. 160, 164.

20 липня. «Перегляд аграрної програми робітничої партії» (2 прим.),
«Перемога кадетів і завдання робітничої партії». Конфісковано разом
з іншою нелегальною марксистською літературою, доставлено з Києва
в Ніжин, вул. Набережна, 2, співробітником газети «Киевская заря»
А. М. Мельницьким.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 1439, оп. 1, спр. 561, арк. 110—112.

У ніч на 21 липня. «Проекти резолюцій до наступного з'їзду», «Про-
екти резолюцій до Об'єднавчого з'їзду Російської соц.-дем. робітничої
партії». Вилучено в Ольвіополі Єлисаветградського повіту Херсонської
губернії під час обшуку в учениці зуболікарської школи Марголіна —
Т. Л. Шапіро.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 347, оп. 1, спр. 450, арк. 25; спр. 456,
арк. 214.

7 серпня. «Розпуск думи і завдання пролетаріату». Вилучено у Чер-
нігові з бандеролі, яка була надіслана з Петербурга на ім'я Г. П. Ми-
хайлова.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 1439, оп. 1, спр. 561, арк. 91.

10 серпня. «До сільської бідноти». Вилучено в м. Нова Чарторня
Новоград-Волинського повіту Волинської губернії під час одного з об-
шуків.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 1335, оп. 1, спр. 568, арк. 996.

3 вересня. «Перегляд аграрної програми робітничої партії». Вилу-
чено в Одесі, вул. Базарна, 27, кв. 18, під час одного з обшуків.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 347, оп. 1, спр. 456, арк. 307, 309, 310;
спр. 450, арк. 27.

28 вересня. «Доповідь про Об'єднавчий з'їзд РСДРП». Вилучено
у Києві, вул. Совська, 15, під час одного з обшуків.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 275, оп. 1, спр. 934, арк. 383.

29 вересня. «До сільської бідноти» («Нужды села»). Вилучено
у Києві, вул. Театральна, 6, під час обшуку в столі службовця Управ-
ління Південно-Західної залізниці С. Уткіна.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 275, оп. 1, спр. 934, арк. 493.

9 жовтня. Газ. «Вперед» і «Пролетарій» (номери і кількість прим.
не вказано). Розповсюджувалися серед робітників Жиловського рудни-
ка Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 1405, оп. 530, спр. 1010, арк. 87—88.

Не пізніше 10 жовтня. Газ. «Пролетарій», 1906, № 1. Вилучено
у Харкові під час обшуку в М. О. Габель.

ЦДАЖР СРСР, ф. 102, 7 д-во, 1906, спр. 8269, арк. 7.

18 жовтня. Газ. «Искра», 1902, № 27. Вилучено у Києві, вул. Жиланська, 3, у студента Київського університету А. Я. Куманова.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 275, оп. 1, спр. 934, арк. 284, 285.

22 жовтня. «Доповідь про Об'єднавчий з'їзд РСДРП». Вилучено у м. Старобільськ Харківської губернії під час одного з обшуків.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 336, оп. 1, спр. 1597, арк. 65.

1 листопада. «Доповідь про Об'єднавчий з'їзд РСДРП». Вилучено у Києві, вул. Гоголівська, 30, в учениці музикальної школи ім. М. В. Лисенка О. Н. Іванової, брат якої був студентом університету.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 275, оп. 1, спр. 945, арк. 140.

8 листопада. «Аграрне питання і «критики Маркса». Вилучено в Одесі, вул. Велика Арнаутська, 49, під час одного з обшуків.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 385, оп. 1, спр. 1867, арк. 763, 768, 776, 781.

28 листопада. «Проект резолюцій до наступного з'їзду» (машинписний прим.). Вилучено в Одесі, вул. Ламана, 19, під час обшуку в учнів 7-го класу П'ятої міської гімназії.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 385, оп. 1, спр. 2064, арк. 56, 77.

13 січня 1907 р. * «Кого обирати до Державної думи?», «Що робити?». Газ. «Пролетарий» (5 прим., номери не вказано). Вилучено в Клинцях Суразького повіту Чернігівської губернії, будинок Михаткіна, під час одного з обшуків.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 1439, оп. 1, спр. 736, арк. 2, 3.

5 лютого. «Вибори в Петербурзі і лицемірство 31 меншовика» (2 прим.), «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції» (5 прим.), «Соціал-демократія і вибори до Думи» (2 прим.), газ. «Зрение», № 1, «Простые речи», № 3. Надіслано з Петербурга в м. Конотоп Чернігівської губернії накладною платою на ім'я зубного лікаря Л. Г. Кричевського.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 1439, оп. 1, спр. 748, арк. 20.

16 лютого. Газ. «Пролетарий», 1906, № 1. Надіслано з-за кордону в Жилівський рудник Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії.

ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 530, спр. 672, арк. 167—171.

7 березня. Передмова до російського перекладу брошури К. Каутського «Рушійні сили і перспективи російської революції». Вилучено в Одесі під час обшуку в членів Херсонського губернського комітету сільських організацій РСДРП К. Лакштанова і Д. Яблонського.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 385, оп. 1, спр. 2003, арк. 736.

15 березня. Газ. «Партийные известия», 1906, № 1. Вилучено у Києві, вул. Стрілецька, 20, у палітурника А. К. Марковського.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1788, арк. 14.

8 квітня. «Державна дума і соціал-демократія». Вилучено у Катеринославі, вул. Приказна, 8, під час одного з обшуків.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 313, оп. 2, спр. 1728, арк. 79.

15 квітня. Передмова до російського перекладу брошури К. Каутського «Рушійні сили і перспективи російської революції». Вилучено в Одесі, вул. Косвена, 10, під час арешту сходки солдатів — членів військової організації Одеського комітету РСДРП.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 385, оп. 1, спр. 1991, арк. 108, 109, 152, 177.

В. І. ЛЕНІН ПРО ВІЙСЬКОВО-БОЙОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПАРТІЇ В 1905 р.

О. В. КОВАЛЬОВА (Горліака)

Перша буржуазно-демократична революція в Росії висунула як одне з найважливіших завдань — повалення самодержавства шляхом здійснення збройного повстання. З цією метою партія більшовиків проводила значну військово-бойову роботу, створювала відповідні організації. В своїй практичній діяльності більшовики керувалися рішеннями III з'їзду РСДРП і вказівками В. І. Леніна з питань тактики в буржуазно-демократичній революції. Володимир Ілліч розвинув погляди К. Маркса і Ф. Енгельса щодо завдань і мети військово-бойової діяльності пролетарської партії, узагальнив певний досвід у цій справі. Тим самим він вніс неоціненний вклад у теорію марксизму. Його вчення й нині має велике значення для боротьби сил демократії і прогресу проти реакції та гноблення.

Проте питання про роль В. І. Леніна у розробці програми партії і керівництві її військово-бойовою роботою в 1905—1907 рр. в історико-партійній літературі висвітлене ще недосить повно, хоч деякі його аспекти вже певною мірою досліджувалися науковцями¹. До того ж військово-теоретична спадщина В. І. Леніна, зокрема розвиток ним

**Документи В. І. Леніна
про військово-бойову роботу партії більшовиків
(січень — грудень 1905 р.) ***

Види документів	Кількість
брошури	1
статті, замітки	57
доповіді та промови	3
тези, плани, начерки	33
проекти партійних документів	7
статті, відредаговані В. І. Леніним	20
прокламації	1
листування	14

* При складанні таблиці враховано 136 документів, написаних В. І. Леніним з січня до грудня 1905 р. Вони взяті з Повного зібрання творів, Ленинских сборников, Біографічної хроніки В. І. Леніна.

учення про збройне повстання, про створення революційної армії, а також оцінка Володимиром Іллічем уроків Грудневого збройного повстання 1905 р. частково розкриті в загальних працях².

За нашими підрахунками, лише в 1905 р. Володимир Ілліч написав більш як 60 праць, присвячених військово-бойовій роботі партії більшовиків, а з врахуванням усіх планів, варіантів, начерків, заміток, листів тощо — близько 140. Їх можна згрупувати таким чином (див. таблицю).

¹ Гринишин Д. М. Военная деятельность В. И. Ленина.— М., 1960.— 592 с.; Сидельский Р. Развитие ленинской идеи вооруженной борьбы пролетариата в первой русской революции.— Коммунист Вооруж. Сил, 1965, № 12; Сидельский Р. И., Кораблев Ю. И. В. И. Ленин и военно-боевая работа партии большевиков в период первой русской революции.— Вопр. истории КПСС, 1965, № 11; Кораблев Ю. И. Разработка В. И. Лениным военной программы пролетарской революции.— В кн.: В. И. Ленин и военная история. М., 1970 та ін.

² Яковлев Н. И. Вооруженные восстания в декабре 1905 г.— М., 1957.— 549 с.; О военно-теоретическом наследии В. И. Ленина.— М., 1964.— 287 с.; Голуб П. А. Партия, армия, революция.— М., 1967.— 296 с.; Кораблев Ю. И. В. И. Ленин и создание Красной Армии.— М., 1970.— 462 с.; Военно-боевая работа партии большевиков (1903—1917).— М., 1973.— 382 с.; Волобуев О. В., Муравьев В. А. Ленинская концепция революции 1905—1907 гг. в России и советская историография.— М., 1982.— 240 с.

Основною метою військово-бойової роботи партії більшовиків у 1905 р. була організація і проведення збройного повстання. В статтях «Революційні дні», «Перші уроки», «Нові завдання і нові сили», «Революція вчить» В. І. Ленін, узагальнивши досвід класової боротьби пролетаріату в початковий період революції, показав розвиток поглядів соціал-демократів на повстання. Критикуючи позицію кадетів і меншовиків, які намагалися приписати більшовикам «абстрактні революціонізм і бунтарство», В. І. Ленін писав, що революційні соціал-демократи завжди ставили питання про повстання не абстрактно, а конкретно, хоча й по-різному розв'язували його в 1897, 1902 і 1905 рр. При цьому він підкреслював, що саме в тісному зв'язку з розвитком революційного руху в Росії розвивалися погляди марксистів щодо збройного повстання³. Вся історія пролетарського руху в Росії до 1905 р., зазначав В. І. Ленін у працях «З чого почати?», «Нове побоїще», «Що робити?» та інших, свідчила про те, що російські марксисты, роз'яснюючи необхідність повстання, водночас постійно виступали проти путчизму і лівацтва.

Розстріл 9 січня 1905 р. царськими військами мирної демонстрації в Петербурзі означав початок громадянської війни і змусив робітничий клас взятися за зброю й приступити до спорудження барикад. За таких умов партія більшовиків, учив В. І. Ленін, мала роз'яснити широким народним масам, що на війні треба діяти по-воєнному, тобто негайно озброюватися і створювати бойові загони. Сама партія повинна була перетворитися на воюючу партію, покликану забезпечити військове керівництво діяльністю трудящих⁴. Для цього більшовикам необхідно було опановувати военні знання. В. І. Ленін указував, що під час революції партія висунула військові питання на одне з перших місць, поставила на чергу дня вивчення їх і ознайомлення з ними народних мас⁵.

У 1905 р. гасло збройного повстання означало заклик не тільки до його загальнополітичної, а й практичної, військово-технічної підготовки. Суть ленінського тактичного керівництва саме й полягала в тому, щоб вчасно перейти від пропаганди та агітації за повстання до його практичної підготовки.

Однак В. І. Ленін не лише обгрунтував необхідність підготовки збройного повстання, а й розкрив основні завдання партії в цій справі. На його думку, вони полягали в: а) створенні бойових загонів і груп, підготовці їх керівників, навчанні їх членів мистецтву володіння зброєю і ведення бойових дій; б) придбанні зброї і боєприпасів; в) нагромадженні досвіду ведення бойових операцій у процесі організації відсічі вилазкам чорносотенців, поліції та військ; г) виробленні плану повстання; д) з'ясуванні ролі страйків у підготовці та ході повстання; е) посиленні агітаційно-пропагандистської роботи в армії і на флоті з метою залучення їх на бік революції тощо. Проте усі ці завдання були сформульовані В. І. Леніном не одразу. В ході революційної боротьби він уточнював, конкретизував ті чи інші сторони політичної та організаційно-технічної підготовки повстання. Розвиваючи і поглиблюючи марксистське вчення з цього питання, Володимир Ілліч попереджав, що для перемоги над гнобителями недостатньо лише усвідомлювати необхідність збройного повстання, потрібна військова сила, здатна розгромити сили самодержавства. Нею може стати лише революційна армія⁶.

³ Див.: Ленін В. І. Революція вчить.— Повне збір. творів, т. 11, с. 132.

⁴ Див.: Там же, с. 131; Ленін В. І. Нові завдання і нові сили. — Там же, т. 9, с. 289.

⁵ Див.: Ленін В. І. Революційна армія і революційний уряд.— Там же, т. 10, с. 324.

⁶ Див.: Ленін В. І. Останнє слово «іскрівської» тактики або потішні вибори, як нові спонукальні мотиви для повстання.— Там же, т. 11, с. 348.

У працях В. І. Леніна, написаних у період першої російської революції, на основі аналізу співвідношення та розстановки класових і політичних сил у країні було всебічно розкрито значення революційної армії для успішного здійснення збройного повстання, повалення царизму, створення тимчасового революційного уряду. Володимир Ілліч обґрунтував також склад революційної армії, принципи її формування і завдання.

Виступаючи проти приниження меншовиками ролі пролетарської партії в революції, В. І. Ленін підкреслював вирішальне значення партійного керівництва в складному процесі створення революційної армії і підготовки переможного повстання. У той час, коли меншовики заявляли, що партія не може готувати і призначати початок повстання, В. І. Ленін писав у газеті «Вперед»: «Повстання може бути призначене, коли ті, хто призначає його, користуються впливом серед маси і вміють правильно оцінити момент»⁷. Він радив не починати повстання без достатньої його підготовки, уважно підходити до вибору моменту для нанесення вирішального удару по самодержавству. Вже на початку революції Володимир Ілліч писав, що для визначення моменту повстання необхідно глибоко вивчити рівень готовності до нього революційних сил, становище в стані ворога і багато інших умов⁸.

Повернувшись до цього питання в серпні — вересні 1905 р., він зазначав, що тоді момент початку повстання ще не настав. Посилаючись на те, що поступово робітники дістають зброю, змінюється настрій у військах, В. І. Ленін пропонував не витратити марно сил, відстрочити час початку повстання, оскільки, поки умови для нього не визріли, вирішальний штурм може принести лише велику шкоду⁹. Навесні 1906 р. В. І. Ленін знову попереджав більшовиків про шкідливість штучного форсування, підхльостування повстання¹⁰. Пізніше він писав, що пролетаріат вибирає момент повстання «...відповідно до своїх інтересів, коли висока є його загальносоціалістична свідомість, міцна його організованість, сприятливий привід і т. д.»¹¹.

Отже, В. І. Ленін розглядав вибір моменту збройного повстання як одну з вирішальних умов його успіху, що залежить від рівня боротьби свідомості з стихійністю, накопичення бойових сил для своєчасного, дружного і організованого виступу.

В творах В. І. Леніна було всебічно обґрунтовано принципи і конкретні завдання партійного керівництва справою організації збройних сил революції і підготовки повстання. Підготовку повстання він рекомендував вести по двох основних напрямках. Перший — бойова робота партії, що включала формування бойових дружин, їх навчання, добування зброї, створення спеціальних бойових комітетів і груп, виділення організаторів для проведення пробних бойових дій та для безпосередньої підготовки і керівництва збройним повстанням. Другий — військова робота, тобто створення спеціальних військових парторганізацій при військових частинах, проведення пропагандистської та агітаційної діяльності в армії і на флоті, боротьба за перехід військ на бік революційного народу.

Таким чином, В. І. Ленін розглядав військово-бойову роботу більшовиків як найважливішу складову частину загальнопартійної роботи, визначив її завдання і зміст відповідно до стратегії й тактики партії на етапі демократичної революції.

Володимир Ілліч вважав, що практична підготовка збройного повстання має стати першочерговим завданням партії. На його пропози-

⁷ Ленін В. І. Дві тактики.— Там же, т. 9, с. 247.

⁸ Див.: Там же, с. 247; т. 10, с. 77.

⁹ Див.: Там же, т. 10, с. 386; т. 11, с. 164, 175, 222.

¹⁰ Див.: Там же, т. 12, с. 290; т. 13, с. 71—72, 101.

¹¹ Ленін В. І. Войовничий мілітаризм і антимілітаристська тактика соціал-демократії.— Там же, т. 17, с. 179.

цію III з'їзд РСДРП прийняв резолюцію, в якій, зокрема, вказувалося, що організація пролетаріату «для безпосередньої боротьби з самодержавством шляхом збройного повстання є однією з найголовніших і невідкладних завдань партії в нинішній революційний момент»¹². У липні 1905 р. вийшла в світ книга «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції», в якій В. І. Ленін, відстоюючи і розвиваючи рішення III з'їзду партії про збройне повстання, підкреслював, що його треба готувати негайно і енергійно, практично організаційно. Цим має керувати партія робітничого класу¹³.

В зв'язку з підготовкою збройного повстання і необхідністю створення революційної армії в 1905 р. перед більшовиками постало питання про те, чи слід створювати для цього спеціальний апарат при парторганізаціях. В. І. Ленін позитивно відповів на це запитання. У праці «Криза меншовизму» він писав: «...Партія пролетаріату, яка б визнавала наявність умов для народних повстань і не дбала про відповідний апарат, була б партією інтелігентських базік; робітники відійшли б від неї в анархізм, буржуазний революціонізм і т. п.»¹⁴. Таким апаратом він вважав бойові та військові організації партії. В праці «Від оборони до нападу», написаній у вересні 1905 р., узагальнюючи революційний досвід робітничого класу, Володимир Ілліч обґрунтував необхідність створення бойових загонів.

Виконуючи рішення III з'їзду партії, більшовики почали створювати при партійних комітетах спеціальні бойові групи для озброєння і військового навчання робітників, розробки планів повстання на місцях і погодження їх із загальним планом. Перша така організація була створена при Петербурзькому комітеті РСДРП. Вона мала керувати діяльністю всіх аналогічних організацій більшовиків¹⁵. При ЦК РСДРП, обраному III з'їздом партії, почала діяти бойова технічна група («Технічне бюро ЦК»), яка стала центром по підготовці збройного повстання. Її очолював член ЦК Л. Б. Красін — «відповідальний техник, фінансист і транспортер» партії, як характеризував його В. І. Ленін¹⁶.

Восени 1905 р. бойові групи і організації виникли при багатьох місцевих партійних комітетах. Особливо активно вони діяли в Петербурзі, Москві, на Україні, Кавказі, в Прибалтиці. Зокрема, в Москві на початку Грудневого збройного повстання налічувалося близько 40 бойових дружин, в тому числі на Пресні — приблизно 10.32 тис. дружинників половина була більшовиками¹⁷.

Хоч до осені 1905 р. в багатьох місцях уже існували бойові робітничі дружини, однак вони були ще нечисленними, погано озброєними, не виявляли належної ініціативи та активності в придбанні зброї, виробленні навиків володіння нею. Організаційний період, зв'язаний з створенням збройних сил пролетаріату, затягувався, вони вже не відповідали потребам революційного руху.

Бойовий комітет при Петербурзькому комітеті РСДРП розробив детальну схему організації в столиці бойових дружин з визначенням функцій окремих груп. Коли В. І. Ленін одержав ці матеріали від М. О. Скрипника, який очолював комітет, він надіслав йому листа. В ньому Володимир Ілліч різко критикував недоліки в роботі комітету (особливо повільність і деякий формалізм), знову звернув увагу на

¹² Третий съезд РСДРП: Протоколы. — М., 1959, с. 450—451.

¹³ Див.: Ленін В. І. Повне зібр. творів, т. 11, с. 56—57, 89.

¹⁴ Там же, т. 14, с. 149—150.

¹⁵ Познер С. Деятельность первой боевой организации большевиков в 1905—1906 гг. — В кн.: Первая боевая организация большевиков 1905—1907 гг. М., 1934, с. 15—18.

¹⁶ Див.: Ленинский сборник, [т.] 5, с. 279.

¹⁷ Мицкевич С. И. Революционная Москва 1888—1905 гг. — М., 1940, с. 430.

необхідність підготовки бойових сил пролетаріату для збройного повстання і активізації діяльності комітету в цьому напрямі ¹⁸.

Вказівки В. І. Леніна стосувалися всіх сторін діяльності революційних загонів. Зокрема, бойова робота партії в період підготовки і проведення Грудневого збройного повстання розглядається в 70 працях Володимира Ілліча, з них у 21 йдеться про бойові організації РСДРП, у 38 — про шляхи озброєння робітників і селян, у 11 — про барикадну тактику.

В період революції В. І. Ленін вимагав оцінювати діяльність кожного більшовицького комітету залежно від того, скільки збройних загонів і бойових груп він створив, яку кількість робітників ним навчено військовій справі, яка кількість зброї придбана ¹⁹.

Володимир Ілліч приділяв велику увагу теоретичній і бойовій підготовці широких народних мас. З цією метою влаштовувалися зустрічі робітників з військовими, які розповідали їм про основи воєнних наук, видавалися брошури, листівки, настанови. На сторінках центральних більшовицьких газет «Вперед», «Пролетарий», «Новая жизнь» та інших систематично друкувалися статті В. І. Леніна та його соратників, в яких узагальнювався досвід збройної боротьби трудящих з військами і поліцією, викладалися завдання збройного повстання, основи військового мистецтва тощо. Зокрема, у 18 номерах газети «Вперед», що виходила з 22 грудня 1904 р. до 5 травня 1905 р., було опубліковано 24 статті, присвячені військово-бойовій роботі партії більшовиків. З них 16 статей належали перу Володимира Ілліча. Крім того, він написав багато різних заміток і відредагував чимало кореспонденцій, що надходили в редакцію. Збереглася частина рукописів різних авторів з правками і вставками, зробленими В. І. Леніним. Практично він редагував усю газету ²⁰.

«Вперед» систематично друкувала нариси А. В. Луначарського з історії Французької буржуазної революції, в яких зазначалося, що російський пролетаріат має використати практичні уроки французьких братів по класу. В березні 1905 р. на її сторінках публікувалися також розділи з мемуарів учасника Паризької комуни генерала Ключере. Переклад відредагував В. І. Ленін. У передмові до нього Володимир Ілліч зазначав, що висновки генерала зроблені на основі узагальнення досвіду вуличних боїв у Парижі і вимагав критично поставитися до цього досвіду, вміло застосувати його: «...Оригінальні думки Ключере повинні стати для російського пролетаря лише матеріалом для самостійної, стосовно до наших умов, переробки досвіду західноєвропейських товаришів» ²¹.

12 квітня 1905 р. газета «Вперед» вмістила статтю «До питання про спорудження барикад» з відповідними кресленнями і схемами. В ній докладно розповідалося про те, як захищати барикади і як їх використовувати при наступі.

Більшовики вважали, що пропаганда військово-технічних знань, необхідних для успіху збройного повстання, — важливе завдання партійної літератури. У той час видавництво ЦК РСДРП у Женеві випустило відредаговану В. І. Леніним брошуру В. Северцева (В. В. Філатова) «Застосування тактики і фортифікації до народного повстання». В ній узагальнювався досвід російської революції, а також бойовий досвід комунарів і говорилося про можливість вуличної боротьби робітничого класу з урядовими військами.

¹⁸ Див.: Ленін В. І. До Бойового комітету при Санкт-Петербурзькому комітеті.— Повне збір. творів, т. 11, с. 319—321.

¹⁹ Див.: Там же, с. 320.

²⁰ Костин А. Ф. Боевой орган революции: (К 70-летию газ. «Вперед»).— М., 1975, с. 45.

²¹ Ленін В. І. Про вуличну боротьбу: (Поради генерала Комуни).— Повне збір. творів, т. 9, с. 333.

З 14 травня до 12 листопада 1905 р. виходив центральний орган РСДРП — газета «Пролетарий». У 26 її номерах було опубліковано 57 статей і заміток, присвячених військово-бойовій роботі партії, узагальненню досвіду збройних виступів. 27 з них написані В. І. Леніним, а 13 відредаговано ним. Зокрема, він ґрунтовно правив статті М. Чу-жака (М. Ф. Насимовича) «Що робиться у військах», В. Северцева (В. Філатова) «Князь Потьомкін-Таврійський», «Армія і народ»²². Як головний редактор газети Володимир Ілліч двічі читав усі матеріали: в рукопису і перед випуском «Пролетария» в світ²³.

26 вересня 1905 р. у «Пролетарии» надруковано ленінську статтю «Від оборони до нападу», в якій наголошувалося, що необхідно постійно пам'ятати про розвиток воєнної техніки, оскільки разом з ним «...змінюються й повинні змінюватись прийоми і опособи вуличної боротьби»²⁴. Тому необхідно відповідно готувати й загони революційної армії. Практична робота, вчив В. І. Ленін, розпадається на підготовчі та воєнні операції, які, однак, мають здійснюватися одночасно. До перших відносяться виготовлення і придбання зброї, підготовка бойових позицій, розвідка.

Велике значення В. І. Ленін надавав безпосереднім бойовим операціям. Відкладати їх проведення до загального повстання не можна, вказував Володимир Ілліч, необхідно використовувати будь-який слушний випадок для бойової роботи²⁵.

В статті «Завдання загонів революційної армії», яку можна назвати своєрідним статутом бойових загонів, Володимир Ілліч вказував, що військові операції мають здійснюватися ними «...з метою: 1) вправлення бойових сил; 2) розвідування уразливих місць ворога; 3) завдання ворогові часткових поразок; 4) визволення полонених (арештованих); 5) роздобування зброї; 6) роздобування коштів на повстання (конфіскації коштів уряду) і т. д.»²⁶.

Створення дружин і загонів було лише частиною бойової роботи партії. Разом з тим вона розв'язувала інше дуже складне і важливе завдання — завоювати армію на бік революції, перетворити солдатські маси з політично сліпої зброї самодержавства на свідому, активну силу повсталого народу.

В. І. Леніну належить заслуга в розробці шляхів, методів боротьби за залучення солдатських мас на бік революції. Зокрема, лише в 1905—1907 рр. ним було написано більш як 60 творів, присвячених роботі партії більшовиків серед солдатів і матросів.

У газетах «Вперед», «Пролетарий», «Новая жизнь» та інших часто друкувалися дані про революційні виступи в армії. За пропозицією В. І. Леніна в них було створено навіть спеціальні рубрики, в яких висвітлювалося життя армії і флоту. Наприклад, у № 6, 7, 11, 12, 13, 14, 17, 21 газети «Пролетарий» вміщено повідомлення про військово-бойову роботу більшовиків у Самарі, Севастополі, Одесі, Тифлісі, Саратові, Катеринославі, Казані, Лодзі, Варшаві, Гродно, Лібаві. В № 6 «Пролетария» було надруковано огляд діяльності військових організацій і заклик до солдатів та матросів переходити на бік народу із зброєю в руках. У тому ж номері опубліковано відредагований В. І. Леніним запитальник, запропонований місцевим парторганізаціям, «зважаючи на... важливість з'ясування питання про постановку агітації у військах, як у плані підведення підсумків зробленого в цьому напрямі, так і дальшої розробки питання про пропаганду»²⁷. В редакції до запитальника

²² Владимир Ильич Ленин: Биограф. хроника. М., 1971, т. 2, с. 117, 160.

²³ Докладніше про роботу В. І. Леніна в «Пролетарии» див.: Зародов К. Ленинская газета «Пролетарий» (1905).— М., 1955.— 167 с.

²⁴ Ленин В. І. Від оборони до нападу.— Повне зібр. творів, т. 11, с. 255.

²⁵ Див.: Ленин В. І. Завдання загонів революційної армії.— Там же, с. 323—325.

²⁶ Там же, с. 324.

²⁷ Пролетарий, № 6, 1905, 3 люля.

включили важливий пункт: «Відомості про існування військово-революційних організацій — районних і місцевих»²⁸.

В. І. Ленін закликав більшовиків, які проводили агітаційно-пропагандистську роботу в армії і на фронті, не розпорошувати свої сили, а зосереджувати основну увагу на тих частинах і підрозділах, де вже мали місце випадки обурення існуючим становищем, щоб вносити елементи свідомості та організованості у стихійні виступи солдатів і матросів. Першим великим революційним виступом в армії було повстання на броненосці «Потемкин». Уперше в історії команда бойового корабля підняла прапор революції і виступила проти існуючого ладу. Це повстання справило великий революціонізуючий вплив на армію і флот. Одержавши від кореспондентів іноземних буржуазних газет перші відомості про події на «Потемкине», центральний орган більшовицької партії одразу вмістив повідомлення під назвою «Повстання в Одесі» (№ 6). В № 7, 9, 10, 14 детально описано хід цього революційного виступу і вказувалося на необхідність зробити належні висновки з нього. «Неодмінно набрати це для цього номера. Негайно», «неодмінно набрати повністю в поточний номер»²⁹, — такі помітки зробив Володимир Ілліч на листах з Одеси про повстання на «Потемкине». Цьому питанню була присвячена й написана за дорученням В. І. Леніна і відредагована ним стаття В. Северцева (В. В. Філатова) «Князь Потьомкін-Таврійський». У кореспонденцію О. І. Виноградової «Потьомкінські дні в Одесі» Володимир Ілліч зробив вставку про значну слабкість Одеського комітету РСДРП у період повстання на «Потемкине»³⁰.

Важливу роль у пропаганді ленінської тактики підготовки і проведення збройного повстання відіграла перша легальна більшовицька газета «Новая жизнь», яка виходила щоденно з 27 жовтня по 3 грудня 1905 р. З № 9 її виданням безпосередньо керував В. І. Ленін. На її сторінках опубліковано 14 ленінських статей, у тому числі 7 про військово-бойову роботу.

В «Нової життя», починаючи з № 12, з'явилася постійна рубрика «Серед солдатів», перейменована з № 14 в рубрику «В армії». Тут публікувалися кореспонденції солдатів, які викривали деспотизм керівництва армії, вимагали поліпшення свого становища, зокрема надання демократичних прав. Газета повідомляла про повстання матросів Чорноморського флоту в Севастополі, заворушення в гарнізонах Москви, Києва, Варшави, Мінська, Іркутська та інших міст. У № 14 «Нової життя» в зв'язку з подіями в Севастополі В. І. Ленін надрукував статтю «Військо і революція», в якій писав про початок пробудження політичної свідомості армії. Казарма стала вогнищем революції. Севастопольські події знаменують собою цілковитий крах старого рабського порядку у військах, зазначав Володимир Ілліч. Армія не може бути нейтральною на політичній арені країни, вона повинна злитися з народом для того, щоб добитися здійснення революційних вимог³¹.

Цей висновок В. І. Леніна мав велике значення не лише для дальшого посилення партійного впливу на солдатські маси з метою здійснення буржуазно-демократичної і соціалістичної революцій у Росії, а й став програмним положенням для комуністичних і робітничих партій, які нині борються за незалежність своїх країн.

У № 19 газети «Новая жизнь» було вміщено статтю В. І. Леніна «Умиряюче самодержавство і нові органи народної влади», в якій знову порушувалося питання про політичне пробудження армії в зв'язку із заворушеннями в Севастополі, Воронежі, Києві. Для переходу військових частин на бік повсталого народу необхідно, на думку Володимира Ілліча, активніше діяти пролетаріату, проводити ідейну роботу

²⁸ Военно-боевая работа партии большевиков. 1903—1917 гг., с. 103.

²⁹ Владимир Ильич Ленин: Биограф. хроника, т. 2, с. 120, 121.

³⁰ Ленинский сборник, [т.], 26, с. 343.

³¹ Див.: Ленін В. І. Військо і революція.— Повне зібр. творів, т. 12, с. 104.

у військах. Без керівництва пролетарської партії революційним рухом в армії і на флоті, незважаючи на наявність об'єктивних передумов, він не міг принести успіх. Тому В. І. Ленін ще напередодні революції ставив завдання — створити військові організації партії і налагодити широку революційну агітацію і пропаганду в армії³².

Якщо напередодні першої буржуазно-демократичної революції в Росії діяли тільки Кронштадтська, Саратовська і Варшавська військові соціал-демократичні організації, то наприкінці 1905 р. їх було вже 27, а регулярну роботу у військах проводили не менш як 64 соціал-демократичні комітети³³.

Військові організації були складовою частиною загальнопартійних організацій і працювали під їх керівництвом. Вони мали кадри організаторів і пропагандистів, випускали листівки, а деякі — й газети. Найбільшими і найвпливовішими в 1905—1907 рр. були Московська, Петербурзька, Ризька, Саратовська, Севастопольська. Згадуючи про ті часи, О. Ярославський писав: «Військові організації створювалися... у всіх містах. Навряд чи до 1906 р. було хоча б одне місто з великим гарнізоном, де б не було військової організації нашої партії»³⁴. У другій половині 1905 р. деякі більшовицькі комітети та їх військові організації почали випускати газети для солдатів. З 7 соціал-демократичних військових газет 5 були більшовицькими³⁵.

Той факт, що в грудневі дні 1905 р. в багатьох частинах царської армії відбувалися заворушення і повстання, свідчив, з одного боку, про вплив революційного руху на неї, а з другого — про ефективність діяльності більшовицьких організацій. Однак найбільші повстання в армії і на флоті в 1905 р. відбулися раніше, ніж аналогічні виступи пролетаріату. Це ослабляло сили революції.

Узагальнивши основні ідеї В. І. Леніна про роботу партії більшовиків в армії і на флоті у роки першої російської революції, можна зробити такі висновки: для переходу частини царських військ на бік революції необхідно, по-перше, щоб революційна соціал-демократія керувала революційною роботою в армії; по-друге, щоб революційний рух охопив усю країну, повстання проходили одночасно, а основні революційні сили були зосереджені у великих промислових центрах; по-третє, щоб в армії і на флоті було створено міцні нелегальні військові організації, які працювали під керівництвом місцевих партійних комітетів на основі директив ЦК; по-четверте, щоб парторганізації проводили систематичну пропагандистську роботу серед солдатів і матросів.

Ленінські положення про військово-бойову діяльність партійних організацій знайшли дальший розвиток у наступний період, особливо в роки нового революційного піднесення і в ході підготовки Велико-го Жовтня.

³² Див.: Ленін В. І. Що робити? Наболілі питання нашого руху.— Там же, т. 6, с. 121.

³³ Розенблюм К. Военные организации большевиков 1905—1907 гг.— М.; Л., 1931, с. 53.

³⁴ Ярославский Ем. Военная работа РСДРП(б).— Л., 1927, с. 39.

³⁵ Военные организации российского пролетариата и опыт его вооруженной борьбы (1903—1917 гг.).— М., 1974, с. 89.

С. С. ЖЕЧЕВ (Одеса), В. Т. РУДЕНКО (Одеса)

ПАТРІОТИЧНЕ ТА ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ МОРЯКІВ НА БОЙОВИХ ТРАДИЦІЯХ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1971—1980 рр.)

На XXVI з'їзді КПРС підкреслювалося, що виховання трудящих у дусі радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму, гордого почуття приналежності до єдиної великої Радянської Батьківщини — це священний обов'язок партії¹.

У даному повідомленні зроблено спробу висвітлити роботу партійних організацій орденів Леніна і Жовтневої революції Чорноморського, ордена Трудового Червоного Прапора Азовського, ордена Дружби народів Радянського Дунайського пароплавств по патріотичному й інтернаціональному вихованню моряків транспортного флоту в роки дев'ятої та десятої п'ятирічок. Важливість цього напрямку в діяльності судових партійних організацій пояснювалася тим, що, по-перше, близько 70% плавскладу вищеназваних пароплавств становила молодь віком до 30 років²; по-друге, надзвичайно широкою географією виробничої діяльності морського транспорту (суда Чорноморського пароплавства, наприклад, заходять більш як у 600 портів 120 країн світу) і у зв'язку з цим високою місією радянських моряків бути повпредами першої у світі соціалістичної держави.

В роботі по патріотичному й інтернаціональному вихованню моряків партійні організації пароплавств виходили з рішень XXIV і XXV з'їздів партії, наступних Пленумів і відповідних постанов ЦК КПРС. У досліджуваній період важливе місце серед них займали постанови, присвячені 30-й та 35-й річницям Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні, в яких Центральний Комітет орієнтував партійні організації на те, щоб уся їх робота по проведенню ювілейних заходів була спрямована на виховання трудящих, і особливо молоді, у дусі радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, готовності до захисту Батьківщини і завоювань соціалізму^{2а}.

У тісному зв'язку із святкуванням ювілеїв Перемоги партійні організації пароплавств у досліджуваній період широко використовували в патріотичному й інтернаціональному вихованні моряків річниці визволення України, героїчної оборони і визволення Одеси, Ізмаїла, Жданова. Характерною особливістю постанов, що приймали з цього приводу Одеський і Донецький обкоми, Одеський, Ізмаїльський і Ждановський міськкоми Компартії України, було те, що в них усі партійні організації націлювалися на святкування цих знаменних дат як важливого етапу в підготовці до ювілеїв Перемоги. Так, 31 травня 1974 р. бюро Одеського обкому Компартії України прийняло постанову «Про святкування 30-річчя визволення Радянської України від німецько-фашистських загарбників», в якому відзначалося, що одним

¹ Матеріали XXVI з'їзду КПРС.— К., 1981, с. 68.

² ЦА ММФ, ф. 77, оп. 1, спр. 6, арк. 47.

^{2а} Див.: Постанова ЦК КПРС про 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років. 31 січня 1975 р.— В кн.: Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К., 1982, т. 1, с. 493—499; Постанова ЦК КПРС про святкування 35-ї річниці Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років. 14 січня 1980 р.— Там же. К., 1984, т. 13, с. 534—535.

з найважливіших завдань партійних організацій області по вихованню трудящих на героїчних традиціях Великої Вітчизняної війни є всебічний показ невичерпної сили дружби народів СРСР як одного з джерел великої Перемоги³. Аналогічні вимоги перед парторганізаціями району і міста висунув Ізмаїльський міськком Компартії України⁴.

Реалізуючи вимоги партійних органів, парткоми пароплавств, суднові партійні організації добилися в досліджуваний період певної системності, послідовності в патріотичному й інтернаціональному вихованні на прикладах героїчних традицій партії і народу. Цьому сприяло широке використання різноманітних засобів, форм і методів ідеологічної роботи. Так, заходами, затвердженими парткомом Радянського Дунайського пароплавства 29 травня 1974 р. у зв'язку із святкуванням 30-річчя визволення Ізмаїла від німецько-фашистських загарбників⁵ та парткомом Чорноморського пароплавства 14 травня 1976 р. у зв'язку з підготовкою до 35-річчя героїчної оборони Одеси⁶, передбачалося активно використовувати в патріотичному та інтернаціональному вихованні моряків увесь арсенал ідеологічних засобів — політичне навчання, лекційну пропаганду, усну політичну агітацію, зустрічі моряків з ветеранами війни, відвідування пам'ятних місць, музеїв і т. д.

Одне з провідних місць у діяльності партійних організацій пароплавств по патріотичному та інтернаціональному вихованню моряків на бойових традиціях Великої Вітчизняної війни належало системі політичної освіти. В досліджуваний період в усіх пароплавствах спостерігалось зростання кількості її слухачів. Так, якщо в 1970/71 навчальному році в системі партійної освіти Чорноморського пароплавства навчалося 14 857 комуністів і безпартійних, в 1975/76—15 574, то наприкінці 70-х років ця цифра досягла більш як 17,1 тис.⁷ Це пояснювалося не лише зростанням кадрів на морському транспорті, а й підвищенням інтересу моряків до політичних знань, до вивчення марксистсько-ленінської теорії.

В політшколах, школах основ марксизму-ленінізму, в теоретичних семінарах, що працювали на судах, при висвітленні питань історії і політики нашої партії, її боротьби за перемогу Великого Жовтня, побудови соціалізму та комунізму та інших тем пропагандисти підкреслювали всесвітньо-історичну роль КПРС і радянського народу в боротьбі за нове суспільство, інтернаціональний характер цієї діяльності. Вивчення цих проблем мало велике значення для виховання у моряків високих почуттів патріотизму й інтернаціоналізму. Особливо благодатними у цьому відношенні були теми, присвячені Великій Вітчизняній війні.

Так, вивчаючи тему «КПРС — натхненник і організатор Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні» (6 годин), слухачі шкіл марксизму-ленінізму усвідомлювали величезну роль нашої партії в організації перемоги над ворогом, значення братерської дружби радянських народів у боротьбі проти фашизму.

Багато уваги у системі партійної освіти приділялося вивченню постанов ЦК КПРС «Про 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років» та «Про святкування 35-ї річниці Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років». Згідно з рішеннями парткомів пароплавств, в усіх ланках політичного навчання відбувалися спеціальні заняття по матеріалах цих постанов. Крім того, основні положення постанов ЦК КПРС про

³ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 11, оп. 113, спр. 35, арк. 92.

⁴ Там же, ф. 4982, оп. 39, спр. 4, арк. 128—131; спр. 5, арк. 167, 168.

⁵ Там же, ф. 10906, оп. 2, спр. 3871, арк. 245.

⁶ Там же, ф. 10868, оп. 25, спр. 12, арк. 31.

⁷ Там же, оп. 105, спр. 155, арк. 55; оп. 115, спр. 141, арк. 111; Моряк. 1980. 1-4—20 марта.

30-річчя і про 35-річчя Перемоги використовувалися слухачами початкової і середньої ланки при підготовці до семінарських занять з наукового комунізму, філософії, політекономії, у вищій ланці — при вивченні актуальних проблем внутрішньої і зовнішньої політики КПРС на сучасному етапі, теорії і практики розвинутого соціалістичного суспільства.

У системі політичної освіти широко використовувалася така ефективна форма виховання, як теоретичні конференції. Так, у 1974/75 навчальному році на всіх судах Радянського Дунайського пароплавства проводилися конференції на тему: «КПРС — натхненник і організатор Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні», де поряд з основним питанням висвітлювалася інтернаціональна місія Дунайської військової флотилії у визволенні придунайських держав від німецько-фашистських загарбників⁸.

У системі комсомольської політичної освіти, яка в основному створювалася на великих пасажирських судах Чорноморського і Радянського Дунайського пароплавств з чисельністю екіпажів від 100 до 400 чол., патріотичному та інтернаціональному вихованню сприяло вивчення моряками біографії В. І. Леніна, історії КПРС, найважливіших партійних документів. У вихованні молоді на героїчних традиціях радянського народу особливе місце відводилося Ленінським урокам. Напередодні 30-ї річниці Перемоги на всіх судах Азовського пароплавства було проведено Ленінський урок «Героїчний подвиг народу безсмертний». На ньому розглядалися такі питання: «Ленінське вчення про захист соціалістичної Вітчизни», «Комуністична партія — натхненник і організатор Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні», «Ленінський комсомол — помічник партії», «Всесвітньо-історичне значення Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні», «Завдання військово-патріотичного виховання молоді у світлі рішень XXIV з'їзду КПРС і XVII з'їзду ВЛКСМ»⁹.

Як правило, ці уроки проводилися в суднових музеях, кімнатах чи куточках бойової слави; на них запрошувалися ветерани Великої Вітчизняної війни, що підвищувало емоційність занять та їх дієвість.

Таким чином, використовуючи мережу партійної і комсомольської політосвіти, партійні організації суден добивалися вироблення у моряків глибокого розуміння джерел, сутності героїзму і самовідданості радянських людей в роки тяжких випробувань, готовності до захисту завоювань соціалізму.

У зв'язку із специфікою роботи морського транспорту, коли судна часто знаходяться в таких районах земної кулі, де технічно важко прослуховувати передачі радянського радіо і куди нерегулярно надходить радянська преса, одним з найбільш дієвих засобів виховної роботи є лекційна пропаганда. Враховуючи це, партійні організації пароплавств постійну увагу приділяли поліпшенню змісту лекційної пропаганди, її тематичної спрямованості, збільшенню кількості лекцій та підвищенню їх виховного впливу на аудиторію. Так, у 1975 р. кількість лекцій, прочитаних на судах Чорноморського пароплавства, зросла порівняно з 1971 р. на 20% і перевищила 10 тис., а наприкінці 70-х років досягла 11 тис.¹⁰.

За роки дев'ятої п'ятирічки кількість лекцій, прочитаних у Азовському пароплавстві, збільшилася майже удвічі — з 1291 до 2240¹¹. Щороку близько 1 тис. лекцій в Чорноморському пароплавстві і 400 лекцій в Азовському було присвячено безпосередньо питанням ра-

⁸ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 11, оп. 115, спр. 145, арк. 10, 11.

⁹ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 2103, оп. 4, спр. 13, арк. 1.

¹⁰ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 10868, оп. 24, спр. 1, арк. 32; Моряк, 1979, 16—22 марта.

¹¹ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 6457, оп. 7, спр. 2, арк. 55.

дянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму¹². В лекційній пропаганді значне місце приділялося висвітленню подвигу братніх народів СРСР, питанням радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, широко і всебічно розкривалася багатогранна діяльність Комуністичної партії по здійсненню ленінської внутрішньої і зовнішньої політики на сучасному етапі, зміцненню економічної та оборонної могутності країни, соціально-політичної єдності радянського суспільства, миру і безпеки народів. У 1975 р. в Азовському пароплаванні було прочитано 503 лекції, присвячені 30-річчю Перемоги, що становило 22,4% від їх загальної кількості¹³.

Проблеми, що порушувалися в лекціях, тісно пов'язувалися з критиком агресивної сутності імперіалізму, підривної діяльності противників розрядки міжнародної напруженості, з критикою буржуазних фальсифікаторів другої світової війни.

Під керівництвом партійних організацій активну роботу по пропаганді серед моряків героїчного подвигу радянського народу в роки Великої Вітчизняної війни проводили секції військово-патріотичного виховання при товариствах «Знання» пароплавання. За роки дев'ятої п'ятирічки кількість лекцій з військово-патріотичної тематики в Азовському пароплаванні зросла майже у 3,5 рази і в 1975 р. дорівнювала 248¹⁴.

Підвищенню ефективності лекційної пропаганди у формуванні в моряків високих якостей патріотів-інтернаціоналістів сприяло те, що ці питання постійно розглядалися на засіданнях парткомів пароплавання, зборах судових партійних організацій. Так, у 1974 р. партком Радянського Дунайського пароплавання вказав на ряд недоліків у виховній роботі на теплоході «Мінськ», зокрема на недостатнє використання партійною організацією у виховній роботі лекційної пропаганди. Критичні зауваження обговорювалися на партійних зборах комуністів теплоходу. Було розроблено заходи по усуненню недоліків і по підготовці до 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. В результаті на судні поліпшилася виховна робота, зросла її дієвість. У період підготовки до знаменної дати для членів екіпажу було прочитано 11 лекцій по таких темах, як «Непорушний союз братніх республік — джерело Перемоги над фашистською Німеччиною», «Ленінська партія — організатор Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні» та ін. Напередодні свята на судні було проведено кінофестиваль документальних і художніх фільмів про Велику Вітчизняну війну, перед командою виступили ветерани війни. У теоретичній конференції, присвяченій Дню Перемоги, взяли участь майже всі члени екіпажу. Вони підкреслювали величезну роль братерства і дружби народів СРСР у перемозі над ворогом і наголошували на необхідності самовідданою працею зміцнювати економічну і оборонну могутність Радянської держави.

Все це значною мірою сприяло підвищенню трудової і громадської активності моряків. Включившись у соціалістичне змагання за гідну зустріч XXV з'їзду КПРС, 30-річчя Перемоги, екіпаж теплоходу «Мінськ» достроково, до 3 травня 1975 р. успішно виконав п'ятирічне завдання і двічі, у I та II кварталах, виходив переможцем соціалістичного змагання по пароплаванню¹⁵.

У рішеннях партійних з'їздів підкреслюється, що в пропаганді досвіду старших поколінь важливу роль відіграють ветерани партії,

¹² Там же, ф. 19, оп. 27, спр. 5, арк. 179; Моряк, 1979, 18—24 мая.

¹³ Там же, ф. 19, оп. 10, спр. 4, арк. 189.

¹⁴ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 6457, оп. 7, спр. 2, арк. 55; оп. 10, спр. 120, арк. 11.

¹⁵ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 10906, оп. 3, спр. 4, арк. 141; спр. 386, арк. 184—186.

громадянської та Великої Вітчизняної воєн¹⁶. На необхідність широко залучення ветеранів війни до виховної роботи серед моряків постійно націлювали партійні організації пароплавств Одеський і Донецький обкоми, Одеський, Ізмаїльський і Ждановський міськкоми Компартії України. Так, бюро Одеського обкому Компартії України в грудні 1971 р. у затверджених заходах по посиленню патріотичного виховання населення області і у квітні 1973 р. при обговоренні питання про добір, розстановку і виховання кадрів на судах закордонного плавання Чорноморського пароплавства відзначало важливість більш активної участі ветеранів у виховній роботі серед моряків¹⁷.

Виходячи з цих рішень, парторганізації пароплавств і судів у досліджуваній період почали більше уваги приділяти влаштуванню зустрічей моряків з учасниками Великої Вітчизняної війни. У листопаді 1972 р. партком Радянського Дунайського пароплавства, розглядаючи питання про стан організаційної, масово-політичної та ідеологічної роботи на теплоході «Дніпро», відзначив слабку роботу парторганізації по вихованню екіпажу на героїчних традиціях минулого і вказав, зокрема, на те, що на судні рідко проводилися зустрічі моряків з ветеранами. Партком пароплавства зобов'язав комуністів судна виправити цей недолік¹⁸. Партком судна взяв під контроль виконання цієї постанови. У грудні 1972 р. на теплоході відбулися партійні збори, на яких було проаналізовано виховну роботу в колективі. Перед членами екіпажу почали систематично виступати учасники Великої Вітчизняної війни, в портах, куди заходив теплохід, проводилися екскурсії по історичних і пам'ятних місцях, моряки покладали вінки до пам'ятників радянських воїнів, які загинули, визволяючи міста вздовж Дунаю. Все це дало підстави парткому пароплавства при повторному розгляді стану ідейно-виховної роботи на теплоході «Дніпро» у жовтні 1973 р. зняти це питання з контролю¹⁹.

Партійні організації широко залучали для роботи з молодими моряками наставників — учасників Великої Вітчизняної війни, об'єднаних у Ради ветеранів при парткоммах пароплавств. Так, у Раді ветеранів Чорноморського пароплавства на початку досліджуваного періоду налічувалося 650 чол., близько третини їх продовжували свою діяльність на судах і у берегових організаціях пароплавства²⁰.

Велике виховне значення мали виступи соратників легендарного розвідника, Героя Радянського Союзу М. Кузнецова, учасників оборони Одеси. Зустрічі з ними, ознайомлення з біографіями героїв, іменами яких названо судно, добре оформлені стенди сприяли вихованню у моряків високих якостей патріотів-інтернаціоналістів.

Партійні організації флоту під час перебування суден за кордоном активно використовували зустрічі радянських моряків з колишніми учасниками антифашистського Опору. Так, в порту Імперія (Італія) члени екіпажу теплоходу «Фалешти» зустрілися з відомими в Лігурії героями італійського руху Опору Франко Біанкі, Діларді Джованні, Роварісом Еліо, Анджело Сетті та іншими. Моряки теплоходу «Фрязіно» в порту Генуя відвідали клуб партизанської слави, де відбулася зустріч з колишніми італійськими партизанами, а в порту Венеція в клубі ім. В. І. Леніна було організовано зустріч з ветераном ІКП Джузеппе Стефані²¹.

¹⁶ Матеріали XXVI з'їзду Комуністичної партії України. — К., 1981, с. 63.

¹⁷ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 105, спр. 45, арк. 139; оп. 110, спр. 21, арк. 87—88.

¹⁸ Там же, ф. 10906, оп. 2, спр. 3352, арк. 95.

¹⁹ Там же, спр. 3619, арк. 173.

²⁰ Моряк, 1972, 3—9 нояб.

²¹ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 2103, оп. 3, спр. 12, арк. 8; Азов. моряк, 1971, 1 янв.

Зустрічі з учасниками антифашистського руху проходили також під час відвідування моряками могил радянських воїнів — активних учасників руху Опору. Так, в Югославії моряки відвідують братську могилу радянських воїнів у селі Ілок, у Токіо — могилу Героя Радянського Союзу Рихарда Зорге, в Італії — могилу Героя Радянського Союзу, національного героя Італії — Ф. А. Полетаєва²². На цих священних місцях відбувалися мітинги радянських моряків та іноземних громадян, на яких, зокрема, говорилося про миролюбну радянську зовнішню політику. Іноземні громадяни — бойові друзі загиблих радянських воїнів — розповідали про подвиги солдатів нашої країни, про їх високі моральні та бойові якості. Такі зустрічі сприяли вихованню у моряків гордості за свою Батьківщину, поглиблювали усвідомлення ними спільності інтересів трудящих усіх країн не тільки у воєнні роки, а й нині, коли імперіалізм веде наступ проти сил національно-визвольного руху, посилює гонку озброєнь.

У зв'язку із специфікою діяльності морського транспорту, коли судна протягом тривалого часу не заходять у радянські порти, не з усіма екіпажами можуть зустрічатися ветерани. Тому партійні організації створювали нові студії звукозапису, підвищували ефективність вже діючих. Так, студія звукозапису Радянського Дунайського пароплавства, що почала працювати у 1975 р., свої перші записи присвятила воєнному періоду історії пароплавства²³.

Проводячи роботу по патріотичному й інтернаціональному вихованню моряків на бойових традиціях, партійні організації пароплавств тісно пов'язували її з пропагандою трудових звершень сучасності, з висвітленням боротьби Комуністичної партії і Радянської держави за зміцнення миру між народами. Велике місце серед таких записів займали літературно-музичні композиції, присвячені творчій праці радянських людей. Так, у щомісячному радіожурналі «Азовець» під рубрикою «Ратний подвиг» систематично виступали учасники війни, новатори і передовики виробництва²⁴.

У патріотичному та інтернаціональному вихованні моряків партійні організації широко використовували факти безприкладної мужності трудівників торгового флоту в роки війни. Про їх великий вклад у загальнонародну боротьбу проти фашизму свідчить той факт, що за роки Великої Вітчизняної війни 35 морякам було присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу, 13900 нагороджені орденами і медалями, 2 стали повними кавалерами ордена Слави²⁵.

Плавучим музеєм в Азовському пароплавстві був пароплав «Тбілісі», який не раз у роки війни вступав у нерівний бій з фашистськими бойовими кораблями²⁶. У середині 70-х років цей пароплав був ще в строю. Про його бойовий шлях часто друкувалися нариси в газеті «Азовский моряк», читалися лекції, не раз влаштовувалися зустрічі з колишніми членами екіпажу²⁷.

Однією з форм партійної роботи по патріотичному й інтернаціональному вихованню моряків на героїчних традиціях Великої Вітчизняної війни були тісні шефські зв'язки з родичами та товаришами по службі героїв, з підприємствами і навчальними закладами. Наприклад, екіпаж теплоходу «Огнян Найдов» підтримував шефські зв'язки з піонерами школи № 45 м. Москви, які на зароблені власними силами кошти встановили у Підмосков'ї, на місці загибелі сина болгарського народу О. Найдова, пам'ятник. Тісний був зв'язок моряків з піонерами

²² Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 10906, оп. 3, спр. 4, арк. 185; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 6457, оп. 10, спр. 4, арк. 185.

²³ Моряк, 1980, 1—7 авт.

²⁴ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 6457, оп. 8, спр. 4, арк. 85.

²⁵ Вимпел, 1979, № 7, с. 48.

²⁶ Веч. Одесса, 1984, 26 мая.

²⁷ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 19, оп. 29, спр. 6, арк. 49.

загону ім. О. Найдова з болгарського міста Кнежа, батьківщини героя. Екіпаж судна підтримував стосунки з родичами О. Найдова, а також з ветеранами 1-ї Пролетарської Московської дивізії, в рядах якої воював герой²⁸.

Всього в Азовському пароплаванні наприкінці 70-х років шефські зв'язки регулярно підтримували понад 60 суден, у Чорноморському — близько 250, в Радянському Дунайському — 150²⁹. Питома вага суден, що мали шефські зв'язки, в Азовському пароплаванні становила 60%, у Чорноморському і Радянському Дунайському — понад 90%. Взаємний обмін делегатами, трудовими рапортами, пам'ятними адресами та інші заходи впливали на виробничі успіхи як моряків, так і виробничників.

Отже, шефські зв'язки моряків з промисловими підприємствами, колгоспами, радгоспами, навчальними закладами сприяли їх духовному збагаченню, служили дійовим фактором комуністичного виховання. Вони благотворно позначалися на вихованні у моряків почуття відповідальності за виконання планів комуністичного творення.

У своїй діяльності по патріотичному та інтернаціональному вихованню членів екіпажів парторганізації широко використовували різні культурно-масові заходи, що проводилися у Палацах культури моряків. Так, за рішенням парткому у Палаці культури Азовського пароплавання для моряків і членів їх сімей проводилися кінопокази «Давним-давно закінчено бій», «Слава героям-морьякам», «Велика Вітчизняна», кінофестивалі «Подвиг народу безсмертний», «Солдати Перемоги», «За мир в усьому світі» та ін.

Ефективною формою патріотичного та інтернаціонального виховання моряків на героїчних традиціях Великої Вітчизняної війни були «Тижні бойової слави». Наприклад, на честь 30-річчя визволення Радянської України від німецько-фашистських загарбників у Будинку культури Азовського пароплавання було проведено такий «Тиждень» під девізом: «Жодного забутого подвигу». В його рамках проходив кінофестиваль, відбувалися зустрічі з учасниками визволення України, мітинги у пам'ятників героям³⁰.

Партійні організації пароплавань країни прагнули до того, щоб виховання на бойових традиціях не зводилося лише до ознайомлення моряків з героїчним минулим, а й викликало у них бажання конкретними справами примножувати ті цінності нашого суспільства, які з честю відстояли старші покоління у роки Великої Вітчизняної війни, щоб ці традиції стали основою поведінки кожного члена екіпажу, невід'ємною рисою радянського способу життя. Про це свідчать численні документи. У досліджуваний період моряки підтримали почин комсомольців Москви працювати під девізом: «За себе і за того хлопця». Моряки теплоходу «Кустанай», наприклад, включили в штат екіпажу Героя Радянського Союзу С. З. Байгамбетова, який повторив подвиг О. Матросова, і відпрацювали за нього 135 людино-днів³¹. Екіпаж теплоходу «Таня Карпинська» включив до складу свого екіпажу героїню-піонерку, і кожний моряк відпрацював за неї по 50 годин понад план³². Зароблені при цьому гроші вони передали у Фонд миру.

Основною сферою реалізації високих якостей патріотів-інтернаціоналістів є виробнича. Моряки Чорноморського, Азовського і Радянського Дунайського пароплавання достроково виконали завдання дев'ятої і десятої п'ятирічок, неодноразово виступали зачинателями

²⁸ Вымпел, 1979, № 17, с. 26.

²⁹ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 323, оп. 22, спр. 25, арк. 167; ЦА ВЛКСМ, ф. 1, оп. 65, спр. 225, арк. 70.

³⁰ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 2103, оп. 5, спр. 13, арк. 64.

³¹ Там же, спр. 1, арк. 72.

³² ЦА ВЛКСМ, ф. 1, оп. 65, спр. 42, арк. 22.

багатьох патріотичних починів. Тільки за роки дев'ятої п'ятирічки 3800 комсомольцям Чорноморського пароплавства було присвоєно звання «Ударник комуністичної праці», 678 моряків нагороджені бронзовими знаками «Молодий гвардієць п'ятирічки»³³. В 1978 р. 57 комсомольсько-молодіжних екіпажів Радянського Дунайського пароплавства зекономили 3125 тонн паливно-мастильних матеріалів, провели саморемонтних робіт на 150 тис. крб., подали 1420 рацпропозицій з економічним ефектом 644 800 крб.³⁴. За успішне виконання завдань по поданню допомоги братньому В'єтнаму 595 моряків були нагороджені орденами і медалями СРСР³⁵.

Отже, цілеспрямована діяльність партійних організацій пароплавств по вихованню моряків транспортного флоту в дусі героїчних традицій радянського народу сприяла зміцненню в них почуття відповідальності як перед своїм колективом, так і перед суспільством у цілому.

³³ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 10868, оп. 25, спр. 1, арк. 123.

³⁴ ЦА ВЛКСМ, ф. 1, оп. 65, спр. 225, арк. 161, 162.

³⁵ ЦА ММФ, ф. 10, оп. 59, спр. 42, арк. 70.

НА ДОПОМОГУ ПРОПАГАНДИСТАМ І СЛУХАЧАМ СИСТЕМИ МАРКСИСТСЬКО-ЛЕНІНСЬКОЇ ОСВІТИ

Консультації з курсу „Історичний досвід КПРС“

ДОСВІД РОЗВ'ЯЗАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ В СРСР І ВИКРИТТЯ СПРОБ БУРЖУАЗНОЇ ПРОПАГАНДИ ПІДІРВАТИ ДРУЖБУ РАДЯНСЬКИХ НАРОДІВ

Протиборство пролетарського інтернаціоналізму і буржуазного націоналізму незмінно перебуває в фокусі ідейної боротьби двох світових систем. Найгострішим у цьому протиборстві є питання про значимість досвіду розв'язання національного питання в СРСР. Причину цієї гостроти слід шукати насамперед в самому існуванні на земній кулі двох докорінно відмінних типів націй — соціалістичних і капіталістичних, двох діаметрально протилежних типів національних відносин, двох підходів до розв'язання національного питання. Капіталізм наочно показав свою неспроможність справитися з проблемою національних чвар, расової ворожнечі. В той же час соціалізм продемонстрував виняткове багатство і різноманітність досвіду розв'язання національного питання, привернув до нього увагу мільйонів людей на всіх континентах. На прикладі нашої країни весь світ переконався в тому, що ідеали національної рівності, справедливості в національних відносинах, співробітництва націй — не утопія, не мрія, а реальна, цілком досяжна мета.

Не доводиться в цих умовах дивуватися тому, що сучасний антикомунізм над усе прагне дискредитувати досвід розв'язання національного питання в СРСР, сфальсифікувати суть і спрямованість національної політики нашої партії. Особливу активність у цьому виявляє мозковий трест антикомунізму — буржуазна «радянологія», з якою активно співробітничать десятки центрів «емігрантської науки». Звинувачуючи КПРС у проведенні «русифікаторської» політики, множаючи домисли про «вибухонебезпечну національну ситуацію» в СРСР, наш ідейний противник намагається вкорінити націоналістичні погляди в свідомість радянських людей, похитнути їх відданість радянському ладові, завоюванням соціалізму. Ставка на націоналізм — відмітна риса і сучасної імперіалістичної стратегії, і соціальної практики правого і «лівого» ревізійнізму, міжнародного сіонізму.

КПРС, братні комуністичні партії вважають боротьбу за захист принципів пролетарського інтернаціоналізму, проти буржуазного націоналізму в усіх його проявах і різновидах одним з найважливіших своїх завдань. Червневий (1983 р.) Пленум ЦК КПРС підкреслив, що в сучасних умовах, коли проти Радянського Союзу, країн соціалізму ведеться безпрецедентна за своїми масштабами «психологічна війна», необхідно переконливо розкривати антинародну суть імперіалізму, його політики й ідеології, нездатність буржуазного суспільства усунути соціальні болячки, національну і расову несправедливість. Водночас вказувалося на необхідність розвивати політичну пильність радянських людей, їх непримиренність до ворожих поглядів, виховувати уміння протистояти ідеологічним диверсіям класового противника, опортуністичним і ревізійністським, наскокам на реальний соціалізм¹.

¹ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС 14—15 червня 1983 року.— К., 1983, с. 70—71.

Заняття на цю тему пропагандист може побудувати за таким планом:

1. Капіталістичний і соціалістичний методи розв'язання національного питання.

2. Критика буржуазних фальсифікацій теорії і політики КПРС в національному питанні.

3. Соціалістичний тип національних відносин і політичні спекуляції «радянологів».

Виклад *першого* питання доцільно розпочати з вказівки на загальносвітове значення національного питання, його важливості для переважної більшості людства. «Це світове питання, без перебільшення світове», — писав В. І. Ленін². Нині в світі налічується близько 1000 націй, народностей, етнічних груп, груп племен, які розмовляють 2796 мовами. Лише 170—175 з них піднялися до рівня націй. Існуючі в сучасному світі держави (їх понад 160) більш ніж на $\frac{9}{10}$ є багатонаціональними³. Якщо ж врахувати, що національні проблеми справляють великий вплив на міждержавні відносини, доводиться констатувати, що налагодження рівноправних, основаних на довірі і співробітництві відносин між націями і народностями є важливою проблемою сучасності.

Буржуазна політична думка по-своєму реагує на складність і запутаність національних проблем. Давно вже стало своєрідною модою писати про «всесильний вірус» націоналізму, який, мовляв, всюдисущий, не знає державних кордонів, не залежить від соціально-економічних факторів. Вибухи національних почуттів оголошуються буржуазними теоретиками непередбачуваними, а їх наслідки — вирішальними для долі світу. Ось, наприклад, типові розмірковування на цю тему відомого американського політолога К. Дейча: «Війна, принаймні в її великомасштабній, всеохоплюючій формі має бути ліквідована протягом наступних 30 років або вона зруйнує людство. Але націоналізм не буде знищений протягом двох, трьох і більше поколінь, очевидно і протягом сторіччя»⁴.

Чи можливо усунути конфлікти на національному ґрунті і тим самим позбутися націоналізму? На яких шляхах розв'язуються національні проблеми? З того часу як на земній кулі з'явилося реально існуюче соціалістичне суспільство, людство знає два шляхи, два методи розв'язання національного питання. Перший — капіталістичний — зв'язаний з нівелюванням національних особливостей, з переплавкою націй, або з дробленням багатонаціональних держав. Другий — соціалістичний — зв'язаний з інтегруванням націй і народностей у більш високу інтернаціональну спільність, і водночас із дбайливим ставленням до національного, до традицій народів, національних почуттів.

Розкриваючи корінні переваги соціалізму в самому підході до національних проблем, пропагандист повинен мати на увазі, що порівняльним методом охоче користуються і представники буржуазного суспільствознавства. Порівняльні (компаративістські) схеми в буржуазній соціології будуються в основному за ознаками подібності і замикаються, як правило, на пошуках спільних недоліків обох суспільних систем. Стосовно національного питання вони зводяться до спроб довести, ніби соціалізм так само безсилий справитися з національними антагонізмами, як і капіталістичний лад.

Таким чином, буржуазний компаративізм в своїй основі оборонний. Він і не може бути іншим, оскільки капіталізм виявився банкрутом у подоланні антагоністичності національного розвитку. Чвари на національному і расовому ґрунті в буржуазних державах постійно переростають у кровопролитні конфлікти. Через багато років після розвалу колоніальної системи імперіалізму міжнародні відносини все ще ли-

² Ленін В. І. А. А. Йоффе. — Повне збір. творів, т. 53, с. 190.

³ Куличенко М. І. Нация и социальный прогресс. — М., 1983, с. 19.

⁴ Deutsch K. Tides among nations. — London, 1979, p. 2.

шаються отруєними фактичною нерівністю імперіалістичних держав і країн, що розвиваються. Імперіалістичним розбоєм на Близькому Сході зумовлене існування там небезпечного вогнища напруженості.

Пропагандист має розкрити і інший аспект неспроможності капіталізму розв'язати національне питання — показати його нездатність вирішити проблему інтеграції національних меншостей в життя домінуючих націй. Проілюструвати це можна на прикладі американської нації, яка ось уже більше двохсот років розв'язує проблему асиміляції всіх неангломовних меншостей і груп, переплавки націй. Теорія «плавильного казана» була протягом всього цього часу основою практичної політики, спрямованої на ліквідацію етнічних і національних відмінностей. Однак сьогодні буржуазні політики і ідеологи з подивом констатують, що американському суспільству вдалося сплавити воедино лише деяку частину національних груп, що поселилися на північноамериканському континенті (в основному білих американців протестантського віросповідання, вихідців з країн Східної Європи). Що ж до небілих американців, то їх відділяє глибока прірва від їх білих співвітчизників. Від білого шовінізму й расизму страждають понад 50 млн. американців, у тому числі 30 млн. негрів, 15 млн. іспаномовних громадян, 2 млн. пуерториканців, близько 1 млн. індіців. Середній зарібок чорних майже удвічі нижчий доходу білих, безробіття і злиденність серед чорношкірих майже втричі перевищують відповідний рівень в середовищі білих американців⁵. Цікавий матеріал з даного питання пропагандист може знайти у статті члена Політбюро, секретаря ЦК Комуністичної партії США Дж. Джексона «Борьба против милитаризма и расизма неразделима» (Рабочий класс и соврем. мир, 1984, № 5, с. 3—14), а також у книзі Е. О. Баграмова «Национальный вопрос в борьбе идей» (М., 1982, с. 191—236).

Серед характерних прикмет світового розвитку в сучасну епоху — загострення національного питання і в європейських капіталістичних країнах. Воно виступає тут як один з елементів дальшого поглиблення кризи капіталістичної системи. Боротьба католицького населення Північної Ірландії за свої соціальні і національні права, загострення відносин між фламандцями і валлонами у Бельгії, між франкоканадцами і англоканадцами у Канаді, складність проблем Басконії і Каталонії в Іспанії, Бретані і Провансу у Франції — свідчення неспроможності капіталізму позбутися антагонізмів на національному ґрунті. Надзвичайно гостро стоїть національне питання в країнах Азії і Африки. Більш детально про це можна дізнатися з матеріалів міжнародного симпозиуму з цієї проблеми, опублікованих в журналі «Пробл. мира и социализма» (1983, № 3, с. 49—59).

Важливо показати слухачам, що історія колоніалізму — це суцільний ланцюг пограбування і насильств. Підтвердити цю думку можна такими цифрами: у 1770 р. виробництво валового продукту на душу населення становило в Європі 210 доларів, а в країнах, які нині відносяться до тих, що розвиваються — 170 доларів. Через 100 років, у 1870 р. цей розрив збільшився відповідно до 560 і 160 доларів, а ще через 100 років — до 2500 і 340 доларів⁶. Такою виявилася ціна капіталістичного «цивілізаторства».

Ці і подібні їм факти часто наводяться пропагандистами і лекторами. Але необхідно не просто показувати неспроможність капіталізму розв'язати національне питання, але й аргументовано викривати твердження буржуазних ідеологів про те, що коли, мовляв, це питання і піддається розв'язанню, то лише на основі націоналізму, на шляху розпаду існуючих багатонаціональних спільностей. Антикомуністи роблять усе для того, щоб довести нежиттєвість, штучність принципів пролетар-

⁵ Куличенко М. И. Указ. соч., с. 219.

⁶ Великий Октябрь и образование СССР.— Коммунист, 1982, № 15, с. 13.

ського інтернаціоналізму. Вони ж всіляко вправляються у домислах щодо майбутньої «дезінтеграції» СРСР на тій, мовляв, підставі, що такою є загальна закономірність світового розвитку.

Предметно, аргументовано спростовувати подібні вигадки — значить глибоко аналізувати переваги соціалістичного методу розв'язання національного питання, розкривати діаметральну протилежність самих підходів соціалізму й капіталізму до розв'язання проблем, що виникають в ході розвитку національних відносин. Роз'єднуючій ідеології і соціальній практиці націоналізму соціалізм вперше в історії протиставив об'єднуючу ідеологію і практику інтернаціоналізму, яка визначає принципи і норми взаємодії націй і народностей всередині кожної з соціалістичних країн і в рамках соціалістичної співдружності.

В умовах нашої країни розв'язання національного питання означало:

в соціально-політичній галузі — повну і остаточну ліквідацію класового і національного гніту; забезпечення рівноправності націй, у тому числі у сфері державного будівництва; формування націй нового, соціалістичного типу і їх об'єднання в союзній, багатонаціональній за своїм змістом і характером, спільності людей;

в економічній галузі — утворення єдиного соціалістичного базису в результаті усупільнення основних знарядь і засобів виробництва; забезпечення фактичної рівності націй і вирівнювання рівнів економічного розвитку республік; розвиток соціалістичного поділу праці і планомірне формування на його основі загальносоюзного народногосподарського комплексу;

в галузі культури — здійснення культурної революції і розквіт на базі її завоювань соціалістичних за змістом, національних за формою, інтернаціональних за своїм духом і характером культур народів СРСР; утвердження єдиної загальнонародної культури, загальнорадянських традицій;

в галузі ідеології — повну перемогу ідей дружби народів, соціалістичного інтернаціоналізму, утвердження загальнорадянських інтернаціоналістських навичок і норм поведінки.

Розв'язання національного питання в нашій країні стало важливим етапом у поступальному розвитку людства. Небачене в історії монолітне згуртування більш як 100 націй, народностей, національних та етнічних груп означало виникнення принципово нового типу національних відносин. Сам факт існування і успішного розвитку Союзу РСР служить сьогодні важливим фактором суспільного прогресу.

Прогресивна громадськість світу усвідомлює джерела діаметральної протилежності «національних ситуацій» в соціалістичному світі, з одного боку, і в капіталістичному — з другого. Радянська Литва з її населенням у 3,4 млн. чол., підкреслив у своєму виступі на XXVI з'їзді КПРС Генеральний секретар Комуністичної партії Ірландії М. О'Ріордан, збільшить за п'ятирічку своє промислове виробництва на 21—24%, виробництво електроенергії — в 2,4 рази, переробку нафти — в 4 рази. В той же час в Ірландії підприємства закриваються, рівень безробіття досяг 12%, зростають ціни, росте інфляція. «Наш ірландський народ, — говорив М. О'Ріордан, — не менш працьовитий, ніж литовський народ. Але відмінність між нами полягає в тому, що ми належимо до двох абсолютно різних суспільних систем»⁷.

Величезний революційний потенціал, закладений в радянському досвіді розв'язання національного питання, робить його гострою зброєю в антиімперіалістичній боротьбі всіх революційних сил сучасності. Цим насамперед і пояснюється розмах антикомуністичного походу проти національної політики КПРС, який виступає як складова частина розв'язаного імперіалізмом «хрестового походу» проти реального соціалізму.

⁷ XXVI з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу: Стеногр. звіт. К., 1982, т. 3, с. 96.

Силкуючись підірвати морально-політичну єдність радянського суспільства, дружбу народів СРСР, буржуазна пропаганда намагається спотворити цілі і характер радянської національної політики, дискредитувати новий, створений соціалізмом тип національних відносин в СРСР. Помітне місце в ідеологічних диверсіях імперіалізму відводиться буржуазно-націоналістичній емігрантщині. Все більш очевидними стають спроби консолідації на антирадянській платформі зарубіжних буржуазно-націоналістичних угруповань і клерикальних організацій, зокрема на тлі підготовки до спільного святкування націоналістами і церковниками 1000-ліття християнства на Русі.

Непримиренність до націоналізму в будь-яких його проявах належить до числа кращих традицій марксистсько-ленінської суспільної думки. Послідовно класовий підхід до національних проблем поєднується в ній з конкретно-історичним аналізом суті буржуазного націоналізму, з аргументованою критикою спроб буржуазних ідеологів використати націоналізм у своїй антикомуністичній стратегії. Особливо гостру відсіч дістають при цьому намагання представити національну політику КПРС як націоналістичну в своїй основі, а об'єктивні процеси інтернаціоналізації зобразити у вигляді «денационалізації», «русифікації», ліквідації «етнічної індивідуальності» націй.

Пристаючи до розгляду *другого* питання, пропагандист має наголосити на тому, що всі фальсифікації національної політики КПРС в буржуазному «радянознавстві» починаються з намагань заперечити її науковість, інтернаціоналістський характер. З метою дискредитації пролетарського інтернаціоналізму сучасний антикомунізм робить все для того, щоб представити його у вигляді гегемонізму у зовнішній і націоналізму у внутрішній політиці нашої партії. «Марксизм, найбільш інтернаціоналістська з ідеологій XIX століття, злився з російським націоналізмом,— пише, приміром, А. Улам.— Їх синтезом став радянський комунізм, інтернаціоналістський за формою і націоналістичний за змістом»⁸.

В подібних заявах звертає на себе увагу насамперед спроба стерти грань між націоналізмом і інтернаціоналізмом, довести можливість їх злиття. Не менш наочно вимальовуються тут і намагання підкріпити модні в сучасному антикомунізмі спроби протиставити марксизм і ленінізм, видати перший за інтернаціоналістську, а другий — за націоналістичну доктрину. Але основне функціональне призначення подібних фальсифікацій полягає в тому, щоб сконструювати «націоналістичну» версію історії КПРС і Радянської держави, вивівши її з спотворених тлумачень російського національного характеру. Націоналізм оголошується основою всієї політики КПРС, фундаментом, на якому будується політична система радянського суспільства. Він же подається як фактор, з якого виводиться уявна агресивність радянської зовнішньої політики. За допомогою таких схем «теоретично» обґрунтовується курс на продовження гонки озброєнь, насаджуються антирадянські і антиросійські стереотипи у масовій свідомості, вибиваються з платників податків кошти, призначені нібито для захисту від «агресії росіян».

Націоналістичні міфи, якими підкріплюються буржуазні фальсифікації національної політики КПРС, предметно викриваються в багатьох працях радянських авторів. Цікавий матеріал, як і бібліографію з цього питання, пропагандист може знайти у книзі: Критика фальсифікацій національних відносин в СССР. (М., 1984.— 496 с.). У ході заняття пропагандист має розкрити послідовно інтернаціоналістську спрямованість національної політики КПРС на всіх етапах розвитку Радянської держави. Важливо, зокрема, підкреслити, що гігантський стрибок у соціальному і національному розвитку раніше відсталих народів був досягнутий завдяки тому, що в умовах єдиної союзної держави вдалося

⁸ The domestic context of Soviet foreign policy.— London, 1983, p. 3.

перерозподілити усі наявні сили і кошти таким чином, щоб забезпечити прискорений прогрес насамперед тих народів, які відстали у своєму розвитку. Бюджети ряду союзних республік протягом певного часу покривалися в частині витрат у формі дотацій за рахунок нагромаджень, одержаних в центральних районах країни. Величезну роль у розвитку національних окраїн відіграло тісне співробітництво усіх націй і народностей і насамперед — безкорислива допомога російського народу. В результаті поняття відсталої національної окраїни безслідно зникло.

Пропагандистові слід звернути увагу слухачів на те, що в країні, яка відрізнялася великим розривом у рівнях розвитку окремих народів, національне питання було одним з найважливіших; від його правильного розв'язання багато в чому залежала доля нового ладу. Перший в історії людства досвід ліквідації правової і фактичної нерівності націй, переходу ряду відсталих народів від феодалізму безпосередньо до соціалізму, оптимального сполучення інтернаціональних і національних інтересів має загальносвітове значення. Надавши всім народам право на самовизначення, забезпечивши повну добровільність їх об'єднання в багатонаціональній союзній державі, КПРС добила розв'язання двоєдиного завдання: максимального врахування суверенних прав республік і гарантій їх рівноправності, з одного боку, і забезпечення взаємоповаги, довір'я і братерського співробітництва народів, з другого.

«Радянологія» не тільки заперечує ці очевидні факти, але й намагається доводити, ніби загальною тенденцією соціалізму є загострення національних проблем на ґрунті невідповідності політики КПРС інтересам неросійських народів. Посилення в ній «неоконсервативних тенденцій», зв'язане з загостренням «психологічної війни» імперіалізму проти СРСР та інших країн соціалістичної співдружності, виявляється у тому, що нині «радянологи» віддають перевагу не закамуфльованам під «об'єктивізм», а найбільш прямолінійним і примітивним антирадянським штампам. Це можна показати на прикладі одного з традиційних антикомуністичних міфів про «радянський колоніалізм». У 60-х і на початку 70-х років значна частина буржуазних «спеціалістів по СРСР» уникала застосовувати цей термін або шукала для нього більш гнучкі еквіваленти — модно було писати, наприклад, про «невидимий колоніалізм», про «деколонізацію» в СРСР. Нині «радянологи» в своїй масі значно «поправішали»: про СРСР вони пишуть як про «останню імперію», приписують соціалізму небажання «покінчити з колоніальною спадщиною», стати на шлях «деколонізації»⁹. Зрозуміло, що безглузді заклики до «деколонізації» СРСР розраховані не тільки на розхитування дружби народів СРСР, але і на дискредитацію зовнішньої політики нашої партії, яка твердо стоїть на боці народів, що ведуть боротьбу за національне визволення і соціальний прогрес.

Подібні заклики часто доводиться чути з уст представників націоналістичної емігрантщини, що отаборилися в США, Канаді, Англії, ФРН, Австралії та інших капіталістичних країнах. Розпалюючи в емігрантському середовищі ностальгічні настрої, реваншизм, заохочуючи найдикіші антирадянські інстинкти, імперіалізм використовує емігрантські угруповання в найрізноманітніших ідеологічних диверсіях проти нашої країни. Про ті підступні засоби, які при цьому використовуються, можна прочитати у книгах: М. М. Соломатін. Антикомунізм у націоналістичних шатах. (К., 1983.—143 с.), К. Є. Дмитрук. Приречені. Буржуазно-націоналістичні та уніатські провокатори на послугах фашизму та імперіалістичної реакції. (Львів, 1981.—327 с.) та ін.

Чимало ідеологічних спекуляцій нагромаджує наш ідейний противник навколо становища України у складі Союзу РСР. Класово обмеженому світосприйманню буржуазних авторів недоступне розуміння процесів соціалістичної інтернаціоналізації як необхідної умови і сти-

⁹ Nationalities and nationalism in the USSR: A soviet dilemma.— Washington, 1977, p. 30; Slavic Rev.. 1981, Winter, p. 570.

мулятора соціально-економічного і духовного розвитку націй і народностей СРСР. Стосовно України це найчастіше виливається у твердження про «незбалансованість», «нееквівалентність» її економічних зв'язків, про її «колоніальне становище» тощо. Саме в такому ключі витриманий, приміром, збірник статей «Україна в СРСР», виданий у 1977 р. по матеріалах конференції, організованої Американською асоціацією слов'язнознавства, Темплським університетом і українським дослідницьким інститутом при Гарвардському університеті. Смісл цієї книги, її спрямованість у спробах довести, ніби «політичний статус України перешкоджає розвитку її економіки і добробуту населення»¹⁰.

Спростовуючи подібні вигадки, пропагандист має навести дані, які характеризують темпи і масштаби економічного і соціального розвитку нашої республіки. Промисловість України менш як за три з половиною дні виробляє таку кількість продукції, яка була випущена за весь 1913 рік. З часу створення Союзу РСР обсяг промислового виробництва на Україні збільшився у 276 разів, а сільського господарства — у п'ять разів. Сьогодні республіка випускає промислової продукції майже вчетверо більше, ніж випускала вся країна у 1940 р.¹¹

В ході заняття важливо показати, що об'єднання ресурсів соціалістичних націй і народностей, досягнуте в умовах зрілого соціалізму, дає змогу максимально повно реалізувати можливості й переваги, закладені в плановому управлінні соціалістичним народним господарством. Розквіт кожної нації є при цьому результатом спільних зусиль трудящих всіх національностей, підсумком їх братерського співробітництва. В СРСР немає жодної республіки з однобокою спеціалізацією, що є найкращим доказом відповідності принципів розміщення продуктивних сил корінним інтересам націй і народностей. Динамічний розвиток спеціалізованих міжгалузевих комплексів став основою бурхливого розвитку республік, примноження вкладу кожної з них у розв'язання загальнодержавних завдань. На цій основі відбулися корінні зміни в соціальному обличчі всіх союзних республік, досягнуто зближення умов і способу життя всіх націй і народностей країни. Величезний прогрес у вирівнюванні рівнів економічного розвитку республік усунув об'єктивні передумови їх нерівності в соціальній сфері.

Варто підкреслити, що «радянологи» не наважуються повністю заперечувати здобутки СРСР в економічній і соціальній галузях. «Радянський лад,— пише професор Гарвардського університету К. Дейч,— зробив те, що здавалося неможливим. Протягом 50 років він перетворив слаборозвинуту країну у високорозвинуту, незважаючи на спустошення в результаті другої світової війни. Він показав, що високорозвинута індустріальна економіка може працювати на основі системи політики і планування... Він перетворив освітній і культурний рівень нині вже більш як 262-мільйонного народу»¹². За словами професора Лондонського університету А. Коббена, джерело успіхів СРСР у ліквідації прірви між промисловим центром і відсталою периферією. «На очах національних меншостей на їх території досягнуто гігантського економічного прогресу. Якщо Радянський Союз у кінцевому підсумку довів, що він успішно розв'язав проблему згуртування різних національностей у єдиній великій федерації, то цей успіх у неمالій мірі пояснюється тими кроками, яких він з самого початку вжив для залучення націй в орбіту всебічного національного розвитку і усунення джерела економічної нерівності й експлуатації»¹³.

¹⁰ The Ukraine within the USSR: An economic balance sheet.— New York; London, 1977, р. IX.

¹¹ Радянська Україна. 84: Соц.-екоп. довідник.— К., 1984, с. 12.

¹² Deutsch K., Dominguez J., Heclo H. Comparative government Politics of industrialized and developing nations.— Boston, 1981, р. 132.

¹³ Цит. по: Баграмов Э. А. Национальный вопрос в борьбе идей.— М., 1982, с. 254.

Подібні тверезі оцінки, проте, тонуть у морі наклепницьких тверджень і бездоказових домислів на теми «неефективності» заходів радянської національної політики, спрямованих на вирівнювання рівнів економічного розвитку республік. Доповнюються вони, як правило, різноманітними версіями «відродження російського етноцентризму», «примусової асиміляції» націй, «русифікації» всіх сфер суспільного життя. Комуністичній партії приписується курс на створення якоїсь «супернації» на основі усунення всіх національних, у тому числі мовних, відмінностей. Про антинауковість і цілковиту безгрунтовність подібних спроб, про їх функціональне призначення див.: Нагорная Л. А. Ленинская национальная политика и банкротство ее «критиков» (Київ, 1984.— 207 с.), Игрицкий Ю. И. Критика фальсификаций национальной политики КПСС на современном этапе. (Вопр. истории КПСС, 1984, № 1, с. 62—75).

В умовах зрілого соціалізму неухильно зростає роль керівної, спрямовуючої і організуючої діяльності КПРС у розвитку націй і народностей СРСР, у зміцненні їх братерського союзу. В матеріалах і рішеннях XXVI з'їзду КПРС розкрита діалектика інтернаціонального і національного в радянському суспільстві, дано глибокий аналіз соціально-класових і національних відносин в умовах зрілого соціалізму, показано роль КПРС у дальшій консолідації нової історичної спільності людей — радянського народу. Червневий (1983 р.) Пленум ЦК КПРС чітко визначив принципи радянської національної політики — повна рівноправність усіх націй і народностей країни, вільний їх розвиток у рамках братерського союзу і неухильний курс на їх зближення¹⁴. Постійна увага КПРС до питань розвитку націй і національних відносин диктується потребами дальшого вдосконалення науково обгрунтованої національної політики, точного врахування в ній тих якісних зрушень, які виникають в ході розвитку інтернаціональних і національних процесів. Немає нічого більш надуманого і беззмістовного, ніж спроби ідеологів буржуазії виводити цю увагу з «гостроти», «невирішеності» національного питання в СРСР, з необхідності протистояти «натиску націоналізму». Реалістичну, науково обгрунтовану національну політику партія розглядає як невід'ємну частину своєї діяльності по вдосконаленню розвинутого соціалізму. Ключову умову її успіху вона вбачає у вихованні трудящих у дусі пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму.

Розв'язання національного питання у тому вигляді, в якому воно дісталось нам від минулого, ніякою мірою не означає, що національне питання взагалі зняте з порядку денного. Партія орієнтує свої кадри на необхідність часом підмічати нові позитивні зрушення в національних відносинах, всебічно аналізувати тенденції розвитку і зближення націй, уважно вивчати специфічні інтереси націй і народностей, особливості їх національної психології і культури. Вона виховує в масах непримиренність до будь-яких проявів національної обмеженості або національного нігілізму, дбайливо ставиться до почуттів і гідності людей всіх національностей. Послідовний інтернаціоналізм політики КПРС є запорукою успішного просування радянського народу по шляху комуністичного будівництва.

Переходячи до розгляду *останнього* питання, пропагандист повинен привернути увагу слухачів до якісно нового характеру національних відносин в соціалістичному суспільстві. Вперше в історії вони ґрунтуються на міцному фундаменті дружби, взаємодопомоги, найтіснішого співробітництва. Історичний досвід засвідчив правильність ленінського прогнозу, що «соціалізм, організовуючи виробництво без класового гніту, забезпечуючи добробут усім членам держави, тим самим дає пов-

¹⁴ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС 14—15 червня 1983 року, с. 17.

ний простір «симпатіям» населення і саме внаслідок цього polegшує і надзвичайно прискорює зближення і злиття націй»¹⁵.

Природно, що новий, створений соціалізмом тип національних відносин не вкладається в прокрустове ложе понять і категорій, звичних і зручних для ідеологів капіталізму. Однак замість того, щоб визнати його принципову новизну, пропагандисти буржуазного світу всіляко намагаються застосувати до характеристики національних відносин в СРСР той «масштаб вимірів», який використовується для аналізу капіталізму. Виходячи з буржуазних концепцій незмінності сутності нації, вони заперечують саме існування соціалістичних націй, а відносини між ними визначають формулою «панування-підкорення». Останнім часом в моду на Заході увійшла теорія «етнічної стратифікації», авторами якої виступають американські соціологи Р. Льюїс, Р. Роуланд та Р. Клем. Шляхом надуманих аналогій вони всіляко намагаються перекопати своїх читачів у тому, що соціалізм, мовляв, не вніс нічого принципово нового в ту схему національних відносин, яка склалася ще в царській Росії, і що «росіяни лишаються домінуючою і, отже, більш привілейованою національністю»¹⁶. Поділ суспільства на більш «модернізовані» панівні і менш «модернізовані» пригноблені нації видається при цьому за універсальну рису всіх багатонаціональних, у тому числі й соціалістичних, держав.

Критичний аналіз схем «етнічної стратифікації» пропагандист знайде у книзі З. С. Чертиної «Национальные отношения при социализме в буржуазной историографии США». (М., 1982 — 141 с.), у статті В. П. Прохорова, С. В. Сергеева «Образование СССР и национальные отношения в советском обществе в освещении буржуазной историографии 70-х годов». (История СССР, 1982, № 6, с. 179—190). Важливо підкреслити, що навіть у тих випадках, коли буржуазні соціологи визнають кризу зуби «трансформацію» економічного і соціального життя народів Радянського Союзу, вони намагаються доводити, що причини цієї «трансформації» лежать, мовляв, не в соціалізмі, а поза ним. Спекулюючи на досягненнях науково-технічної революції, буржуазні ідеологи заявляють, ніби немає ніяких підстав для висновку про специфічну роль соціалізму в подоланні економічної і культурної відсталості народів СРСР. Досягнутий ними прогрес вони схильні пояснювати «загальним законом економічного росту», «змінami будь-якого суспільства під впливом модернізації» тощо. Викриваючи подібні твердження, слід звернути увагу слухачів на докорінну відмінність соціалістичної економічної інтеграції від тих процесів, які відбуваються в рамках капіталізму, розкрити переваги єдиного народногосподарського комплексу, принципову новизну соціалістичних принципів розміщення продуктивних сил, міжреспубліканського поділу праці тощо.

Об'єктом антикомуністичних атак незмінно виступає нова історична спільність людей — радянський народ, яка виступає як результат зростаючої інтернаціоналізації суспільного життя в умовах соціалізму. Діапазон фальсифікацій тут аж надто широкий — від зображення радянського народу у вигляді аморфної і нестабільної спільності, якогось «багатонаціонального конгломерату» до приписування йому рис «єдиної радянської нації» з повним злиттям всіх етнічних груп. За твердженням Ф. Таджмена, концепція радянського народу означає, що «всі інші нації, крім російської, перестають існувати» як окремі історичні, соціальні спільності і що «в ім'я зрілого соціалізму вони повинні опинитися у бездонній могилі історії»¹⁷. Показуючи неспроможність таких

¹⁵ Ленін В. І. Підсумки дискусії про самовизначення.— Повне збір. творів, т. 30, с. 20.

¹⁶ Lewis R., Rowland R., Clem R. Nationality and population change in Russia and the USSR.— New York, 1976, p. 351, 381.

¹⁷ Tudyma F. Nationalism in contemporary Europe.— New York, 1981, p. 219—220.

висновків, пропагандист має звернути увагу слухачів на те, що радянський народ являє собою першу в історії соціальну і національну спільність, яка склалася на основі подолання класових і національних антагонізмів. Відповідний матеріал можна знайти в статті: Чер т и н а З. С. Буржуазные историки о новой исторической общности — советский народ. (История СССР, 1982, № 6, с. 191—202).

Варто звернути увагу на деякі нові тенденції в «радянології», які особливо виразно виявилися в приуроченій до 60-річчя Союзу РСР «контрвілейній кампанії». Йдеться насамперед про введення в пропагандистський обіг поряд із звичним штампом «русифікації» нової категорії «дерусифікації». Якщо раніше пропагандисти буржуазного світу спрямовували свої отруйні стріли переважно в бік неросійських народів СРСР, то тепер вони поставили своїм завданням посилити ідеологічний тиск на росіян, лякаючи їх так званою «мусульманською загрозою». З того факту, що темпи приросту населення в республіках Середньої Азії більш високі, ніж в середньому по СРСР, що в цих республіках швидкими темпами зростає процент національної інтелігенції, робиться висновок про «внутрієтнічну інтеграцію» мусульман, яка, мовляв, загрожуватиме цілісності Радянської держави¹⁸. Піднесення панісламістського руху в Азії, безпосередньо пов'язаного з посиленням позицій нафтодобувних країн, використовується для пропаганди концепції «всесвітньої ісламської держави», яка, мовляв, повинна об'єднати й жителів районів традиційного поширення ісламу в СРСР. Ідейки «ісламської єдності» буржуазні ідеологи силкуються використати для насадження націоналістичних настроїв серед трудящих середньоазійських республік, Азербайджану, Татарської АРСР. Критика теорії «дерусифікації» дана у статті: Ко н о в а л ю к О. И. Несостоятельность буржуазных концепций русификации и дезинтеграции Советского государства. (Вопр. истории, 1982, № 11, с. 69—83).

Найбільш дійовою зброєю в ідеологічній боротьбі проти антикомуністичних, антирадянських націоналістичних концепцій і ідеологічних схем, проти ідей національної винятковості, гегемонізму, національної замкнутості є пропаганда досягнень і звершень Комуністичної партії у забезпеченні розквіту соціалістичних націй, їх прискореного виходу на передові рубежі соціального і культурного прогресу, а також пропаганда вирішального значення дружби і братерства трудящих різних націй — першооснови всіх цих успіхів і досягнень. Високий гуманізм міжнаціональних відносин, що міцно утвердився у нашій країні, — один з найпереконливіших аргументів в історичному спорі між соціалізмом і капіталізмом.

Для трудящих нашої багатонаціональної країни дружба народів є одним з найдорожчих завоювань. В братерській єдності, яка ґрунтується на всеперемагаючих ідеях марксизму-ленінізму і пролетарського інтернаціоналізму, вони бачать запоруку своїх дальших успіхів у вдосконаленні розвинутого соціалізму. Інтернаціоналізм, що перетворився на глибокі переконання і норму поведінки усіх радянських людей, прирікає на немінучий провал всі підступи ідеологів і пропагандистів буржуазного світу.

Л. П. НАГОРНА (Київ)

¹⁸ Benningsen A., Broxup M. The islamic threat to the Soviet State.— London, 1983, p. 124.

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ УЧНІВ НАД ТВОРАМИ В. І. ЛЕНІНА

Виховання підростаючого покоління на ідеях марксизму-ленінізму, прикладі життя та діяльності К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна має важливе значення для піднесення ефективності навчального процесу в школі, формування комуністичної свідомості молоді. Актуальність цього завдання зростає в зв'язку з реформою загальноосвітньої і професійної школи, основні напрями якої широко обговорювалися в нашій країні. Особливу увагу вчителі повинні приділити самостійному вивченню старшокласниками першоджерел, зокрема праць В. І. Леніна.

Деякі з них учні починають вивчати у VIII класі середньої школи. В програмах з історії, суспільствознавства, основ Радянської держави і права та деяких інших предметів визначено їх назви та послідовність розгляду в органічному зв'язку з конкретним учбовим матеріалом.

Праці вождя світової революції є найважливішим джерелом історичних знань, неперевершеним зразком глибоко наукового аналізу фактів. Вони дають можливість учням зрозуміти сутність та значення принципів історизму, партійності, побачити органічну єдність революційної теорії і практики, а також допомагають їм вивчати явища суспільного життя, орієнтуватися в сучасних подіях.

Програма пропонує обов'язкові для вивчення першоджерела, які відповідають вимогам, що висуваються до сучасного змісту навчання, і які можуть зрозуміти учні відповідного віку. Ленінські праці, які вивчаються на уроках історії, допомагають їм глибше розглянути етапи революційного руху в Росії, роль у ньому різних класів («3 минулого робітничої преси в Росії»), основні проблеми розвитку країни після реформи 1861 р. (фрагмент з праці «Селянська реформа» і пролетарсько-селянська революція), переростання капіталізму в імперіалізм (уришок із статті «Імперіалізм і розкол соціалізму»), а також деякі аспекти вчення про буржуазно-демократичну й соціалістичну революції (фрагменти з праць «Крах II Інтернаціоналу», «Пам'яті Комуни», «Доповідь про революцію 1905 року», «Про завдання пролетаріату в даній революції», «Марксизм і повстання», «Поради стороннього»). Учні також мають змогу ознайомитися з працями, присвяченими соціалістичному будівництву («Головне завдання наших днів»), шляхам розв'язання національного питання в СРСР («Робітничий клас і національне питання», «Про національну гордість великоросів», «Лист до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним»), ролі молоді у нашому суспільстві («Завдання спілок молоді»).

На практиці сформувалася методика роботи учнів з працями В. І. Леніна, яка спрямована на реалізацію одного з найважливіших навчальних принципів — поєднання аналізу історичних фактів з одночасним вивченням основ марксистсько-ленінської теорії. Ця система передбачає поступове зростання обсягу й складності тексту, що вивчається, збільшення часу, відведеного на це, перехід до більш складних прийомів самостійного ознайомлення із змістом першоджерела.

Обов'язковим елементом роботи з ним є характеристика реальної обстановки, мети й мотивів написання тієї чи іншої праці. Цей метод допомагає знайти правильний підхід до вивчення даного джерела,

дає змогу краще усвідомити його історичне значення. Вчитель починає з коментовано-аналітичного читання тексту. Готуючись до уроку, він ділить його на логічно завершені частини. Кожна з них має заголовок (пункт плану). Педагог, спираючись на попередньо складений план, поетапно аналізує кожну з цих частин, спочатку сам, а згодом за допомогою найбільш підготовлених учнів формулює основну думку, показує, як шукати факти, що конкретизують її. Досвід роботи викладачів середніх шкіл Києва (№№ 57 ім. В. І. Леніна, 58, 70, 189, 216), а також Тернопільської, Львівської, Сумської областей свідчить про те, що використання прийому коментовано-аналітичного читання тексту є обов'язковим на етапі залучення старшокласників до самостійного вивчення рекомендованих програмою лєнінських праць. Він допомагає учням усвідомити сутність процесу їх аналізу, зрозуміти авторську ідею та думку. Це найдоцільніше робити на початку навчального року у VIII класі. Надалі ним можна користуватися тоді, коли учні зустрічаються із складною для їхнього рівня підготовки лєнінською працею (наприклад, характеристика В. І. Леніним боротьбистів у «Листі до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним»).

Більш складною формою роботи є колективний розбір тексту першоджерела. Вголос читаються його окремі частини, визначається головна думка. Вчитель, коли виникає потреба в цьому, корегує відповіді учнів, орієнтує їх на те, щоб вони підтвердили її фактами. Тільки після цього можна переходити до самостійного опрацювання спочатку окремих частин, а пізніше й усього тексту праці: почати можна на уроці, а закінчити вдома. Важливо також проінструктувати старшокласників в індивідуальному чи колективному порядку, як це краще зробити. Найпоширенішою формою педагогічного керівництва роботою по самостійному вивченню першоджерела є розробка логічних завдань, тобто одного або кількох спеціально сформульованих запитань, які допомагають визначити логічні зв'язки, що існують між основними ідеями твору. Але спочатку учні повинні (як правило, удома) ознайомитися з текстом праці чи її окремим розділом.

Поступово відпадає потреба попередньо ставити запитання до тексту. Педагог має організувати обговорення в класі змісту опрацьованих старшокласниками праць (як на уроках семінарського типу, так і на учнівських теоретичних конференціях).

Важливу роль в процесі самостійної роботи з першоджерелами виконують звернення до раніше вивчених творів. Це сприяє систематизації нагромаджених учнями знань, закріпленню їх у пам'яті.

Прищеплюючи їм навички праці над текстом документа, вчитель водночас розвиває в них уміння конспектувати його зміст. Згідно з вимогами програми з історії старшокласники повинні написати план-конспект, конспект чи тези за текстом першоджерела. Учні повинні прагнути переказати авторську думку стисло і переважно своїми словами.

Часто у шкільній практиці доводиться повертатись до тієї ж самої праці на різних етапах навчання, використовувати вже нагромаджені знання. З огляду на це особливого значення набувають міжпредметні зв'язки, роль яких зростає при вивченні окремих розділів теми. Проілюструємо це на прикладі праці В. І. Леніна «Доповідь про революцію 1905 року» та постанови ЦК КПРС «Про 80-річчя революції 1905—1907 років у Росії». Ленінська доповідь — перша велика за обсягом праця, яка вивчається в курсі історії СРСР в IX класі.

Безпосередню роботу над текстом слід починати з характеристики історичної обстановки, мети і мотивів її написання (на уроці на тему «Початок першої російської революції»).

Вчитель зазначає, що В. І. Ленін підготував текст «Доповіді про

революцію 1905 року» німецькою мовою і виголосив її у січні 1917 р. у цюрихському народному домі на зборах робітничої молоді.

Уроки й наслідки першої російської революції В. І. Ленін проаналізував тому, що без їх глибокого вивчення не можна було правильно визначити завдання дальшої боротьби за повалення самодержавства.

Учнів орієнтують на те, що «Доповідь», як і постанова ЦК КПРС про 80-річчя революції 1905—1907 років, можуть бути одними з джерел знань з історії революції 1905—1907 рр. Крім того, вони одночасно повторюватимуть такі ленінські праці, як «Селянська реформа» і пролетарсько-селянська революція» та «Крах II Інтернаціоналу», які вивчалися у VIII класі. Старшокласники повинні чітко усвідомити причини й закономірний характер першої народної революції епохи імперіалізму.

Викладач пропонує виконати таке навчальне завдання: «У постанові ЦК КПРС про 80-річчя революції 1905—1907 рр. у Росії зазначено, що вона була підготовлена всім ходом економічного й політичного розвитку країни. Якими відомими фактами ви можете підтвердити це положення?» Учні розповідають про перехід до вищої і останньої стадії капіталістичної формації — імперіалізму, що знайшло свій вияв у значних змінах, які відбулися в економіці, про концентрацію виробництва, монополізацію промисловості тощо. Разом з тим в країні зберігались кріпосницькі пережитки в сільському господарстві. Далі вчитель говорить про те, що суперечності між об'єктивними потребами соціально-економічного розвитку і старою політичною надбудовою вкрай загострилися внаслідок поразки у війні з Японією. На них також впливали політичний, духовний, національний гніт, засилля іноземного монополістичного капіталу. Таким чином, у країні виникла революційна ситуація.

Зміст одного з пунктів програми «Події 9 січня 1905 р.» можна розкрити на основі аналізу тексту «Доповіді про революцію 1905 року». Учні мають відповісти на таке запитання: Назвіть вимоги петербурзьких робітників, викладені в їх петиції. Чому вони виступили саме з ними? Аналізуючи відповіді, педагог наголошує на тому, що вони мали певне політичне значення. Він також може навести слова В. І. Леніна, який назвав петицію «наївною», бо в ній було відбито ілюзії несвідомих пролетарів, які ще багато чого не розуміли.

Ленінська оцінка подій 9 січня дає можливість з'ясувати роль «кривавої неділі» для пробудження народних мас, їх політичної свідомості, прагнення до боротьби проти царизму. Особливу увагу необхідно звернути на висновок про те, що «дрімаюча Росія перетворилася в Росію революційного пролетаріату і революційного народу»¹.

При вивченні теми «III з'їзд РСДРП» учні, звертаючись до тексту праці, дізнаються, що найважливіше значення для розуміння сутності революційних ідей має визначення класового характеру масового руху трудящих, рушійних сил. Вперше в історії гегемоном, вождем усіх трудящих мас виступив робітничий клас. Однак для того, щоб учні краще усвідомили його значення, викладач пропонує їм відповісти на запитання: «Чому саме пролетаріат був покликаний відіграти керівну роль у революції 1905—1907 років у Росії, яка за своїм характером була буржуазно-демократичною? Чому цю роль не могла відіграти буржуазія?» Важливо, щоб старшокласники змогли розкрити як об'єктивні, так і суб'єктивні передумови цього явища. Слід роз'яснити їм той факт, що на початку XX ст. у Росії існувала партія більшовиків, очолювана В. І. Леніним, — партія нового типу. Вперше у світовій історії вона виступила як самостійна політична сила — зі своєю програмою, чітко розробленими стратегією і тактикою дій.

¹ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 30, с. 293.

При вивченні теми «Наростання революційної боротьби влітку 1905 року» колективний розбір відповідного уривка з праці В. І. Леніна дає можливість учням краще усвідомити важливе теоретичне положення про масовий політичний страйк як специфічний засіб боротьби пролетаріату, його могутню зброю. Вони дізнаються про розмах революційного руху, про те, що його очолили робітники-металісти. В учнівські зошити доцільно записувати такі важливі ленінські слова: «...Тільки боротьба за негайне, безпосереднє поліпшення свого становища здатна розворушити найбільш відсталі верстви експлуатованої маси, дає їм справжнє виховання і перетворює їх — в революційну епоху — протягом небагатьох місяців в армію політичних борців»².

Звернення до тексту першоджерела допомагає старшокласникам зрозуміти те, що навесні й улітку 1905 р. активізувалося селянство. Однак тільки революційна боротьба пролетаріату могла пробудити його від летаргічного сну. Саме в цьому виявилась авангардна роль робітничого класу в буржуазно-демократичній революції.

При розгляді теми «Піднесення революції восени 1905 року» тексти «Доповіді про революцію 1905 року» та постанови «Про 80-річчя революції 1905—1907 років у Росії» є основними джерелами інформації для учнів. Під час аналізу тексту першоджерела вони усвідомлюють значення загального Жовтневого страйку. Викладач звертає їх увагу на такі важливі ленінські слова: «В огні боротьби утворилась своєрідна масова організація: знамениті *Ради робітничих депутатів*, зібрання делегатів від усіх фабрик»³. Ради робітничих депутатів було створено в Іваново-Вознесенську, Петербурзі, Москві, Баку, Читі, Красноярську, Іркутську та інших містах, зокрема у Києві, Катеринославі, Севастополі. «Ці *Ради робітничих депутатів*, — підкреслив В. І. Ленін, — ...все більше й більше починали відігравати роль тимчасового революційного уряду, роль органів і керівників повстань»⁴.

Колективний розбір змісту «Доповіді про революцію 1905 року» слід продовжити й на уроці на тему «Грудневе збройне повстання — кульмінація революції». Вчитель вказує на важливість наступного ленінського висловлювання: «...Весь розвиток російської революції з неминучістю штовхав до збройного вирішального бою між царським урядом і авангардом свідомого в класовому відношенні пролетаріату»⁵.

Вивчення інших тем (таких, як «Піднесення революційно-визвольного руху пригноблених народів» та «Україна в роки першої буржуазно-демократичної революції») на основі ленінської праці та постанови ЦК КПРС «Про 80-річчя революції 1905—1907 років у Росії» дає можливість старшокласникам зробити висновок про те, що разом із своїми російськими братами на боротьбу проти царизму піднялися трудящі України, Білорусії, Прибалтики, Закавказзя, Середньої Азії. Робітничий клас під керівництвом партії більшовиків високо підніс прапор пролетарського інтернаціоналізму.

До тексту першоджерел учитель звертається й при розгляді теми «Причини поразки і всесвітньо-історичне значення першої російської революції». Розкриваючи положення про те, що союз пролетаріату із селянством ще не став достатньо міцним, він зосереджує увагу учнів на тому, що «селяни діяли надто розпорошено, неорганізовано, не досить наступально»⁶. Говорячи про те, що на бік революції ще не перейшла армія, слід навести такі слова В. І. Леніна: «Широкі маси матросів і солдатів легко починали бунтувати... Але... не вистачало організації революційних соціал-демократичних робітників у військо-

² Там же, с. 297.

³ Там же, с. 304.

⁴ Там же.

⁵ Там же, с. 307.

⁶ Там же, с. 304.

вих мундирах: у них не було вміння взяти керівництво в свої руки, стати на чолі революційної армії і перейти в наступ проти урядової влади»⁷. Необхідно підкреслити й те, що революція 1905—1907 років у Росії викликала гаряче співчуття і підтримку з боку трудящих різних країн Європи, Америки й Азії, і згадати про розгортання революційного руху в Австро-Угорщині, Туреччині, Ірані, Китаї. Учні повинні записувати у свої зошити ленінську фразу: «...Могутнє повстання 1905 року лишило глибокі сліди і... його вплив, який виявляється в поступальному русі сотень і сотень мільйонів людей, викоренити не можна»⁸.

Основні підсумки слід підбити на узагальнюючому уроці семінарського типу на тему: «Революція 1905—1907 років у Росії — перша народна революція епохи імперіалізму». Вчитель може скористатися таким планом:

1. Причини першої російської революції.

2. Її характер і рушійні сили.

Додаткові запитання: а) Чому саме пролетаріат повинен був відіграти роль гегемона революції? б) В чому виявилася керівна роль партії більшовиків? в) Як В. І. Ленін охарактеризував боротьбу робітників у період революційного піднесення?

3. Народний характер революції.

Додаткові запитання: а) Як пролетаріат впливав на селянський рух? б) Що допомогло захитати останню підпору царизму — армію? в) Що свідчило про зв'язок робітничого та національно-визвольного рухів?

4. Виникнення Рад робітничих депутатів — свідчення історичної творчості народних мас.

5. Грудневе збройне повстання у Москві — кульмінація першої російської революції.

6. Причини її поразки та всесвітньо-історичне значення.

Знання учнів, нагромаджені під час текстуального вивчення «Доповіді про революцію 1905 року» та постанови ЦК КПРС «Про 80-річчя революції 1905—1907 років у Росії», активно використовуються ними пізніше при розгляді конкретно-історичного матеріалу.

Г. І. ПІДЛУЦЬКИЙ (Київ)

⁷ Там же, с. 300—301.

⁸ Там же, с. 308.

ПАМ'ЯТНИКИ В. І. ЛЕНІНУ НА УКРАЇНІ

З іменем В. І. Леніна — титана наукової думки, полум'яного революціонера, творця Комуністичної партії та першої у світі соціалістичної держави, з його вченням пов'язані всі революційні події ХХ ст. Під прапором ленінізму, під керівництвом КПРС трудящі нашої країни створили суспільство розвинутого соціалізму й успішно просуваються вперед на всіх ділянках комуністичного будівництва.

Виразом безмежної любові до В. І. Леніна, символом безсмертя його ідей, вірності ленінським заповітам є вшанування пам'яті вождя світового пролетаріату мовою монументального мистецтва.

26 січня 1924 р., у переддень похорону Володимира Ілліча, II з'їзд Рад СРСР прийняв постанову, в якій, зокрема, говорилося: «Образ великого вождя повинен бути увічнений для всіх майбутніх поколінь і служити постійним нагадуванням і закликом до боротьби за остаточну перемогу комунізму»¹. Саме тоді виник загальнонародний рух, про який відомий діяч більшовицької партії Л. Б. Красін писав: «Немає жодної великої фабрики чи заводу, жодного села чи міста, де тисячі й тисячі робітників і селян не думали б про те, щоб мати в себе на площі, на вулиці, у приміщенні клубу свого Ілліча з каменю, чавуну, бронзи або в крайньому разі з гіпсу»². За далеко неповними даними, до 1941 р. лише в УРСР було встановлено 143 пам'ятники В. І. Леніну³.

Під час тимчасової окупації території України у роки Великої Вітчизняної війни фашистські загарбники з особливою ненавистю руйнували й знищували все, пов'язане з образом засновника першої в світі держави робітників і селян, вождя світового пролетаріату. Лише незначну частину ленінських монументів удалося зберегти. Це робили в умовах окупації, ризикуючи життям, прості радянські трудівники, справжні патріоти своєї Батьківщини.

Визволення території УРСР від ворога, перемога радянського народу у Великій Вітчизняній війні сприяли дальшому розвитку монументальної Ленініани. Нині понад 4 тис. пам'ятників Володимиру Іллічу прикрашають вулиці, площі, парки, сквери, території промислових підприємств, наукових, культурних та навчальних закладів республіки⁴.

Автор даного повідомлення розглядає пам'ятники, споруджені в столиці Радянської України, обласних центрах УРСР та у Севастополі. Це — найвеличніші, найдосконаліші з художньої точки зору споруди. Важко переоцінити їх ідеологічне значення. Відкриття кожного з них — це величезне суспільно-політичне й культурне явище в житті республіки. Монументи Іллічеві постійно нагадують про його життєвий подвиг, титанічну боротьбу за соціальне і національне визволення народів, за світле майбутнє людства. Ленінське вчення — це могутній засіб виховання трудящих мас на ідеях наукового комунізму, формування у них марксистського світогляду. «Саме він, — зазначалося

¹ Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР, 1924, № 29—30, ст. 269.

² Красін Л. Б. О памятниках Владимиру Ильичу. — В кн.: О памятнике Ленину: Сб. ст. — Л., 1924, с. 9.

³ Павлюк П. І. До історії створення та встановлення пам'ятників В. І. Леніну на Україні. — Укр. іст. журн., 1969, № 9, с. 23.

⁴ Бесценные сокровища народа. — К., 1984, с. 23.

на червневому (1983 р.) Пленумі ЦК КПРС,— робить комуністів, трудящих свідомими політичними бійцями, здатними самостійно оцінювати соціальні явища, бачити зв'язок поточних завдань з нашими кінцевими цілями, вести аргументовану полеміку з будь-яким ідейним противником»⁵.

Найчастіше відкриття пам'ятників В. І. Леніну пов'язано із знаменними датами у житті радянського народу. Слова любові та шани до великого вождя, що виголошуються з трибуни, тісно поєднуються, як правило, із злободенними політичними, економічними і соціальними проблемами, що їх розв'язують Країна Рад, республіка зокрема, на кожному етапі свого розвитку.

Київ ще заліковував завдані війною рани, а трудящі міста вже приступили до спорудження пам'ятника Володимиру Іллічу, відкриття якого відбулося 5 грудня 1946 р., напередодні річниці Великого Жовтня. У мітингу, присвяченому цій події, взяли участь понад 100 тис. чол. Люди заповнили Бессарабську площу, частину прилягаючих до неї вулиць. Повільно й урочисто спало біле покривало⁶. Перед присутніми постала фігура В. І. Леніна з темночервоного граніту близько трьох з половиною метрів заввишки, встановлена на майже семиметровому циліндричній формі п'єдесталі з чорного лабрадору, по обидва боки якого викарбовані ленінські слова. Напис справа: «При єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна можлива, без такої єдності про неї не може бути й мови. Ленін»⁷. Напис зліва: «Ніколи не переможуть того народу, в якому робітники і селяни в більшості своїй пізнали, відчували і побачили, що вони відстоюють свою, Радянську владу— владу трудящих, що відстоюють ту справу, перемога якої їм і їх дітям забезпечить можливість користуватися всіма благами культури, всім, що створено людською працею. Ленін»⁸. Пам'ятник В. І. Леніну в Києві спроектували архітектори О. Власов та В. Єлізаров. Автор скульптури— С. Д. Меркуров, який особисто зустрічався з Володимиром Іллічем⁹.

Творчості цього видатного майстра монументального мистецтва належить і пам'ятник В. І. Леніну у Львові, який відзначається оригінальним художнім рішенням. Верхня частина гранітного постаменту зроблена у вигляді трибуни (архітектори— В. Шарапенко й І. Француз), з якої ніби промовляє Володимир Ілліч. Закладення пам'ятника відбулося ще 17 вересня 1940 р.¹⁰ на честь першої роковини возз'єднання українських земель в єдиній Українській Радянській державі. А 20 січня 1952 р. у присутності 100 тис. львів'ян пам'ятник було урочисто відкрито¹¹.

В 1951 р., напередодні 34-х роковин Великого Жовтня, відкрито пам'ятник В. І. Леніну у Чернівцях. Автори проекту— архітектор М. Ашкеназі, скульптори— М. Вронський, О. Олійник¹².

До святкування 40-ї річниці Великого Жовтня було приурочено спорудження ленінських монументів у Дніпропетровську, Миколаєві, Севастополі. 27 жовтня 1957 р. в Дніпропетровську відбувся багатотисячний мітинг, присвячений відкриттю пам'ятника Володимиру Іллічу.

⁵ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС 14—15 червня 1983 року.— К., 1983, с. 40.

⁶ Рад. Україна, 1946, 7 груд.

⁷ Ленін В. І. Критичні замітки з національного питання.— Повне збір. творів, т. 24, с. 125.

⁸ Ленін В. І. Промова на конференції залізничників Московського вузла 16 квітня 1919 р.— Повне збір. творів, т. 38, с. 304.

⁹ О памятнике Ленину: Сб. ст.— Л., 1924, с. 43.

¹⁰ Архів відділу пам'ятників історії і культури Мінкультури УРСР. Львівська обл.

¹¹ Вільна Україна, 1952, 21 січ.

¹² Архів відділу пам'ятників історії і культури Мінкультури УРСР. Чернівська обл.

Його спроектували скульптори — М. Вронський, О. Олійник, архітектор — О. Сидоренко¹³.

А ось як було споруджено пам'ятник вождю у Миколаєві. Обласні партійні організації міста з власної ініціативи придбали через ленинградський завод «Монументскульптура» виготовлену за проектом скульптора Ш. Нікотадзе відлиту в бронзі постать В. І. Леніна з наміром використати її для пам'ятника у Миколаєві.

Постамент для монумента виготовила група архітекторів Миколаївського облміськсільпроекту під керівництвом архітектора В. Скуратовського¹⁴. Відкриття пам'ятника відбулося 26 жовтня 1957 р.¹⁵

Сучасний севастопольський монумент В. І. Леніна, що встановлений на Нагорній площі міста (скульптор — П. Бондаренко, архітектори — Ю. Щуко, С. Турковський)¹⁶ багато в чому нагадує довоєнний. Такий же високий подіум, який увінчують чотири фігури — солдат, матрос, робітник, колгоспник, така ж велична фігура Ілліча, зображена у динаміці. Довоєнний севастопольський пам'ятник роботи скульптора В. Козлова, відкритий 1 травня 1932 р., оглянули Н. К. Крупська, М. І. та Д. І. Ульянови. Вони визнали пам'ятник грандіозним за масштабами й гаряче схвалили його¹⁷. У відкритті нинішнього монумента, що відбулося 2 листопада 1957 р., крім трудящих міста-героя, взяли участь і моряки Чорноморського флоту¹⁸.

В зв'язку з 90-річчям з дня народження В. І. Леніна було відкрито пам'ятник вождю у центрі Полтави (скульптор — Л. Кербель, архітектори — О. Душкін, Л. Вайнгорт)¹⁹.

5 листопада 1963 р. на честь 46-х роковин Великого Жовтня та 300-річчя заснування міста відбулося урочисте відкриття пам'ятника Володимиру Іллічу в Харкові. На площі ім. Дзержинського зібралися тисячі трудящих міста. На мітинг, присвячений цій події, прийшли тракторобудівники, творці потужних турбін й унікальних верстатів, численні представники інших промислових підприємств, наукових і культурних закладів, сільські трудівники області²⁰. Автори пам'ятника — М. Вронський, О. Олійник, архітектор — О. Сидоренко²¹.

5 листопада 1964 р. десятки тисяч трудящих Запоріжжя зібралися на урочистий мітинг, присвячений відкриттю пам'ятника В. І. Леніну. Розташований він неподалік від греблі Дніпрогесу. Глибоко символічна постать Ілліча тут, біля першістька соціалістичної індустріалізації, збудованого за ленинським планом ГОЕЛРО і названого його ім'ям. Монумент спроектували скульптори — М. Лисенко, М. Суходолов, В. Бородай²², архітектори — В. Ладний, Б. Приймак. Нижню частину постаменту прикрашено горельєфним зображенням сталевара, будівника, колгоспниці та вченого, які уособлюють єдність трудящих у боротьбі за здійснення великих ленинських ідей²³. На верхній частині п'єдесталу викарбовано безсмертні ленинські слова: «Комунізм — це є Радянська влада плюс електрифікація всієї країни»²⁴.

¹³ Рад. Україна, 1957, 29 жовт.

¹⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 9, спр. 3716, арк. 153.

¹⁵ ЦДАКФД УРСР, од. зб. 0-79768.

¹⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 5111, оп. 1, спр. 144, арк. 46.

¹⁷ Фонди Київського філіалу Центрального музею В. І. Леніна при ЦК Компартії України.

¹⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 5111, оп. 1, спр. 144, арк. 46; Слава Севастополя, 1957, 3 нояб.

¹⁹ Архів відділу пам'ятників історії і культури Мінкультури УРСР. Полтавська обл.

²⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 5111, оп. 1, спр. 323, арк. 51.

²¹ Пам'ятники і монументи України 1811—1982: Альбом. — К., 1982. Фото № 56.

²² Архів відділу пам'ятників історії і культури Мінкультури УРСР. Запорізька обл.

²³ ЦДАЖР УРСР, ф. 5111, оп. 1, спр. 376, арк. 75—77.

²⁴ Ленін В. І. VIII Всеросійський з'їзд Рад 22—29 грудня 1920 р. — Повне збір. творів, т. 42, с. 151.

На честь 20-річчя возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною 26 червня 1965 р. в Ужгороді було відкрито пам'ятник В. І. Леніну на площі, яка носить його ім'я. «Віднині у нашому старовинному місті, помолоділому, оновленому за радянські роки височітиме пам'ятник великому вождю і вчителю світового пролетаріату,— сказав на урочистому мітингу відомий закарпатський письменник І. М. Чендей.— Кожного разу, коли ми будемо приходити на площу, ми будемо приносити дорогому Іллічу свою щирю любов і глибоку вдячність за наше людське щастя»²⁵.

Автори ужгородського монумента — М. Вронський, О. Олійник, архітектори — Ю. Максимов, В. Сікорський²⁶. У 1974 р. пам'ятник реконструйовано.

5 листопада 1965 р. представники трудового Херсона зібралися на площі Свободи на урочисте відкриття монумента В. І. Леніна. На мітингу промовці схвилювано говорили про безмежну любов радянських людей до Володимира Ілліча, незламну вірність його ідеям, про втілення в життя під керівництвом КПРС заповітів вождя. Пам'ятник спроектували ленінградські скульптори — Ю. Лоховинін та Л. Родіонов, архітектори — Є. Полторацький, Є. Александров²⁷.

Святування 50-ї річниці Великого Жовтня ознаменувалося відкриттям ленінських монументів у восьми обласних центрах республіки.

14 жовтня 1967 р. на площі Жовтневої революції м. Ровно зібралися ровенчани, щоб відсвяткувати зустріч, за виразом Л. Б. Красіна, із «своїм Іллічем»²⁸. На мітингу виступив комуніст з 1919 р. П. М. Сідляр. «Сьогодні...— сказав він,— ми, учасники революційних подій, звітуємо: прапор Леніна, прапор Жовтня наше покоління пронесло скрізь бурі, грози і нині він гордо майорить над нашою могутньою Батьківщиною»²⁹. Автори пам'ятника в Ровно — скульптор М. Вронський, архітектор І. Мельничук³⁰.

30 жовтня 1967 р. відбувся урочистий мітинг трудящих міста-героя Одеси, присвячений відкриттю пам'ятника В. І. Леніну. Величний десятиметровий монумент, виконаний із світлосірого граніту, відзначається простотою й виразністю форми. Застріяний Ілліч вдивляється в далечинь, ніби бачить світлі горизонти комуністичного завтра. Саме про це говорили на мітингу промовці. «Ми виконали усі заповіді В. І. Леніна,— сказав комуніст з 1908 р., делегат XXIII з'їзду КПРС Ф. С. Григор'єв,— і під його прапором крокуємо вперед — до світлого майбутнього людства — комунізму».

Велику допомогу одеситам у спорудженні пам'ятника, створеного за проектом скульпторів М. Г. та О. М. Манізерів, головного архітектора І. Рожина, архітекторів — Ю. Лапіна, М. Волкова й інженера-конструктора В. Шулькіна, подали робітники міста-героя Ленінграда, які в короткий строк втілили в життя авторський задум, взяли активну участь у монтажних роботах³¹.

31 жовтня 1967 р. в Донецьку відбулися торжества з нагоди відкриття пам'ятника В. І. Леніну, створеного за проектом київських митців — скульптора Е. Кунцевича та архітекторів М. К. і В. М. Іванченків. На мітингу виступили керівники обласної й міської партійних організацій, представники славного загону донецьких шахтарів, діячі науки та культури³².

²⁵ Закарп. правда, 1965, 27 черв.

²⁶ Пам'ятники В. І. Леніну на Україні.— К., 1970.

²⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 5111, оп. 1, спр. 455, арк. 41—42.

²⁸ О памятнике Ленину, с. 9.

²⁹ Червоний прапор, 1967, 17 жовт.

³⁰ Там же.

³¹ Чорномор. комуна, 1967, 31 жовт.

³² Рад. Україна, 1967, 1 листоп.

1 листопада того ж року у Сімферополі було відкрито ленінський монумент. Спроекували його скульптор В. Стамов і архітектор В. Попов. Пам'ятник виготовили робітники Ленінграда, а червоний граніт для постаменту й декоративної стіни видобули житомирські каменярі³³.

6 листопада 1967 р. було відкрито також пам'ятники Володимиру Іллічу у Ворошиловграді (скульптори — М. Г. та О. М. Манізери, архітектор — І. Рожин)³⁴, Луцьку (скульптор — О. Олійник, архітектор — І. Ланько)³⁵ та в Тернополі (скульптор — А. Роберман, архітектор — Г. Карасьов)³⁶.

З днем роковин Жовтня збіглося відкриття монумента В. І. Леніна у Чернігові (скульптори — А. Білостоцький, О. Супрун, архітектор — В. Устинов). Разом з трудящими міста на урочистому мітингу, присвяченому цій події, була присутня делегація із Східно-Чеської області ЧССР³⁷.

Історія врятування погруддя Володимира Ілліча з пам'ятника, спорудженого в Черкасах ще 1925 р. і знову встановленого на тому ж самому місці у 1960 р., вже висвітлювалася на сторінках «Українського історичного журналу»³⁸. В 1969 р., коли вся країна готувалася гідно відзначити 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, трудящі міста відкрили новий монументальний пам'ятник вождеві, споруджений перед будинком Рад³⁹ за проектом скульптора К. Кузнецова й архітектора В. Гнездилова⁴⁰. Торжества з цього приводу відбулися 1 листопада.

Перший фундаментальний пам'ятник В. І. Леніну у Кіровограді (скульптор М. Манізер) відкрито в дні святкування 10-ї річниці Велико-го Жовтня, тобто 1927 р.⁴¹ Відразу ж після визволення Кіровоградщини від фашистських загарбників було прийнято рішення про його відновлення. М. Манізер відтворив довоєнну скульптуру, яка встановлена на новому постаменті (архітектор С. Чернишов). Монумент відкрито у листопаді 1947 р., а в дні підготовки до святкування 100-річчя з дня народження В. І. Леніна він зазнав часткової реконструкції — було замінено п'єдестал⁴².

1970 р. реконструйовано і пам'ятник В. І. Леніну у Житомирі, відкритий 1964 р. (скульптори — М. Вронський, О. Олійник, архітектор — Ф. Гринченко)⁴³.

15 квітня 1970 р. в урочистій обстановці було відкрито монумент вождя у Хмельницькому. Понад 30 тис. жителів міста, гостей з усіх районів Поділля зібралося на площі⁴⁴. Бронзова фігура Ілліча роботи скульптора Е. Кунцевича встановлена на постаменті з чорного граніту (архітектори — А. Ігнащенко, Є. Перекрест)⁴⁵.

22 квітня 1972 р., у день народження Володимира Ілліча, трудящі Вінниці відсвяткували відкриття ленінського пам'ятника на центральній площі міста (автори проекту — О. Ковальов, В. Агібалов⁴⁶, Я. Рик, ар-

³³ Там же, 2 листоп.

³⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 5111, оп. 1, спр. 583, арк. 66.

³⁵ Рад. Волинь, 1967, 7 листоп.

³⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 5111, оп. 1, спр. 583, арк. 66; Вільне життя, 1967, 7 листоп.

³⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 5111, оп. 1, спр. 590, арк. 77.

³⁸ Павлюк П. І. Назв. праця, с. 24.

³⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 5111, оп. 1, спр. 572, арк. 24.

⁴⁰ Архів відділу пам'ятників історії і культури Мінкультури УРСР. Черкаська обл.

⁴¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 286, оп. 1, спр. 6, арк. 342.

⁴² Архів відділу пам'ятників історії і культури Мінкультури УРСР. Кіровоградська обл.

⁴³ Там же. Житомирська обл.

⁴⁴ Рад. Поділля, 1970, 16 квіт.

⁴⁵ Архів відділу пам'ятників історії і культури Мінкультури УРСР. Хмельницька обл.

⁴⁶ Там же. Вінницька обл.

хітектор — А. Крейчі). Монумент поставлено поруч з будинком, де була проголошена Радянська влада у Вінниці⁴⁷.

Пам'ятник В. І. Леніну в Івано-Франківську роботи скульпторів Г. Кальченко, А. Білостоцького, О. Супрун (архітектори — Т. Довженко, Л. Попиченко) було відкрито 25 грудня 1975 р.⁴⁸

Як свідчать документи, монумент Володимира Ілліча у Сумах відкрито ще в 1925 р. Автор його — скульптор Козлов⁴⁹. Це був один з перших фундаментальних пам'ятників В. І. Леніну, споруджених на Україні. 3 листопада 1982 р., напередодні 65-ї річниці Великого Жовтня, на головній площі міста урочисто відкрито новий монумент. Бронзова фігура вождя встановлена на високому постаменті, який нагадує башту броньовика. Підніжжя викладено з декоративних плит червоного граніту, видобутого на Житомирщині й Кіровоградщині та обробленого майстрами Митищинського заводу художнього литва (у Підмосков'ї). Автори пам'ятника — скульптор Е. Кунцевич, архітектори — О. Заваров, І. Ланько⁵⁰.

Визначною подією в житті міста-героя Києва стало відкриття монумена на честь Великої Жовтневої соціалістичної революції напередодні 60-х її роковин. Центральною у багатофігурній композиції пам'ятника є виконана в рожевому граніті, осяяна прапором постать В. І. Леніна. Її оточують відлиті у бронзі скульптури робітника, жінки-трудівниці, матроса, солдата (автори — В. Бородай, В. Зноба, І. Зноба, архітектори — О. Малиновський, М. Скибицький).

Відкриття монумена відбулося 22 жовтня 1977 р. В той день відбувся урочистий мітинг, в якому взяли участь керівники Комуністичної партії й уряду Радянської України на чолі з членом Політбюро ЦК КПРС, першим секретарем ЦК Компартії України В. В. Щербицьким. В урочистій обстановці він відкрив пам'ятник. Звертаючись з промовою до присутніх, В. В. Щербицький, зокрема, сказав: «Цей монумент — данина всенародної вдячності вождю Великого Жовтня Володимиру Іллічу Леніну.

Це пам'ятник кращим синам і дочкам нашої Вітчизни — путіловцям і арсенальцям, балтійцям і чорноморцям, дружинникам Красноі Пресні і героям Перекопу, всім, хто своїм життям і своєю боротьбою стверджував ідеї Леніна, ідеї Жовтня...

Минуть сторіччя, придуть нові покоління. І монумент, який ми сьогодні відкрили, буде вічним символом нашої великої революції, символом торжества безсмертних ідей марксизму-ленізму!»⁵¹.

Ленінське визначення пам'ятників як засобу масової агітації та пропаганди можна з повним правом віднести до монументів, споруджених на честь великого вождя.

Монументальна Ленініана завжди служила й служитиме справі виховання громадян Країни Рад у дусі радянського патріотизму і пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму, вірності Вітчизні, ідеалам Жовтня.

Л. П. МАРКІТАН (Київ)

⁴⁷ Вінниц. правда, 1972, 23 квіт.

⁴⁸ Прикарп. правда, 1975, 26 груд.

⁴⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 286, оп. 1, спр. 2, арк. 159.

⁵⁰ Пам'ятники України, 1983, № 2, с. 26.

⁵¹ Рад. Україна, 1977, 23 жовт.

МАТИ ВЕЛИКОГО ЛЕНІНА

У Ленінграді, на Волковому кладовищі споруджено пам'ятник на могилі Марії Олександрівни Ульянової. Коли дивишся на нього, то відчуваєш, якою великою радістю для неї було отримувати листи від своїх дітей, які вони писали їй з різних кінців світу. Може, саме лист свого геніального сина Марія Олександрівна притискує до серця, як це висік скульптор з граніту?

Мимоволі спадає на думку: як цій, на вигляд звичайній жінці разом зі своїм чоловіком Іллею Миколайовичем вдалося виховати своїх дітей так, що всі вони стали непохитними революціонерами, а один з них — Володимир Ілліч створив Комуністичну партію і першу в світі соціалістичну державу? Цьому, мабуть, сприяло й те, що в сім'ї Ульянових була атмосфера, яку по праву можна назвати зразковою, пройнята взаємною повагою і довір'ям, любов'ю і духовною єдністю, постійним взаєморозумінням.

У біографії Володимира Ілліча говориться: «Одним із джерел формування особи В. І. Леніна як людини і революціонера була обстановка демократичної, передової сім'ї Ульянових»¹.

Народилася Марія Олександрівна в 1835 р. у сім'ї лікаря Олександра Дмитровича Бланка, який, закінчивши Петербурзьку медико-хірургічну академію, працював штаб-лікарем і ординатором спочатку в Петербурзі, потім — на Уралі. Незабаром, вийшовши у відставку, він купив невеличкий маєток у с. Кокушкіно Казанської губернії, де й поселився зі своїми дітьми та свояченицею Катериною Іванівною Ессен.

Мати Марії Олександрівни — Анна Іванівна Грошопф (по матері шведка, а по батькові німка), яка дуже рано померла, залишила на руках чоловіка п'ятьох дочок — Анну, Любов, Катерину, Марію, Софію та сина Дмитра².

Батько прагнув виховати своїх дітей у спартанському дусі. «Діти повинні були, наскільки могли, самі обслуговувати себе. Вранці, накинувши щось тепле поверх ситцевих платтячок..., вони бігли через холодні сіни в кухню, щоб підігріти собі в маленьких горщикках молоко на сніданок. Ні кави, ні чаю їм не давали не тільки в дитинстві, а й тоді, коли вони були вже дорослими»³, — згадує Марія Іллівна в біографічному нарисі про Марію Олександрівну.

Вчитися матері Леніна не довелося тому, що, по-перше, в Кокушкіно не було школи, а відправляти дочок в інші міста у батька не було матеріальної можливості, а, по-друге, Олександр Дмитрович не був прихильником сучасної йому системи навчання й виховання. Тому Марію Олександрівну, як і її сестер, виховувала тітка — Катерина Іванівна, яка з трирічного віку замінила Маші померлу матір. Здібна й обдарована Машенька з допомогою тітки опанувала три іноземні мови — німецьку, французьку та англійську. Вона самотужки навчилася грати на фортепіано і годинами грала у великому нетопленому залі кокушкінського будинку, де клякли від холоду пальці, як про це пізніше згадувала Марія Іллівна зі слів Марії Олександрівни. Музика стала для неї найулюбленішим заняттям і, досягнувши високої техніки, вона згодом виконувала численні музичні твори своїм дітям та їх друзям.

¹ Ленін В. І. Біографія. — К., 1970, с. 6.

² Шагінян М. Сім'я Ульянових. — К., 1965, с. 23.

³ Ульянова М. И. Мать Владимира Ильича Ленина — Мария Александровна Ульянова. — Вопр. истории КПСС, 1964, № 4, с. 40.

Марія Олександрівна мала не лише тонкий музичний слух, а й хороший літературний смак. Вже в дитинстві вона багато читала, була добре обізнана із зарубіжною та вітчизняною літературою. Ось як писала про матір Марія Іллівна: «Читала вона завжди багато, добре знала російську літературу, любила читати нові журнали і з них особливо «Исторический вестник», а потім ділилася з нами враженнями, розповідала прочитане. Багато читала вона книг й іноземними мовами, а одного разу переклала кілька невеликих оповідань і для друку»⁴. Не випадково у невеличкій кімнаті Марії Олександрівни в Ульяновському філіалі Центрального музею В. І. Леніна поряд з творами передової російської літератури стоять твори Генріха Гейне, Віктора Гюго, Вільяма Шекспіра та багатьох інших.

Все своє життя Марія Олександрівна тягнулася до знань і 1863 р. їй вдалося в Самарському училищі скласти екзамени на звання домашньої вчительки. В Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС знаходиться свідоцтво, видане їй дирекцією цього училища. Вона завжди пишалася ним і мріяла працювати на ниві народної освіти. Проте Марії Олександрівні так і не вдалося здійснити свої мрії, бо після одруження з Іллею Миколайовичем з кожним роком збільшувалася сім'я, народжувалися один за одним діти і вона всі свої знання й педагогічні здібності віддавала їх вихованню.

Мати Леніна, як згадують її сучасники, була людиною винятково сильною волі, надзвичайно наполегливою, скромною, бережливою, акуратною. Всі ці риси характеру вона старалася виховати й у своїх дітей. Надія Костянтинівна писала, що сильну волю Володимир Ілліч успадкував від своєї матері. Разом з тим вона відзначалася винятково чуйністю і благородством, що також не проходило повз увагу дітей.

У зміцненні кожної сім'ї велика роль належить матері, яка прагне створити такий мікроклімат, що сприяв би взаємній повазі та дружбі членів сім'ї, правильному вихованню дітей. Так було і в сім'ї Ульянових. Ілля Миколайович після закінчення Астраханської гімназії, а потім фізико-математичного факультету Казанського університету працював спочатку вчителем фізики й математики в Пензі, в Нижньому Новгороді, а згодом — інспектором і директором народних училищ Симбірської губернії. Йому доводилося відлучатися з дому в службових справах. Марія ж Олександрівна завжди була біля дітей і прагнула створити найсприятливіші умови для їх фізичного гарту і морального виховання. Це вдавалося насамперед тому, що Марію Олександрівну та Іллю Миколайовича зв'язували не лише ніжна любов і щира дружба, а й глибоке взаєморозуміння. Марія Олександрівна повністю поділяла високі прагнення свого чоловіка, прогресивного педагога 60-х років. Близькими й зрозумілими для Іллі Миколайовича були високі моральні якості його дружини. Діти ніколи не бачили сварок і сімейних сцен.

Марія Олександрівна, яку з дитинства виховали надзвичайно скромною щодо побуту, працьовитою й організованою, старалася запровадити ці раціональні вимоги до всього укладу й у своїй сім'ї. У будинку-музеї В. І. Леніна в Ульяновську в усьому відчувається простота побуту, раціональність обстановки, робоча атмосфера. В ньому немає жодної зайвої речі, яка б не мала ділового призначення. В спільній кімнаті, яка була і їдальнею, і робочою кімнатою для молодших дітей, стоять швейна машинка, на якій мати обшивала своїх дітей, доки вони не ставали дорослими, фортепіано, з яким Марія Олександрівна не розлучалася навіть і під час переїздів. На стінах немає жодних прикрас, крім географічних карт, потрібних дітям для підготовки домашніх завдань. У маленьких робочих кімнатах на антресолях, де жили Аня, Саша і Володя, — прості ліжка, робочі столики, книжкові полицки.

⁴ Там же, с. 43.

Поряд з винятково скромною обстановкою в сім'ї панувала атмосфера спокою, врівноваженості, постійної зайнятості дітей і дорослих. М. Ф. Осколков, товариш Дмитра Ілліча, писав: «У порівнянні з квартирою Веретенникових*, великою і часто галасливою, в квартирі Ульянових було якось тихо. Я ніколи не чув, щоб хтось із старших підвищував голос, а молодші — Дмитрик і Манечка — будь-чим висловили своє невдоволення вказівками матері, старших братів чи сестер або посварилися між собою.

Мене, пустотливого і непосидючого, ця обстановка одразу поставила в якісь незвичні рамки, змусила мимоволі стихнути...»⁵. Ці сімейні відносини сприяли вихованню у дітей змалку таких якостей, як тактовність, тонка делікатність, душевність.

У сім'ї Ульянових росли і виховувалися шестеро дітей. Росли вони парами, мали різні темпераменти і нахили. Уважно приглядаючись до своїх дітей, Ілля Миколайович якось сказав: «Поганих дітей у мене немає, але все-таки кожна пара зовсім відмінна від інших. Перша пара — Олександр і Анна, люди здібні й талановиті, і з них у майбутньому великі будуть люди. Друга пара — Володя й Ольга, найулюбленіші, ці, певне, будуть кращі від старших і підуть ще далі. Третя пара — Дмитро і Марія — народ теж досить здібний, але сказати про них нічого ще не можна»⁶.

Батьки дуже уважно слідували за розвитком своїх дітей і створювали якомога сприятливішу атмосферу для їх формування. Першою вчителькою дітей була мати. Вона починала вчити читати п'ятирічну Аню, а біля неї учився читати й Саша. Так само рано вона навчила читати Володю та Олю. Після того як діти вже вміли читати рідною мовою, Марія Олександрівна починала їх вчити іноземних мов, використовуючи для цього ілюстровані книжки німецькою і французькою мовами. Все це допомогло згодом дітям у гімназії успішно опановувати іноземні мови.

Знання іноземних мов давало змогу їм ознайомитися з творами К. Маркса та Ф. Енгельса. Так, в юнацькі роки Олександр і Володимир, Анна й Ольга перекладали на російську мову з творів К. Маркса й Ф. Енгельса ті місця, що були для них найцікавішими і найважливішими, а в Самарі Володимир Ілліч переклав на російську мову «Маніфест Комуністичної партії», який читали в самарських гуртках. На жаль, рукопис цього перекладу не зберігся⁷.

Ілля Миколайович систематично стежив за педагогічною літературою, читала педагогічні журнали й Марія Олександрівна. Разом з тим подружжя цікавилось російською художньою та зарубіжною літературою. Тому й розуміло, чому так старанно була укомплектована домашня бібліотека. Ульянови передплачували для дітей кращі журнали того часу, зокрема, «Детское чтение» та «Родник», збірки творів улюблених письменників. У домашній бібліотеці Ульянових, крім творів класиків російської та зарубіжної літератури, було багато книжок з педагогіки, фізики, математики та природознавства.

Батьки, особливо мати, надзвичайно уважно стежили за формуванням читацьких інтересів дітей, прищеплювали їм любов до книги. Володя, як і старший брат та сестра, твори російських класиків почав читати з десяти років. У кожного з них були улюблені письменники. Олександр віддавав перевагу Пушкіну, Анна — Лермонтову, Володимир — Тургеневу. Читали вони й журнали, зокрема, «Русский вестник», «Отечественные записки», «Русскую мысль», «Дело», на сторінках яких друкувалися твори В. Г. Белінського, М. Г. Чернишевського, М. О. До-

* М. Осколков жив у сім'ї сестри М. О. Ульянової — А. О. Веретенникової.

⁵ Несколько новых штрихов. — Учит. газ., 1963, 14 февр.

⁶ Бакин. рабочий, 1926, 21 сент.

⁷ Волин Б. В. И. Ленин в Поволжье. — М., 1955, с. 85.

бродюбова, Д. І. Писарева. Саме читання революційно-демократичної літератури підготувало дітей Ульянових до сприймання ідей марксизму.

Марія Олександрівна, яка завдяки своїй наполегливості стала прекрасною піаністкою, з самого раннього дитинства вчила музики своїх дітей. Коли вони були маленькими, то під акомпанемент матері співали пісеньки з дитячого збірника «Гусельки», а коли підросли і вже готові були до сприймання складніших творів, Марія Олександрівна знайомила їх з оперним репертуаром. Найпопулярнішою оперою в сім'ї була «Аскольдова могила». Марія Олександрівна збирала всіх дітей і, переказуючи їм сюжет, програвала уривки, наспівувала окремі арії. Ось що пише про одне таке заняття М. Веретенников: «Я так яскраво пам'ятаю цю сцену, що, здається, коли б умів малювати, то міг би її детально зобразити. Володя й Оля, музикальні від природи, уважно прислухаються до музики і співів. Маленький Митя, цілком захоплений фавбулою, не зводить своїх збуджених карих очей з тітки Маші»⁸.

Не всі діти Ульянових стали хорошими музикантами, крім Олі, яка закінчила Казанську музичну школу. Володя, якого мати рано почала вчити на фортепіано, в 8—9 років, як згадував Д. І. Ульянов, виконував чимало дитячих п'єс, грав у чотири руки із старшими. Правда, в перших класах гімназії він не захотів вчитися музики далі, бо на той час багато хто вважав її заняттям для дівчат. Але вихований матір'ю в атмосфері любові до музики, маючи прекрасний музичний слух, Володимир Ілліч усе своє життя любив музику і пісні. Куди б не закидала його доля революціонера, він писав їй про почуту музику, про те, як вона підносила настрій у засланих. Писав він матері й про те, з якою насолодою співав разом з друзями.

Музику любили також Анна і Марія. Скрізь, де б вони не були, навіть на засланні, дівчата грали на роялі, якщо траплялася нагода. Марія Олександрівна завжди під час переїздів з міста в місто до того з дітей, кому вона в той час була найбільш необхідною, перевозила і піаніно. Коли найменша дочка повернулася з вологодського заслання, Марія Олександрівна писала їй, щоб вона не залишала музики, радила їй взяти в тимчасове користування піаніно, а в 1903 р. вона з радістю повідомляла Анні Ілліні: «Маня грає багато, розбирає сонату Бетховена»⁹.

Подружжя Ульянових дуже уважно придивлялося до розвитку нахилів у своїх дітей, підтримуючи їх заняття за власним вибором. Так, Саша з дитинства цікавився природничими науками, доглядав звірят, пташок. Підлітком він захопився хімією, проводив різні досліди. Помітивши захоплення сина, мати всіляко сприяла цьому. Зокрема, вона давала гроші на пробірки і реактиви, віддала навіть у Кокушкіно кухоньку у флігелі для маленької лабораторії сина, де він проводив увесь вільний час. Згодом, відповідно до свого захоплення, Олександр Ульянов обрав для навчання біологічне відділення фізико-математичного факультету Петербурзького університету. Він би зміг стати великим ученим, якби царські сатрапи не стратили цього талановитого юнака в 1887 р. за участь у замаху на царя Олександра III.

Анна мала схильності до філології, і батьки уважно стежили за їх розвитком. Незабаром вона стала слухачкою філологічного відділення вищих Бестужівських курсів, але не закінчила їх, оскільки її посадили в тюрму в справі брата Олександра, а потім вислали у Кокушкіно.

Хоч у Володимира Ілліча були блискучі здібності до математики, після страти старшого брата він все ж обрав юридичний факультет університету, вважаючи, що вільна професія адвоката буде зручнішою для революційної діяльності. Та брата «державного злочинця» не ба-

⁸ Веретенников М. Володя Ульянов.— М., 1967, с. 28.

⁹ Огонек, 1962, № 17, с. 25.

жають прийняти в університет. Тільки після того, як директор Симбірської гімназії, яку Володимир Ульянов закінчив із золотою медаллю¹⁰, дав цілком позитивну характеристику, спеціально підкресливши в ній, що за навчанням і моральним розвитком юнака завжди уважно стежили батьки і що «мати Ульянова не має наміру залишати сина без себе протягом усього його навчання в університеті»¹¹, Володимира зарахували на перший курс юридичного факультету Казанського університету.

Багато клопоту зазнала Марія Олександрівна, поки її діти здобули вищу освіту. Після смерті Іллі Миколайовича вона залишилася єдиною опорою для своїх дітей. Як могла Марія Олександрівна підтримувала старших — Анну й Олександра, які в той час навчалися в Петербурзі. Будь-що прагнула дати освіту і чотирьом молодшим.

Після трагічної смерті старшого сина Марія Олександрівна дала собі слово бути поряд зі своїми дітьми. Коли закінчив гімназію Володимир, вона разом з усією сім'єю їде в Казань, щоб він там зміг навчатися в університеті. Та студентське життя середнього сина продовжувалось, як відомо, всього чотири місяці. 4 грудня 1887 р. за участь у революційній студентській сходці Володимира Ілліча виключають з університету. Завдяки клопотанню матері його висилають у Кокушкіно, де відбувала заслання Анна. Марія Олександрівна разом з усіма своїми дітьми їде в Кокушкіно. Поселилася сім'я в холодному і невпорядкованому флігелі. Молодші діти постійно хворіли. Анна Іллівна писала своїй подрузі: «У нас увесь час були хворі... У меншої сестри думали навіть, що дифтерит. А це так тривожно — хвороби в селі, з лікарем за 15 верств, та й то часто в роз'їздах»¹².

Марія Олександрівна навіть у таких складних умовах зуміла створити для дітей певний комфорт. Хоч Володя і Дмитрик жили в маленькій, скромно обставленій кімнаті, але Володя мав свій робочий стіл. Зігрітий теплом люблячої матері, вісімнадцятирічний юнак не впав у розпач, хоч минув лише рік після смерті батька і півроку після страти старшого брата. Це своє перше заслання він використав для розширення і поглиблення своїх знань. «Здається, ніколи потім у моєму житті, навіть у тюрмі в Петербурзі і в Сибіру, я не читав стільки, як у рік після моєї висилки в село з Казані,—говорив він пізніше.—Це було читання запоем з раннього ранку до пізньої години»¹³.

Допомогла в цьому Володимирі Іллічу книжкова шафа покійного матиного родича, який довгий час працював цензором і зібрав багато різноманітних видань, в тому числі й заборонених. Там були «Современник», в якому часто друкувалися твори М. Г. Чернишевського і М. О. Добролюбова, «Русское слово», де співробітничав Д. І. Писарев, «Отечественные записки», «Вестник Европы» та інші суспільно-політичні й літературні журнали 60—80-х років. Саме там, у Кокушкіно, юний Ленін прочитав філософські та економічні твори М. Г. Чернишевського, його роман «Що робити?». Пізніше в бесіді з В. Воровським, С. Гусевим і Н. Валентиновим він говорив: «Завдяки Чернишевському відбулося моє перше ознайомлення з філософським матеріалізмом. Він перший вказав мені на роль Гегеля в розвитку філософської думки, і від нього прийшло поняття про діалектичний метод, після чого було вже набагато легше засвоювати діалектику Маркса»¹⁴.

Більше року перебували Ульянови в Кокушкіно, але яким продуктивним виявився цей рік для Володимира й Анни завдяки матері, яка прагнула в усьому допомогти юним засланням. Після численних клопо-

¹⁰ Золоту медаль за гімназію отримали Саша й Оля. Аня закінчила гімназію зі срібною медаллю.

¹¹ И в а н с к и й А. Молодой Ленин.— М., 1964, с. 326.

¹² Вopr. истории КПСС, 1960, № 6, с. 170.

¹³ Вopr. филос., 1958, № 7, с. 73.

¹⁴ Там же, с. 74.

тань Марії Олександрівні вдалося отримати дозвіл на проживання Володимир у Казані. Вся сім'я, в тому числі й Анна, переїжджає з Кокушкіно в Казань. Скориставшись приїздом туди міністра народної освіти, Марія Олександрівна звертається до нього з проханням дозволити Володимирові продовжувати навчання в університеті, але їй відмовляють. Рідні, зокрема Анна, піклуються про те, щоб Володимир дозволили виїхати за кордон для навчання в університеті, але міністр внутрішніх справ відмовляє і в цьому. Однак Володимир не здається. Він вирішив самотужки підготуватися і скласти екстерном екзамен в університет. Там, у Казані, Володимир стає учасником федосеевського гуртка, активно вивчає твори К. Маркса¹⁵.

Згодом сім'я Ульянових переїздить у Самару. Невсипуще поліцейсько око продовжує стежити за «неблагонадійним» сімейством. Та Володимир Ілліч продовжує наполегливо вивчати твори К. Маркса і Ф. Енгельса й іншу революційну літературу. Це допомогло йому ґрунтовно підготуватися до ідейної боротьби з народниками. У Самарі Володимир Ілліч сам керує марксистським гуртком.

Однак ні Володимир Ілліч, ні мати ні на хвилину не забували про те, що йому потрібно здобути вищу освіту. В 1889 р. юний Ленін знову звертається в міністерство освіти за дозволом. Однак директор департаменту поліції повідомляє міністра Делянова про те, що Ульянов був у близьких стосунках з «особами політично неблагонадійними», і йому було відмовлено. Лише після того як Марія Олександрівна сама поїхала в Петербург, їй, нарешті, пощастило добитися для сина дозволу на складання екстерном екзаменів за юридичний факультет Петербурського університету.

Марії Олександрівні, здається, можна було б і заспокоїтися. Однак вона хвилюється, щоб син, готуючись до екзаменів, не підірвав свого здоров'я. Єдине, що її заспокоює, це те, що в Петербурзі вчиться її середня дочка Оля, яка буде поруч з Володею. У відповідь на материні листи вона пише: «По-перше, Володя — втілена розсудливість, а, по-друге, екзамени виявляються дуже легкими. Він уже склав два предмети і з обох одержав по «5». У суботу (екзамен у нього був у п'ятницю) він відпочивав: уранці ходив на Невський, а після обіду прийшов до мене і ми ходили з ним гуляти набережною Неви — дивилися льодохід... Обідати він ходить кожного дня, отже, прогулюється»¹⁶. Дійсно, Володимир Ілліч усі екзамени складав на «відмінно», чим дуже дивував професорів, які не могли збагнути, як це можна мати такі глибокі знання, не відвідуючи лекцій. В результаті Володимир Ілліч отримує за університет диплом I ступеня. І це тоді, коли на сім'ю Ульянових знову звалилося велике горе — захворіла на черевний тиф Оля. Володимир Ілліч відвіз сестру в Олександрівську лікарню, але підступна хвороба загрожувала дівчині смертю. Довелось терміново викликати в Петербург Марію Олександрівну. Ранньою весною 1891 р. обірвалося життя улюблениці сім'ї Ульянових. Мати закам'яніла від горя, але мужньо трималася, бо саме в той час Володя здавав екзамен в університеті.

Такою ж уважною Марія Олександрівна була й до інших своїх дітей. Коли найменша дочка Ульянових після закінчення гімназії була зарахована до Вищих жіночих курсів і вони не задовольнили її, вона у 1898 р. поступила в Брюссельський університет на природничий факультет. Але виявилось, що вона не має достатніх знань французької мови. Дочка відразу ж звертається до матері, просить її поради. Марія Олександрівна обережно, не нав'язуючи своєї волі доньці, радить їй слухати тільки обов'язкові лекції й одночасно вивчати французьку

¹⁵ Це був один з перших марксистських революційних гуртків на Поволжі, названий іменем його засновника М. Є. Федосеева.

¹⁶ О. І. Ульянова—М. О. Ульяновій, 8 квіт. 1891 р.—В кн.: Як виховували дітей в сім'ї Ульянових. К., 1978, с. 134.

мову. «Інші лекції, які цікавлять тебе,— писала Марія Олександрівна дочці в листі від 15 листопада 1898 р.,— відкласти до того часу, коли добре засвоїш французьку мову і вільно розумітимеш її, тоді й часу буде в тебе більше вільного — а зараз зайві заняття лише перевтомлять тебе, але користі не принесуть»¹⁷.

Пильно стежачи за навчанням найменшої дочки, Марія Олександрівна в листі до Володимира Ілліча в Париж висловлювала свої побоювання, що посилені заняття погано вплинуть на здоров'я Марії Іллівни, особливо після тривалої хвороби вуха. Через Володимира Ілліча мати радить дочці не перевтомлюватися і пропонує їй свої послуги. «Думаю в кінці літа їхати в Париж... і вона (Марія Іллівна — Н. К.) може тоді, не перевтомлюючись, готуватися»¹⁸. Зрештою, Марія Іллівна таки отримала диплом вчительки французької мови.

Що стосується Дмитра, то коли він почав вчитися на медичному факультеті Московського університету, Марія Олександрівна їде до Москви. Проте й Дмитру, як і його братам та сестрам, не вдалося закінчити університет. За участь у революційній роботі його, студента V курсу, заарештовують, саджають в тюрму, потім висилають. Знову неспокійне материнське серце. І сину, і Марії Олександрівні міністерство освіти відмовляє в продовженні навчання. У розпачі мати подає прохання на ім'я царя, та й це не допомогло. Лише через кілька років після довгих клопотань Дмитру дозволили закінчити Юр'євський (тепер Тартуський) університет.

Марія Олександрівна була не лише хорошою матір'ю, а й найближчим другом своїх дітей, розуміла їх революційні прагнення і це робило її ще ріднішою й дорожчою для них. Не випадково один із знайомих сім'ї Ульянових писав: «Таємниця Марії Олександрівни як матері полягала в тому, що вона була ідейним другом дітей. Вона вела їх за собою, коли вони були малими, і йшла за ними і з ними, коли вони вирости»¹⁹.

Марія Олександрівна всіляко допомагала дітям у революційній діяльності, пишалася тим, що її діти — революціонери. Про це свідчить широко відомий факт. Коли директор департаменту поліції, до якого Марія Олександрівна звернулася з клопотанням про переведення її сина Володимира з одного місця заслання в інше, глузливо сказав їй: «Можете пишатися своїми дітьми — одного повісили, а за другим плаче вірówka», то Марія Олександрівна, високо піднявши голову, гордо відповіла: «Так, я пишаюся своїми дітьми»²⁰.

Вона не тільки пишалася ними, а й завжди старалася допомогти їм. Як вмілий конспіратор, Марія Олександрівна переховувала літературу і всіляко обдурювала жандармів, про що пізніше згадувала Марія Іллівна. Коли в 1900 р. поліція не дозволила Володимирі Іллічу виїхати в ряд міст Росії (він повинен був створити опорні пункти для газети «Искра»), Марія Олександрівна добивається того, щоб син супроводжував її, стару жінку, саме в ці місця.

Вона вірила в те, що справа, якій її діти віддають своє життя, справедлива. Не випадково вона сказала якось Марії Іллівні: «Яким хорошим буде той час, коли не буде ні тюрем, ні ґрат, а люди будуть вільні»²¹.

До останніх днів свого життя «мати однієї з найреволюційніших сімей», як сказав про неї В. Д. Бонч-Бруєвич, піклувалася про своїх дітей, як могла, допомагала їм. Куди б не закидала їх доля — у в'язниці, на заслання, в еміграцію — Марія Олександрівна завжди залишалася на своєму бойовому посту матері. Вона їхала до того, кому була най-

¹⁷ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 14, оп. 1, спр. 246, арк. 6.

¹⁸ Ист. арх., 1958, № 2, с. 14.

¹⁹ Соловьев Н. Мать Ленина. — Известия, 1935, 6 марта.

²⁰ Вопр. истории КПСС, 1964, № 4, с. 46.

²¹ Там же, с. 52.

більше потрібною, регулярно писала листи і надсилала посилки тому, з ким не могла бачитися.

Побувала Марія Олександрівна разом з Дмитром, Анною та Марією і в Києві. Саме сюди в 1903 р. за дорученням В. І. Леніна приїхав Д. І. Ульянов як агент «Искры». В напружену підпільну роботу включилися також Анна й Марія. Поселилася мати з дочками спочатку на квартирі в Кудрявському провулку (нині Кудрявська вулиця), а згодом переїхали на квартиру на вулиці Лабораторній. До них часто приходили Дмитро Ілліч з своєю дружиною²², Кржижановські та інші товариші по партійній роботі. Говорили вони про партійні справи, прочитані книжки, співали під акомпанемент Марії Олександрівни улюблені українські пісні, зокрема «Іхав козак за Дунай»²³.

Та ця радість була недовгою. Знову заарештували Дмитра Ілліча, Марію й Анну і посадили в Лук'янівську тюрму. Кожного ранку Марія Олександрівна їхала туди передати дітям передачу. Довго простояла вона біля ґрат, щоб побачити їх, годинами просиджувала в прийомних жандармського управління, генерал-губернатора, суду, прокуратури, щоб визволити своїх дітей з неволі. Через брак доказів випустили спочатку Марію й Анну, а пізніше — Дмитра Ілліча. Вся сім'я переїхала з Києва в місто Сабліно.

Дев'ятнадцять разів закривалися двері в'язниць за її синами і дочками, сорок одна прописка значиться в паспорті (зберігається він у Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС) цієї героїчної жінки. Сорок один раз переїжджала Марія Олександрівна з міста в місто, з квартири на квартиру. Двічі їздила за кордон на побачення з Володимиром. У 1902 р. вона побувала у нього в Франції, а в 1910 р. — у Стокгольмі. Там, у Швеції, Марія Олександрівна вперше в житті почула свого геніального сина на зборах більшовицької організації. Це було останнє побачення семидесятип'ятирічної матері зі своїм сином.

Та не лише своїм дітям допомагала Марія Олександрівна, а й їх товаришам по революційній роботі. Ось як про неї писала друг сім'ї Ульянових З. П. Невзорова-Кржижановська: «Вона так злила своє життя з життям своїх дітей, що і до їх товаришів вона ставилась як до своїх. І через те, напевно, так добре і легко з нею було, незважаючи на різницю в роках, і так віяло від неї чимсь рідним, милим, близьким»²⁴.

Прекрасною людиною була ця мати, яку не зігнули ні смерть чоловіка, ні страта сина Олександра, ні смерть любимої дочки Ольги, ні страждання дітей у тюрмах і на засланнях. Невимовний материнський біль і постійна тривога не розслабили її. Вона завжди високо і гордо тримала свою красиву, рано посивілу голову, з розумними карими очима, які світилися теплом і добром до людей.

І діти її безмежно любили, вважаючи, що їх мати втілює в собі все найсвітліше й найкраще, що може бути в жінці. Куди б не закидала їх доля революціонерів, вони завжди пам'ятали про улюблену матір, регулярно писали листи, піклувалися про її здоров'я. Особливо ніжним до матері був Володимир Ілліч. Близько 200 листів сина до матері, теплих і зворушливих, зберегла для нас історія. «Дорога мамуся», «Люба моя» — так звертався він до неї у своїх листах. І писав як великому другові про все, що його хвилювало.

Часто Володимир Ілліч ділився з матір'ю своїми планами і настроями, радився з нею з приводу літературних справ. Немає жодного листа до рідних, в якому б Володимир Ілліч не запитував про здоров'я

²² Вони поселилися у родички дружини по вул. Фундуклеївській (нині вул. Леніна).

²³ Ремезовский И. Д. Ульяновы в Киеве. — Киев, 1979, с. 30.

²⁴ Ист. арх., 1958, № 2, с. 165.

матері. Та й саму Марію Олександрівну він просить детально писати про її здоров'я, про настрій. «Будь ласка, черкни мені кілька слів, моя дорога, щоб знати, чи здорова ти і як себе почуваєш»²⁵,— пише син матері. А коли когось із членів сім'ї заарештовували, Володимир Ілліч, як міг, заспокоював матір. Дізнавшись про те, що найменша сестра і чоловік Анни заарештовані (це було в 1901 р.), він негайно написав Марії Олександрівні: «Страшенно прикро було довідатись, що справи наших такі сумні! Люба моя, я не знаю вже, що тут і порадити. Не хвилюйся, будь ласка, занадто...»²⁶.

Особливу любов та увагу Володимир Ілліч проявляв до Марії Олександрівни після смерті Олександра й Олі. О. Беляков, автор цікавих спогадів про самарський період життя Володимира Ілліча, писав: «...Мене дуже вражала та незвичайна ніжність, з якою Володимир Ілліч при зустрічах і при розставаннях з матір'ю цілував їй руку. Всякого іншого за такі «панські» звичаї ми підняли б на сміх... Але тут ми якось зразу відчули, що це не панська манера. У цьому цілуванні руки виявлялась уся безмірна скорбота з приводу втрати брата, уся ніжність синівської любові, вся сила полум'яного бажання пом'якшити гострий біль втрати, виразити безмежну ласку»²⁷.

Лише п'ять місяців не дожила Марія Олександрівна до повернення з еміграції геніального сина. Повернувшись у Росію, він відразу ж поїхав на Волкове кладовище, на могилу матері. «Благоговійно зупинився він біля могили, зняв шапку, низько схилив голову. Блідий, схвилюваний, зосереджений стояв він, сповнений глибокої думи... Мамо, моя мамо!...—тихо, ледве чутно вимовив він»²⁸, — згадував В. Д. Бонч-Бруєвич.

Н. П. КАЛЕНИЧЕНКО (Київ)

²⁵ Ленін В. І. М. О. Ульяновій. — Повне зібр. творів, т. 55, с. 316.

²⁶ Там же, с. 208.

²⁷ Беляков А. Юность вождя: Воспоминания современника В. И. Ленина.— М., 1958, с. 66.

²⁸ Бонч-Бруєвич В. Д. Мать Владимира Ильича.—Семья и школа, 1947, № 1, с. 13.

КУРСОМ НА ПОБУДОВУ СОЦІАЛІЗМУ

(До 60-річчя
XIV конференції РКП(б))

До 1925 р. радянські люди під керівництвом Комуністичної партії досягли значних успіхів у відбудові народного господарства країни. На основі здійснення нової економічної політики успішно роз-

вивалася важка промисловість. Продукція промислового виробництва в 1924/25 господарському році досягла 75% рівня 1913 р. проти 17% в 1920 р.¹ Поліпшилася робота залізничного транспорту, вантажообіг якого досяг 62,7% довоєнного рівня².

Особливу увагу партія приділяла плану ГОЕЛРО, без здійснення якого, підкреслював В. І. Ленін, СРСР не зможе перейти до справжнього соціалістичного будівництва³. У 1924/25 господарському році вступили в дію Каширська, «Красный Октябрь» (Ленінград) і Кизилівська електростанції, почалося будівництво Волховської, Шатурської, Нижньогородської, Штерівської, Харківської, Київської та Чугуївської електростанцій⁴. Було розпочато підготовчі роботи по проектуванню будівництва Дніпрогесу.

Значних успіхів було досягнуто й у відбудові сільського господарства. В 1925 р. посівна площа в країні становила 99,3% у порівнянні з 1913 р., а виробництво зерна — відповідно 88%⁵. Якщо на початку нової економічної політики тільки почали виникати колективні господарства, то до кінця відбудовного періоду в СРСР їх уже було створено понад 15 тис., у яких налічувалося 765 тис. десятин посіву, 147 тис. голів продуктивної і більше 99 тис. голів робочої худоби. Правда, на долю цих господарств припадало всього 1,04% валової і 2,8% товарної продукції сільського господарства⁶. Але значення перших колгоспів визначалося не економічними показниками, а тим, що вперше в історії радянське селянство ставало на шлях суспільного ведення господарства.

Після того як відбудовний період успішно було завершено, на чергу висувалося питання побудови соціалізму в СРСР. Воно не було новим для Комуністичної партії. Теоретично це питання було вирішено в працях В. І. Леніна, який ще в 1915 р. зробив висновок про те, що пролетаріат однієї країни може не лише завоювати політичну владу, а й організувати соціалістичне виробництво⁷. Пізніше, в роки громадянської війни, Володимир Ілліч у своїй праці «Економіка і політика в епоху диктатури пролетаріату» писав: «...З точки зору основної економічної проблеми диктатури пролетаріату у нас забезпечена перемога комунізму над капіталізмом. Буржуазія всього світу саме тому скаже- ніє і лютує проти більшовизму, організовує військові нашість, змови та інше проти більшовиків, що вона чудово розуміє неминучість нашої перемоги в перебудові суспільного господарства, якщо нас не задушити військовою силою. А задушити нас таким способом їй не вдається»⁸.

¹ Промышленность СССР в 1925 году.— М.; Л., 1926, ч. 2, с. 7.

² Контрольные цифры народного хозяйства на 1926/27 год.— М., 1926, с. 364.

³ Див.: Ленін В. І. VIII Всеросійський з'їзд Рад.— Повне збір. творів, т. 42, с. 150.

⁴ Промышленность СССР в 1925 году, ч. 2, с. 230—231.

⁵ Социалистическое строительство СССР: Стат. ежегодник.— М., 1936, с. 280.

⁶ Контрольные цифры народного хозяйства СССР на 1927/28 год.— М., 1928, с. 97, 100, 320.

⁷ Див.: Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 26, с. 334.

⁸ Там же, т. 39, с. 258.

В. І. Ленін неодноразово підкреслював, що Радянська держава має все необхідне для побудови соціалістичного суспільства, а саме: власність на засоби виробництва, політичну владу в руках пролетаріату, союз робітничого класу з селянством⁹.

Головним фактором перемоги соціалізму в нашій країні В. І. Ленін вважав розв'язання внутрішніх завдань соціалістичного будівництва. В той же час Володимир Ілліч підкреслював, що повна, остаточна перемога соціалізму в СРСР можлива тільки з перемогою революції у кількох країнах. «Перемогти в світовому масштабі повністю, остаточно,— писав він,— не можна в самій Росії, а можна тільки тоді, коли в усіх принаймні передових країнах або хоч у кількох з найбільших передових країн переможе пролетаріат»¹⁰.

КПРС неухильно втілювала в життя вказівки В. І. Леніна з питань соціалістичного будівництва. Проти генеральної лінії РКП(б) виступили троцькісти та інші опортуністи, які сіяли песимізм і невір'я в сили робітничого класу й трудящого селянства Радянського Союзу, відкидали можливість побудови соціалізму в нашій країні і намагалися нав'язати партії й народу свою меншовицько-троцькістську теорію «перманентної революції».

Капітулянтську позицію Троцького в питанні про можливість перемоги соціалізму в СРСР підтримували Зінов'єв і Каменєв, які не погоджувалися з партією з ряду важливих питань теорії й політики.

Для того щоб виробити чітку програму побудови соціалізму в нашій країні, розв'язати капітулянтські теорії лідерів II Інтернаціоналу, троцькістів та інших ворогів соціалістичного будівництва, які могли завдати великої шкоди РКП(б) і міжнародному комуністичному руху, необхідно було з марксистсько-ленінських позицій проаналізувати внутрішню й міжнародну обстановку і на науковій основі визначити завдання, що стояли перед Комуністичною партією і Комінтерном. Це історичне завдання виконала XIV конференція РКП(б), що відбулася 27—29 квітня 1925 р. у Москві. На ній було присутніх 178 делегатів з ухвальним голосом і 392 з дорадчим. На порядку денному стояли питання: партійно-організаційні, про кооперацію, сільськогосподарський податок, металопромисловість, зміцнення революційної законності, про розширений пленум ВККІ. Головним у її роботі було обговорення питання побудови соціалізму в нашій країні.

XIV конференція РКП(б), виходячи з аналізу міжнародного та внутрішнього становища СРСР, у тезах «Про завдання Комінтерну і РКП(б) у зв'язку з розширенням пленумом ВККІ» вперше поставила питання про необхідність при оцінці післявоєнної міжнародної обстановки говорити не про одну, а про дві стабілізації, тобто про постійно міцніючу стабілізацію Радянського Союзу і тимчасову, часткову стабілізацію капіталізму¹¹. Такий підхід зумовлювався тим, що в результаті Жовтневої революції в Росії світ розділився на дві протилежні системи, що розвивалися за властивими їм об'єктивними законами. Стабілізація капіталізму базувалася на хиткій основі, багатій новими економічними й політичними потрясіннями. «Капіталізм до самої смерті буде підвладний циклічним коливанням»¹²,— зазначалося у резолюції IV конгресу Комінтерну, в роботі якого взяв участь В. І. Ленін.

Іншу оцінку капіталістичній стабілізації давали теоретики II Інтернаціоналу і троцькісти, які розглядали її не як процес, що вів до нових політичних й економічних потрясінь, а як початок післявоєнної

⁹ Див.: Ленін В. І. Про кооперацію.— Там же, т. 45, с. 352.

¹⁰ Ленін В. І. Успіхи і труднощі Радянської влади.— Там же, т. 38, с. 40.

¹¹ Четырнадцатая конференция Российской Коммунистической партии (большевиков): Стеногр. отчет.— М.: Л., 1925, с. 308.

¹² Коммунистический Интернационал в документах: Решения, тезисы и воззвания конгрессов Коминтерна и пленумов ИККИ. 1919—1932.—М., 1933, с. 294.

епохи капіталістичного процвітання. Вони відкидали стабілізацію Радянського Союзу. Соціал-демократичні лідери не вірили у міцний союз робітників і селян Радянської Росії, вони вважали, що соціалізм у нашій країні може бути побудований лише з допомогою і при державній підтримці західноєвропейського пролетаріату.

На подібних позиціях з теоретиками II Інтернаціоналу й меншовиками стояли троцькісти і зінів'євці. Вони, зокрема, заперечували можливість залучення селянства до соціалістичного будівництва, вважали його реакційним, ворожим пролетаріату класом, який веде боротьбу проти соціалізму, проповідували неминучість конфліктів між робітничим класом і селянством.

Спираючись на ленінські положення про можливість перемоги соціалізму в нашій країні, на набутий досвід соціалістичного будівництва і враховуючи міжнародну обстановку, XIV партконференція рішуче засудила капітулянтські погляди опозиціонерів і записала у своєму рішенні: «Є всі підстави сподіватися, що СРСР і власними силами, при наявності тієї підтримки з боку міжнародного пролетаріату, яка доведена вже восьмирічним досвідом, зможе і далі успішно підносити своє господарство, продовжуючи служити найсерйознішим фактором зростання світової революції і продовжуючи допомагати робітникам інших країн підготувати свою пролетарську революцію»¹³.

Проблему побудови соціалізму в Радянському Союзі конференція розглядала у двох аспектах. По-перше, йшлося про можливість повної перемоги соціалізму з точки зору внутрішніх умов. Розглядаючи це питання, було підкреслено, що СРСР має для цього все необхідне, що робітничий клас разом з трудящим селянством можуть своїми силами перемогти капіталізм всередині країни не лише політично, а й економічно. Тому радянські люди під керівництвом Комуністичної партії, як записано в постанові конференції, повинні «сміливо і рішуче будувати соціалізм уже тепер»¹⁴.

По-друге, конференція підкреслювала, що перемога соціалізму в СРСР не може бути остаточною, поки наша країна знаходиться у капіталістичному оточенні, поки існує загроза реставрації капіталізму. Для остаточної перемоги соціалізму необхідна успішна пролетарська революція і в ряді інших країн. «...Ленінізм учить,— записано в рішенні конференції,—що **остаточна** перемога соціалізму в розумінні повної гарантії від реставрації буржуазних відносин можлива тільки в міжнародному масштабі (або в кількох вирішальних країнах)»¹⁵.

Аналізуючи міжнародне становище і стан світового робітничого руху, розвиваючи рішення V пленуму Виконкому Комінтерну, конференція відмітила, що в світі залишається загальна революційна ситуація і «саме існування СРСР продовжує революціонізувати весь світ»¹⁶.

Курс партії на втілення в життя ленінських ідей побудови соціалізму в Країні Рад передбачав вирішення нових господарських завдань. Велику увагу конференція приділила дальшому розвитку продуктивних сил у промисловості й сільському господарстві. Було прийнято рішення ширше розгорнути товарообіг, всемірно використовувати товарно-грошові відносини і методи господарювання, проголошені ленінською політикою непу. В резолюціях «Про кооперацію» та «Про єдиний сільськогосподарський податок» відзначалася необхідність покращення системи оподаткування на селі, полегшення умов використання найманої робочої сили в сільському господарстві, викорінення залишків «воєнного комунізму». В рішеннях конференції підкреслю-

¹³ Комуністична партія Радянського Союзу в резолюція і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (далі КПРС в резолюціях...). К., 1979, т. 3, с. 199.

¹⁴ Там же, с. 203.

¹⁵ Там же, с. 200.

¹⁶ Там же, с. 198.

валося, що вся робота партії на селі повинна проводитися так, «щоб забезпечити інтереси незаможних і середняцьких верств населення»¹⁷, а загальна політика партії й Радянської держави спрямовуватися «в бік зміцнення соціалістичних начал нашого народного господарства...»¹⁸. Головним методом досягнення цього була кооперація — «основна суспільно-економічна форма зв'язку між державним господарством і дрібним товаровиробником села»¹⁹.

Для забезпечення провідної ролі в кооперуванні бідняцько-середняцької частини селянства конференція запропонувала внести в статут кооперативних організацій обмеження, які б гарантували «недопущення в правління товариств явно куркульських елементів»²⁰. Вона відкинула політично неправильний погляд на кооперативне будівництво Бухаріна, який твердив, що для селянства колгоспи не є стовповим шляхом до соціалізму. В резолюції вказувалося: «Колективізації сільського господарства необхідно приділити більше уваги, ніж це робилося досі»²¹.

Конференція узагальнила досвід роботи партії по посиленню діяльності Рад, залученню до їх роботи широкого селянського активу. Велику увагу було приділено культурному будівництву на селі, питанням партійної демократії, виховання трудящих та ін.

Рішення XIV конференції мають важливе значення в історії нашої партії. Вони підтвердили ленінське вчення про перемогу соціалізму в одній країні, завдали рішучого удару капітулянтам. Висновок про можливість побудови соціалізму в СРСР мав велику мобілізуючу силу. Він відкрив перед комуністами, трудящими нашої країни чітку перспективу будівництва нового суспільства, надихнув на боротьбу проти експлуатації пролетарів усіх країн.

Йдучи по шляху, вказаному В. І. Леніним, накресленому Комуністичною партією, радянський народ вперше в світі побудував соціалістичне суспільство, добився повної й остаточної перемоги соціалізму. Нині трудящі країни під керівництвом КПРС наполегливо працюють над здійсненням основного стратегічного завдання — вдосконаленням розвинутого соціалізму.

М. М. ОЛІЙНИК (Харків)

¹⁷ Там же, с. 180.

¹⁸ Там же.

¹⁹ Там же.

²⁰ Там же.

²¹ Там же, с. 185.

У БРАТНІЙ СІМ'І НАРОДІВ СРСР

Бачинский А. Д.

В семье советской.

Социалистическое строительство
в Приднубайских землях Украинской ССР.

Киев — Одеса: Голов. изд-во изд. об.

Вища шк., 1984. — 171 с.

У сучасних міжнародних умовах важливого значення набуває наукове осмислення проблем перехідного періоду від капіталізму до соціалізму. Поширення правди про реальний соціалізм, про можливості соціального прогресу для народів, що перебували на відсталій стадії суспільного розвитку — один з магістральних напрямів історичної науки в спростуванні наклепницьких вигадок буржуазних фальсифікаторів.

Рецензована монографія присвячена здійсненню соціалістичних перетворень на Приднубайських землях Української РСР, що увійшли до складу СРСР лише у 1940 р. Автор комплексно досліджує процес соціалістичного будівництва більш як за 40 років Радянської влади у Бессарабії та Північній Буковині. В основу праці покладено хронологічно-тематичний принцип, що дало можливість послідовно висвітлити як етапи, так і багатогранні проблеми соціалістичного будівництва.

У книзі три розділи. У першому з них відображено воз'єднання Приднубайських земель з Радянської країною та початок соціалістичних перетворень (1940—1941 рр.). У другому розглядаються питання відродження і реконструкції народного господарства у повоєнний період (1944 — початок 50-х років). У третьому висвітлюються досягнення трудящих краю на етапі розвинутого соціалізму.

У кожному розділі є підрозділи, присвячені конкретним питанням розвитку економіки, культури, суспільно-політичного життя, добробуту трудящих на всіх етапах історії Приднубайського краю радянського часу. Вдало побудована структура праці зумовила логічність і послідовність викладу матеріалу, сприяла повному розкриттю всіх аспектів проблеми.

Розглядаючи період відродження краю на соціалістичних засадах, автор досліджує як загальні закономірності перехідного періоду від капіталізму до соціалізму, так і специфічні форми історичного розвитку краю. Важливою є теза про те, що Приднубайські землі увійшли до складу країни, де вже переміг соціалізм, і його переваги були головною запорукою прогресивних зрушень у цьому регіоні. Під керівництвом Комуністичної партії було розроблено програму заходів, на основі якої трудящі краю приступили до індустріалізації, колективізації сільського гос-

подарства, перетворень в галузі культури, піднесення добробуту трудящих. Їх здійснення швидкими темпами відкрило шлях до подолання віковичної економічної і культурної відсталості краю, забезпечувало формування соціалістичних суспільних відносин. У розділі показано, чого вдалося досягти за один рік Радянської влади до початку Великої Вітчизняної війни.

Всебічно, глибоко, яскраво автор показує, як у сім'ї радянських народів трудящі краю швидко і успішно заліковували рани війни. Цінним є матеріал, що свідчить про особливу увагу партії та уряду до завершення відбудови економіки, культури та поліпшення умов життя населення.

Надзвичайно важливою є розробка автором соціально-класових аспектів розвитку продуктивних сил. На базі структурних зрушень у промисловості, коли зростає питома вага електроенергетики, металообробної, будівельних матеріалів, легкої та інших галузей промисловості, відбулися кількісні та якісні зміни у складі робітників та службовців. Зокрема, автор наводить дані про їх питому вагу в різних галузях промисловості, про віковий склад, виробничий стаж, кваліфікаційно-професійний рівень тощо. Багато з цих даних уводиться до наукового обігу вперше. На жаль, у сільськогосподарському секторі економіки процес формування кадрів висвітлено недостатньо широко.

Значну увагу у книзі приділено зоб'язкам трудящих краю у період розвинутого соціалізму. Автор переконливо показав, що величезні досягнення у соціалістичному будівництві — це торжество ленінської національної політики КПРС. За короткий історичний строк Приднубайський край наблизився до соціально-економічного рівня інших регіонів країни. Багато місця у книзі відведено показу процесів інтеграції, широких взаємозв'язків з усіма союзними республіками, з країнами соціалістичної співдружності як закономірного результату розвитку краю — складової частини єдиного народногосподарського організму країни.

Отже, з поставленим завданням комплексного вивчення радянської історії Приднубайського краю автор успішно справився. Провідною темою у монографії є велика ідейно-політична, організаторська діяльність Комуністичної партії та Радянської держави по втіленню в життя плану соціалістичного будівництва у відсталому раніше регіоні на основі досвіду побудови соціалізму в країні. Автор зосереджує увагу на висвітленні безкорисливої братерської допомоги народів СРСР, підкреслює, що хід соціалістичного будівництва супроводжувався величезним піднесенням трудової і політичної активності трудящих, широким розвитком соціалістичної демократії, утвердженням радянського способу життя.

Монографія в цілому відзначається глибоким науковим аналізом, ґрунтовними узагальненнями і висновками. Наведені у таблицях дані характеризують динаміку економічного і соціального розвитку краю. Ретельне вивчення комплексу джерел та літератури дало можливість автору уточнити багато даних, а також навести ряд нових.

Позитивно оцінюючи роботу А. Д. Бачинського, слід спинитися і на її недоліках. Найбільш суттєвим з них є, на нашу думку, те, що поза увагою автора залишилася друга половина 50-х та 60-і роки, через що створився деякий хронологічний

розрив у викладі матеріалу. Дещо побіжно також висвітлюється розвиток таких галузей економіки, як будівництво та зв'язок. Слід було б ґрунтовніше дослідити участь трудящих краю у героїчній боротьбі радянського народу проти німецько-фашистських загарбників.

Рецензована монографія є першою в радянській історіографії з даної проблематики. Вона написана на високому науково-теоретичному та ідейно-політичному рівні. Читач одержав цікаву й корисну книгу.

ШАТАЛІНА Є. П. (Київ)

СТОРИНКИ КУЛЬТУРНОГО БУДІВНИЦТВА

Д. І. Антонюк.

*Динамизм культурного строительства
в Советской Молдавии.
(Опыт партийного руководства).*

Кишинев, 1984.— 343 с.

Вивчення історичного досвіду здійснення культурної революції в СРСР привертало і привертає пильну увагу дослідників. Проблеми культурної революції присвячено численні монографії, документальні збірники, статті. Проте багато питань цієї важливої теми потребують дальшої всебічної, глибокої розробки. Назріла потреба комплексного, системного дослідження історії соціалістичної культури. Проте процес культурного розвитку досліджується іноді без достатнього зв'язку з питаннями будівництва соціалістичної економіки, здійснення п'ятирічних планів розвитку народного господарства, науково-технічного прогресу. Недостатньо ще досліджено і одне з найважливіших питань — досвід партійного керівництва будівництвом культури на різних етапах розвитку радянської суспільства.

Нині, коли наукове узагальнення всесвітньо-історичного досвіду КНР і радянського народу висувається як одне з основних завдань суспільних наук, підготовка таких видань є своєчасною і актуальною. У зв'язку з цим вихід у світ монографії Д. І. Антонюка має значний науковий інтерес і практичну цінність.

У рецензованій праці показано багатогранний досвід партійного керівництва розвитком культури в одній із союзних радянських республік — Молдавській РСР — за роки Радянської влади. У книзі простежується закономірність культурної революції як нерозривної складової частини ленінського плану будівництва соціалізму, втіленого в життя під керівництвом Комуністичної партії. Розвиток культури висвітлюється як цілісний процес, що охоплює галузі матеріального і духовного виробництва. Анализуючи діяльність Комуністичної партії Молдавії як бойового заgonу КНР, в монографії показано, як у

своїй практичній роботі ЦК Компартії Молдавії, міськкоми і райкоми, первинні партійні організації республіки втілювали в життя ленінське вчення про культурну революцію у різні періоди будівництва соціалізму.

Історіографічний огляд літератури з питань культурного будівництва, аналіз джерелознавчої бази та періодичної преси у рецензованій монографії вносять певний вклад у розвиток радянської історіографії, джерелознавства та бібліографії цієї важливої проблеми. Особливо цінним є залучення нових документів. Д. І. Антонюк вивчив неопубліковані рукописи К. Маркса, зокрема його аналіз пушкінського «Євгенія Онегіна», а також виписки з питань походження романської мовної групи, взаємопроникнення грецької, латинської і російської лексики в говорах різних народів Європи. Нові відомості наводяться про інтерес В. І. Леніна до питань розвитку суспільної думки і культури Молдавії. У книзі використано матеріали 115 фондів 7 центральних, 14 республіканських і обласних партійних, державних, профспілкових і комсомольських архівів Москви, Ленінграда, Києва, Кишинєва, Одеси, Ізмаїла, Чернігова.

Культурне життя перших років Радянської влади у Молдавії постає перед читачем надзвичайно багатим, інтенсивним, незважаючи на всі труднощі, які переживала в той період наша країна. Культурне будівництво в Молдавії поряд із загальними закономірностями характеризувалося певною своєрідністю і деякими національно-історичними особливостями, викликаними конкретними історичними умовами.

В історико-партійному плані в рецензованій праці досліджуються перші кроки в галузі формування соціалістичної культури після перемоги Великого Жовтня, культурне будівництво у відбудований період в Лівобережній Молдавії, розкривається загальне і особливе в цьому процесі з утворенням Молдавської АРСР у складі УРСР (1924 р.) і Молдавської РСР (1940 р.). При цьому відзначається, що соціалістична культура формувалася і розвивалася на непорушних принципах пролетарського інтернаціоналізму, на основі ленінської ідеології дружби і братерства народів.

Привертають увагу сторінки про зв'язки партійних організацій Молдавії і більшовиків Румунського фронту з ЦК РСДРП(б), редакціями більшовицьких друкованих органів з питань пересилання книжок і брошур, газет і журналів. Автору вдалося встановити 46 фактів колективних і індивідуальних звернень відносно присилання літератури для бібліотек і політичної освіти трудящих (с. 32). В монографії розкривається організаторська діяльність парторганізацій по становленню радянської культури, популяризації системи народної освіти, розгортанню руху за ліквідацію неписьменності, крок за кроком простежується розвиток усіх галузей радянської культури — народної освіти, науки, літератури і мистецтва, преси і видавничої справи, культосвітньої роботи.

Викликає інтерес матеріал про діяльність партійних організацій по підвищенню загальноосвітнього рівня трудящих, зокрема, заходи обкомів, міськкомів, райкомів партії по використанню планів всеобучу, забезпеченню кількісного і якісного зростання педагогічних кадрів. За роки першої п'ятирічки в Молдавській АРСР вперше в історії молдавського народу була створена така мережа шкіл, яка забезпечувала обов'язкове безплатне навчання дітей шкільного віку рідною мовою (с. 75).

У рецензованій монографії висвітлено малорозроблене в радянській історіографії питання про залучення кадрів старої інтелігенції до соціалістичного будівництва і створення нової інтелігенції з робітників і селян. В ній показано, зокрема, підготовку кадрів вищої кваліфікації для МАРСР через український Інститут масової заочної освіти партактиву (УІМЗО), роботу Молдавського обкому партії і уряду МАРСР по укомплектуванню науково-педагогічними кадрами створеного у 30-і роки Інституту народної освіти (ІНО), по організації і зміцненню вузівських первинних парторганізацій, підвищенню їх ролі в удосконаленні навчально-виховного процесу і т. д.

Особливий інтерес привертають останні розділи монографії, в яких узагальнено післявоєнний і сучасний досвід парторганізацій по керівництву культурними процесами в Молдавській РСР. Висвітлюючи розвиток радянської культури в 50-і — першій половині 60-х років, автор розкриває форми і методи партійного впливу на розвиток духовної культури трудящих республіки, утвердження в свідомості людей марксистсько-ленінської ідеології. В книзі наводяться дані про кількісне зростання об'єктів культури в цей період. Так, у 1951—1965 рр. у Молдавській РСР була побудована 1151 школа на 309,3 тис. місць, споруджено 52 театри і кінотеатри, 458 клубів, палаців і будинків культури (с. 187). У монографії розкривається, як, спираючись на досвід минулого, партійна організація республіки втілювала в життя програму дальшого розвитку народної освіти, здійснювала перехід до обов'язкового восьмирічного навчання, як проходила перебудова органами народної освіти

навчально-виховного процесу і т. д. Чільне місце в книзі приділено аналізу партійного керівництва вищою і середньою спеціальною освітою, підвищення наукового рівня навчання, посилення ідейної спрямованості навчального процесу, поліпшення викладання суспільних наук. Розвиток науки в республіці розглядається як складова частина наукового потенціалу багатонаціональної Країни Рад, розкриваються успіхи в розвитку молдавської літератури і мистецтва.

Окремо слід відзначити новаторський підхід автора у дослідженні деяких питань партійного керівництва розвитком культури республіки в умовах розвиненого соціалізму. В галузі народної освіти у рецензованій праці показано як ЦК Компартії Молдавії, Рада Міністрів республіки, міськкоми і райкоми партії, первинні партійні організації і виконкоми місцевих Рад, всі працівники народної освіти розгортали роботу по розширенню мережі середніх шкіл, зміцненню їх матеріальної бази, по будівництві типових шкільних приміщень, переведенню шкіл на нові навчальні плани і програми, підвищенню ефективності роботи усіх ланок народної освіти.

Значну увагу приділено в книзі питанню комуністичного виховання молоді. В ній аналізуються результати ідейно-політичного, трудового, естетичного, атеїстичного виховання, стан викладання і рівень знань учнів, розкривається позитивний досвід в галузі навчально-виховної роботи, нагромаджений шкільними партійними організаціями і педагогічними колективами республіки.

Досить вдало відображено на сторінках монографії питання розвитку науки в республіці, піклування Комуністичної партії про перетворення її в безпосередню виробничу силу.

Чимало місця в рецензованій праці займають питання партійного керівництва розвитком літератури і мистецтва, розкриття форм і методів партійного впливу на їх розвиток. В ній простежується, як партійні організації, виховуючи у творчої інтелігенції вміння розглядати внутрінаціональні і міжнаціональні процеси з послідовно інтернаціоналістських позицій, вимагають від них рішучої боротьби проти будь-якого проникнення у творчі літератури і мистецтва перекошів відображення соціалістичної дійсності, ідеалізації патріархальщини, позакласових оцінок подій історії, проявів національної обмеженості.

З інтересом сприймаються сторінки про вклад творчої інтелігенції Молдавії у розвиток радянської художньої літератури, образотворчого мистецтва, у збагачення духовного світу радянської людини.

В монографії приділена увага і розвитку книговидавничої справи, діяльності культурно-освітніх установ і засобів масової інформації республіки, показана їх роль як центрів комуністичного виховання трудящих, вплив цих важливих вогнищ культури на їх духовний розвиток.

Червоною ниткою через всі розділи монографії проходить думка про те, що нинішні досягнення були б немислимі без

невпинної спрямовуючої і організуючої діяльності ЦК КПРС і Радянського уряду, без безкорисливої допомоги усіх братніх народів нашої Батьківщини і насамперед великого російського народу.

Серед розглядуваних недоліків слід назвати не зовсім вдалу назву четвертого розділу, певні повтори, відсутність питань постановочного, проблемного характеру у висновках.

В цілому ж монографічне дослідження Д. І. Антонюка — оригінальне видання, в

якому розглядаються важливі і актуальні проблеми історико-партійної науки. Книга буде корисною для викладачів і студентів, лекторів і пропагандистів, для всіх, кого хвилюють питання історії радянської культури. Вона принесе велику користь тим, хто організує діяльність органів і установ культури, готує кадри для них, забезпечує розвиток творчих здібностей і обдаровань народу.

І. Ф. КУРАС (Київ)

До уваги авторів

«Український історичний журнал» приймає рукописи в двох примірниках у такому обсязі: статті — до 1 авт. арк., повідомлення — 20 сторінок, замітки — 12—15, матеріали в розділ «Наш календар» — 8—10, рецензії — 6—7, хроніка та інформація — 2—3 сторінки машинопису.

Матеріали мають бути надруковані через два інтервали (включаючи науковий апарат).

Рецензії приймаються разом з рецензованою книгою.

СИМПОЗИУМ, ПРИСВЯЧЕНИЙ 40-РІЧЧЮ КРИМСЬКОЇ (ЯЛТИНСЬКОЇ) КОНФЕРЕНЦІЇ

6—7 лютого 1985 р. в Ялті відбувся симпозиум радянських істориків, присвячений 40-річчю Кримської (Ялтинської) конференції керівників трьох союзних держав — СРСР, США та Великобританії. В його роботі взяли участь вчені академічних установ, викладачі Дипломатичної Академії МЗС СРСР та Державного інституту міжнародних відносин.

Вступним словом симпозиум відкрив голова Радянської асоціації сприяння ООН, директор Інституту світової економіки та міжнародних відносин АН СРСР, чл.-кор. АН СРСР О. М. Яковлев. Він підкреслив, що Кримська конференція багато в чому визначила обличчя сучасного світу, оскільки на ній було доведено можливість плідного співробітництва країн з різним соціальним устроєм. Принципи міждержавних відносин, вироблені під час конференції, протягом усього повоєнного періоду були основою збереження миру в Європі. Доповідач наголосив на тому, що заклики до ревізії ялтинських домовленостей, які нині лунають на Заході, є складовою частиною стратегії «хрестового походу» проти комунізму.

Доповідь «Кримська (Ялтинська) конференція та її історичне значення» прочитав начальник історико-дипломатичного управління МЗС СРСР, д-р істор. наук, проф. П. П. Севаст'янов. Із співдоповідями виступили доктори істор. наук, професори О. І. Бабін — «Військові рішення Кримської конференції», В. Л. Мальков — «Боротьба двох тенденцій у зовнішній політиці США напередодні Кримської конференції», Д. М. Проєктор — «Німецьке питання на Кримській конференції», Л. М. Кутаков — «Проблеми Далекого Сходу на Кримській конференції», В. Я. Сіполс — «Польське питання на Крим-

ській конференції», Л. В. Поздеева — «Проблеми союзницьких відносин у період підготовки Кримської конференції», О. О. Рошін — «Кримська конференція та повоєнне врегулювання», А. А. Ахтамзян — «Питання міжнародного співробітництва в рішеннях Кримської конференції», І. Г. Усачов — «Питання про створення міжнародної організації безпеки», О. О. Ржешевський — «Кримська конференція: буржуазна історіографія та сучасна ідейно-політична боротьба», а також д-р юрид. наук, проф. М. О. Ушаков — «Міжнародно-правові аспекти рішень Кримської конференції».

Учасники симпозиуму заслухали повідомлення доктора Х. Еріха (НДР), проф. Московського державного інституту міжнародних відносин МЗС СРСР, д-ра істор. наук Ф. Д. Волкова, декана факультету цього ж інституту, канд. істор. наук О. Ю. Борисова, науковців Інституту загальної історії АН СРСР, кандидатів істор. наук Н. І. Єгорової, Н. С. Лебедевої, О. М. Філітова, співробітників Інституту історії АН УРСР д-ра істор. наук М. В. Ковалю та канд. істор. наук І. М. Хворостяного, доцента Кутаїського державного педагогічного інституту, канд. істор. наук Л. М. Сванадзе. В роботі симпозиуму взяв також участь секретар Кримського обкому Компартії України М. В. Багров.

В одностайно прийнятій заяві учасники симпозиуму висловили повну підтримку зовнішньополітичного курсу КПРС і Радянського уряду, спрямованого на мирне співіснування, вони рішуче засудили політичну кампанію, розв'язану адміністрацією США проти рішень Кримської конференції.

І. М. ХВОРОСТЯНИЙ (Київ)

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ, ПРИСВЯЧЕНА 80-РІЧЧЮ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

22 січня 1985 р. в Одесі відбулася міжобласна, регіональна наукова конференція, присвячена 80-річчю початку Першої російської революції епохи імперіалізму. Конференцію організували міжобласна науково-методична рада викладачів суспільних наук Одеського вузівського центру і опорна кафедра історії КПРС Одеського державного університету (ОДУ).

З доповіддю «Перша народна революція епохи імперіалізму та її всесвітньо-історичне значення» виступив голова науково-методичної ради, зав. кафедрою історії КПРС ОДУ, д-р істор. наук, проф. Н. М. Якупов. На основі лєнінської теорії соціалістичної революції доповідач проаналізував значення досвіду більшовицької партії, накопиченого нею в роки Першої ро-

сільської революції, для перемоги Лютневої й насамперед Великої Жовтневої соціалістичної революції 1917 р. для сучасного світового революційного процесу, а також піддав критиці буржуазні та ревізіоністські інтерпретації даної проблеми.

Виступ доц. кафедри історії КПРС ОДУ, канд. істор. наук Л. І. Кормич був присвячений питанням тактики більшовиків по відношенню до середніх міських верств у революції 1905—1907 рр. Про боротьбу більшовиків проти впливу дрібнобуржуазних партій у профспілках в роки Першої революції в Росії розповів доц. Первомайського філіалу Одеського технологічного інституту холодильної промисловості, канд. істор. наук В. В. Багацький. З повідомленням про військово-бойову роботу більшовиків у роки російської революції 1905—1907 рр. виступив доц. кафедри історії КПРС Одеського інституту інженерів морського флоту, канд. істор. наук В. Ю. Зверев.

Викладачі кафедри історії КПРС Одеського інституту народного господарства Л. В. Петришина і Л. Ф. Домбровська висвітлили у своїх виступах питання діяльності більшовицьких організацій України по політичному вихованню робітничого класу та залученню жінок до революційного руху в період революції 1905—1907 рр. у Росії. А викладач цієї ж кафедри В. П. Ковальчук свій виступ присвятив розкриттю проблеми використання набутого в період Першої російської революції більшовиками України досвіду у справі політичної освіти робітників у роки нового революційного піднесення.

Підсумки роботи конференції підбив д-р істор. наук, проф. Н. М. Якупов.

В. І. ШАМКО (Одеса),
Г. В. ВОРОБИОВА (Одеса)

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ, ПРИСВЯЧЕНА 100-РІЧЧЮ МОРОЗОВСЬКОГО СТРАЙКУ

29—31 січня 1985 р. у м. Владимирі відбулася наукова конференція «Морозовський страйк 1885 року і робітники Центрального промислового району Росії наприкінці XIX — на початку XX ст.». Її організували Інститут історії СРСР АН СРСР (сектори історії СРСР періоду капіталізму та історії СРСР періоду імперіалізму), кафедра історії КПРС Владимирського політехнічного інституту та Секція історії пролетаріату Центрального промислового району Головної ради з історії при Мінвузі РРФСР. На конференцію прибули майже 70 чол. з 22 міст СРСР.

Конференції передувала публікація спеціально підготовленого збірника тез, що сприяло діловому і конструктивному обговоренню представлених на ній доповідей і повідомлень. На конференції працювали три секції: з проблем Морозовського страйку та його історичного значення; основних закономірностей робітничого руху в Центральному промисловому районі Росії наприкінці XIX — на початку XX ст.; формування, чисельності, складу й становища пролетаріату та політики царизму і буржуазії з робітничого питання. Матеріали всіх трьох секцій були заслухані і обговорені на загальному засіданні. Цього було досягнуто завдяки дотриманню чіткого регламенту.

Вступним словом конференцію відкрив ректор Владимирського політехнічного інституту проф. П. А. Андреев.

На пленарному засіданні було заслухано доповідь д-ра істор. наук, проф. В. Я. Лавричева (Москва) «Історичне значення Морозовського страйку 1885 р.». В ній підкреслювалося, зокрема, що цей виступ пролетаріату став знамен-

ною віхою в робітничому русі Росії 80-х років XIX ст. Крім того, на засіданні було заслухано ряд доповідей і повідомлень, присвячених джерелознавчим питанням, ленінським оцінкам цього грандіозного страйку, а також конкретно-історичним подіям того періоду в Орехово-Зуєві.

З великим інтересом були заслухані доповіді кандидатів історичних наук А. І. Уткіна та В. В. Шелохаєва (Москва) «Морозовський страйк 1885 р.: питання організованості і стихійності», д-ра екон. наук І. М. Бобович та д-ра істор. наук Т. М. Китаніної (Ленінград) «Морозовський страйк 1885 р. і сучасний міжнародний робітничий рух». Д-р істор. наук Ю. І. Кир'янов (Москва) обрав темою свого виступу демонстрації в Росії наприкінці XIX — на початку XX ст., кандидати історичних наук Н. А. Іванова (Москва) та А. М. Белов (Кострома) — проблеми статистики робітничого руху того ж періоду. Про роль робітників-революціонерів у соціал-демократичному русі і створенні ленінської партії повідомив канд. істор. наук В. В. Ложкін (Москва). У виступах д-ра істор. наук І. М. Пушкар'євої (Москва), д-ра істор. наук О. І. Демешіної (Ростов-на-Дону) та д-ра істор. наук В. П. Крикунова (Грозний) йшлося про вплив Морозовського страйку на хід революційних подій у країні, а також про взаємовплив пролетарського руху в різних регіонах Росії. Промовці наголосили, зокрема, на необхідності створення спеціального «банку інформації» революційних подій та діячів революційного руху в Росії. З повідомленням «Царизм і страйковий рух в Росії наприкінці XIX ст.» виступив канд. істор. наук С. І. Потолов

(Ленінград). Критика буржуазних фальсифікацій ряду питань історії робітничого класу Росії наприкінці XIX — на початку XX ст. містилася у виступі канд. істор. наук В. І. Лядова (Владимир).

Доповідачі з Києва виступили на такі теми: д-р істор. наук, проф. В. Г. Сарбей — «Морозовський страйк 1885 р. у політичних і наукових інтересах В. І. Леніна»; д-р істор. наук, проф. О. А. Парасунько — «Страйк в Орехово-Зуєві у 1885 р. і робітничий рух на Україні»; канд. істор. наук М. В. Демченко — «Участь робітників у поширенні марксистських ідей і літератури в 80-х — на початку 90-х років XIX ст.»; канд. істор. наук Ю. П. Лавров — «Закони 1886—1892 рр. та гірничо-

промислова буржуазія Півдня Росії»; канд. істор. наук О. Ф. Овсієнко — «Провал судових процесів над учасниками Морозовського страйку 1885 р.». Канд. істор. наук П. Є. Любаров (Одеса) виступив з доповіддю «Біля джерел руху торговельних працівників та службовців Центрального промислового району».

На заключному пленарному засіданні було підведено підсумки роботи конференції. У прийнятих її учасниками рекомендаціях йшлося про необхідність розширення і поглиблення науково-дослідницьких пошуків з проблеми історії робітничого руху другої половини XIX — початку XX ст.

О. Ф. ОВСІЄНКО (Київ)

ДНІ НАУКИ НА ЗАВОДАХ «АРСЕНАЛ» І «ЛЕНІНСЬКА КУЗНЯ»

Доброю традицією у взаємозв'язках трудових колективів заводів «Арсенал», «Ленінська кузня» та Інституту історії АН УРСР стало проведення щорічних «Днів науки». Цього року вони пройшли у січні й були присвячені 40-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні та XII Міжнародному молодіжному фестивалю. Під час цих Днів група молодих науковців з інституту виступила з лекціями перед робітничими аудиторіями в різних цехах та відділах підприємств.

Молоді вчені у своїх лекціях висвітлили такі актуальні питання, як визволення Червоною Армією у 1943 р. м. Києва (мол. наук. співроб., канд. істор. наук О. Ф. Овсієнко), викриття буржуазних фальсифікацій подій Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. (мол. наук. співроб. С. В. Кокін), міжнародний молодіжний рух у боротьбі за розрядку та мир на планеті (мол. наук. співроб. Н. Є. Біловало-

ва). З цікавістю сприйняли слухачі й лекцію, у якій були розкриті деякі проблеми формування Давньоруської держави (мол. наук. співроб. В. М. Ричка). Важливі питання, пов'язані із загостренням ідеологічної боротьби у 70—80-х рр., сучасним станом радянсько-американських відносин, розкрив у своєму виступі мол. наук. співроб., канд. істор. наук С. В. Чернявський. Про трудовий подвиг будівників БАМу говорив у своїй лекції мол. наук. співроб., канд. істор. наук О. П. Данильченко.

Цікавий і живий виклад ними кожної теми дав можливість провести лекції переважно у формі бесід. Робітники були активними слухачами — ставили запитання, брали участь в дискусіях, ділилися враженнями. На одностайну думку учасників «Днів науки», їх проведення було необхідною і корисною справою.

Л. Г. ІВАНОВА (Київ)

ВШАНУВАННЯ ПРОФЕСОРА О. Т. ЮРЧЕНКА У ЗВ'ЯЗКУ З ЙОГО 80-РІЧЧЯМ

27 лютого 1985 р. на розширеному засіданні Вченої ради Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС відбулося вшанування професора Олександра Трохимовича Юрченка з нагоди 80-річчя з дня його народження.

З теплими словами привітання звернувся до ювіляра директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України член-кор. АН УРСР В. І. Юрчук, який відкрив засідання. Ми відзначаємо славний ювілей О. Т. Юрченка, сказав він, не-

втомного трудівника, вдумливого й ініціативного вченого, який понад п'ятдесят років своєї сумлінної праці віддавав роботі в галузі історії Комуністичної партії Радянського Союзу та архівознавства. О. Т. Юрченко і нині бере участь в науковому житті Інституту. Олександр Трохимович заслужив ширшу повагу широкої наукової громадськості республіки і за її межами як вчений, комуніст, громадянин.

Про життєвий і творчий шлях О. Т. Юрченка розповіла зав. сектором історії пар-

тії Інституту докт. істор. наук Л. П. Нагорна.

Олександр Трохимович — ровесник першої російської буржуазно-демократичної революції в Росії. Він народився в м. Харкові в сім'ї робітника Управління Південної залізниці. Формування Олександра проходило в буремні роки. В 12 років він зустрів перемогу Радянської влади на Україні, яка навечно закарбувалася в пам'яті юнака. Початкову і середню освіту О. Юрченко отримав у Харківському залізничному і Вищому навчальному училищі. З 1921 р. розпочалося його трудове життя в Харківському дільничному комітеті профспілки залізничників, а згодом в Управлінні Південної залізниці. Але молодого Олександра все більше захоплювала історія і книги, які відкривали нові сторінки життя.

У 1925 р. О. Т. Юрченко прийшов працювати в систему науково-архівних установ Центрального архівного управління, де протягом 16 років вів наукову роботу. Його перу належать десятки статей з архіографії і архівоведення, опублікованих в журналах «Радянський архів», «Архів Радянської України», «Архивное дело» (М.). У 1938—1940 рр. ним підготовлено працю «Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах» (Київ, 1950.—514 с.), в цей час він працює також над історією Хотинського повстання, яке стало темою кандидатської дисертації, яку він захистив у 1945 р. У 1940 р. О. Т. Юрченко став членом ВКП(б).

У роки Великої Вітчизняної війни Олександр Трохимович працював у далекому уральському м. Златоусті, куди були евакуйовані державні архіви республіки. З визволенням України від німецько-фашистських загарбників О. Т. Юрченко — директор Центрального архівного управління, Центрального архіву Жовтневої революції УРСР у Харкові і Києві. З 1945 по 1979 рр. він працював в Інституті історії партії при ЦК Компартії України, з них 9 років був заступником директора Інститу-

ту по партархіву, заступником по науковій частині. У 1946—1950 рр. був членом редколегії журналу «Большевик Украины», у 1950—1953 рр. працював по сумісництву в Інституті підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук. У 1964 р. отримав звання професора.

Л. П. Нагорна підкреслила різнобічні інтереси ювіляра в історико-партійній науці, який був зачинателем публікації документів по історії Жовтня на Україні, дослідження боротьби українського народу проти німецько-фашистських загарбників. З середини 50-х років він працює над історією більшовицьких організацій України, а провідною темою його наукових розвідок стала тема «Ленін і Україна».

Особливої уваги заслуговують праці ювіляра «В. І. Ленін і більшовицькі організації України» (К., 1970.—621 с.), розділ в колективній монографії «В. І. Ленін и «Союзы борьбы» (М., 1980.—303 с.), яка перевидана англійською мовою, а також «Поширення марксизму і соціал-демократичні організації на Україні (80—90-і роки XIX ст.)» (К., 1883. — 182 с.) (в соавторстві з М. В. Демченко). Всього за роки наукової діяльності О. Т. Юрченко видано понад 150 праць. О. Т. Юрченко — принциповий, доброзичливий дослідник, який щедро передає свої знання науковій зміні. Він дав путівку в життя багатьом науковцям в республіці.

Батьківщина високо оцінила плідотворну діяльність О. Т. Юрченка: він нагороджений орденом «Знаком Пошани», Почесною Грамотою Президії Верховної Ради Української РСР (1965 р.) і Грамотою Президії Верховної Ради УРСР (1985 р.).

О. Т. Юрченка привітали проф. Г. М. Мультих від імені колективу ВПШ при ЦК Компартії України, канд. істор. наук, Костенко В. С. та І. О. Овсій. На ім'я О. Т. Юрченка надійшли телеграми від його учнів, науковців республіки.

В. П. БУЛКІНА (Київ)

ВШАНУВАННЯ ДОКТОРА ІСТОР. НАУК, ПРОФЕСОРА Г. М. ПОПОВА У ЗВ'ЯЗКУ З ЙОГО 60-РІЧЧЯМ

18 січня 1985 р. на засіданні Вченої ради історичного факультету ХДУ відбулося вшанування зав. кафедру нової і новітньої історії проф. Г. М. Попова. Поздоровити ювіляра прийшли ректор ХДУ проф. І. Є. Тарапов, колеги по роботі, друзі. У їх виступах підкреслювалось, що майже 40 років свого життя (а народився він 18.І.1925 р. у сім'ї лікаря) Г. М. Попов працює в колективі двічі орденоносного Харківського університету, де пройшов шлях від студента до професора, завідувача кафедрою.

У грізні дні Великої Вітчизняної війни — він у діючій армії. В складі 37-ї армії Г. М. Попов пройшов через усю Украї-

ну і Молдавію, Болгарію і Угорщину.

Після демобілізації в 1946 р. Георгій Миколайович успішно складає іспити і стає студентом історичного факультету ХДУ. В 1951 р. з відзнакою закінчує вуз. У 1954 р. — захистив кандидатську дисертацію, а згодом, у 1967 р., — докторську. Перу Г. М. Попова належить близько 130 наукових та науково-популярних праць, у тому числі 4 монографії, ряд учбових посібників. Основна тема його досліджень — діяльність Болгарської комуністичної партії по керівництву культурною революцією в цій країні. Учасник багатьох республіканських, всесоюзних та міжнародних конференцій та конгресів.

Проф. Г. М. Попов — досвідчений педагог, викладач новітньої історії країн Європи та Америки. 30 кандидатів наук є його учнями.

Георгій Миколайович веде активну громадсько-політичну роботу. Як заступник голови міської організації Товариства ра-

дянсько-болгарської дружби і член правління його Українського республіканського відділення він вносить значний вклад у поглиблення дружніх радянсько-болгарських контактів.

В. В. БОЙКО (Харків),
С. Ю. СТАРШНЮК (Харків)

ВИДАВНИЦТВО «НАУКОВА ДУМКА» В 1985 році ВИПУСТИТЬ У СВІТ КНИГУ:

Матвеева Л. В. ЗАРОДЖЕННЯ МОНОПОЛІСТИЧНОГО КАПІТАЛІЗМУ НА УКРАЇНІ (1870—1900).— 15 арк., 1 крб. 30 коп.

У монографії на прикладі економіки України останньої третини ХІХ ст. аналізується процес зародження і розвитку монополістичного капіталізму як одного з аспектів економічних передумов Великого Жовтня. Розглядаються різні форми прояву монополістичного капіталу в промисловості.

Для істориків, економістів, викладачів і студентів відповідних факультетів.

Попередні замовлення на ці книги надсилайте магазину видавництва «Наукова думка» (252001, Київ, 1, вул. Кірова, 4), який надсилає книги іногороднім замовникам після платою.

Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и Пленумов ЦК. 1898—1986. Т. 5. 1929—1932.—9-е изд., испр., доп.—М.: Политиздат, 1984.—446 с.

ПОГРЕБНЯК Я. П. Развитой социализм: экономика и народное благосостояние: О работе партийных организаций Украины по повышению народного благосостояния.—К.: Политиздат Украины, 1985.—262 с.

АГОСТИ Э. Революция, интеллигенция, культура.—М.: Политиздат, 1984.—399 с.

АЛЕКСЕЕВ Е. П. Коммунистическая партия — организатор подготовки научных кадров в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг.—Л.: Изд-во ЛГУ, 1984.—143 с.

БАГГЕР Х. Реформы Петра Великого: Обзор исследований.—М.: Прогресс, 1985.—199 с.

В годы войны: Ст. и очерки.—М.: Наука, 1985.—238 с.

В тылу и на фронте: Женщины-коммунистки в годы Великой Отечественной войны.—М.: Политиздат, 1984.—319 с.

ВАРШАВЧИК М. А. Историко-партийное источниковедение: Теория. Методология. Методика.—К.: Вища шк. Изд-во при КГУ, 1984.—319 с.

Во главе защиты Советской Родины: Очерк деятельности КПСС в годы Великой Отечественной войны.—2-е изд., доп.—М.: Политиздат, 1984.—336 с.

ВОЛКОВИНСЬКИЙ В. М. М. В. Фрунзе на Україні.—К.: Політвидав України, 1985.—189 с.

Всесоюзная перепись населения 1979 года: Сб. ст.—М.: Финансы и статистика, 1984.—232 с.

ГИРЛО В. Н. Развитие Западного Донбасса, 1954—1980 гг.: Ист.-социол. исслед.—Киев; Донецк: Вища шк. Головное изд-во, 1984.—113 с.

Группа «Освобождение труда» и общественно-политическая борьба в России.—М.: Наука, 1984.—270 с.

ЕРЕМЕНКО А. И. Годы возмездия. 1943—1945.—2-е изд.—М.: Финансы и статистика, 1985.—424 с.

ЕРЕМИН В. Г., ИСАКОВ П. Ф. Молодежь в годы Великой Отечественной войны.—2-е изд., доп., перераб.—М.: Мысль, 1984.—285 с.

Золотые звезды Полесья: Очерки о Героях Сов. Союза.—3-е изд., испр. и доп.—К.: Политиздат Украины, 1985.—523 с.

Интернациональное сотрудничество КПСС и КПЧ: история и современность.—М.: Политиздат, 1984.—455 с.

КОЗАЧЕНКО С. В. Економіка і науково-технічний прогрес.—К.: Наук. думка, 1984.—152 с.

Комиссары на линии огня. 1941—1945.: На земле.—М.: Политиздат, 1984.—431 с.

КОНДРАТЕНКО Г. Ф. Штурмовали горы танкисты.—Ужгород; Орджоникидзе: Карпаты; Изд-во Ир, 1984.—138 с.

КОРОЛЬ В. Е. Сила великой дружбы: КПСС — организатор творч. сотрудничества народов СССР в годы Великой Отечественной войны.—К.: Вища шк. Изд-во при КГУ, 1985.—120 с.

КОСТИН А. Ф. От утопии к науке: Из истории рев. мысли в России.—М.: Мысль, 1984.—156 с.

КУЗНЕЦОВ В. Прямой наводкой: О Герое Сов. Союза полном кавалере ордена Славы Н. И. Кузнецове.—М.: Политиздат, 1984.—110 с.

ЛАВРИН В. А. Возникновение революционной ситуации в России в годы первой мировой войны.—М.: Изд-во МГУ, 1984.—243 с.

Международная солидарность трудящихся в борьбе против фашизма и угрозы войны. 1933—1939.—К.: Наук. думка, 1984.—317 с.

Могучие источники Победы. 1941—1945: Сов. патриотизм и интернационализм сов. людей в годы Великой Отечественной войны.—К.: Вища шк. Головное изд-во, 1984.—263 с.

ПЕТЕРС І. А., БАЛТАЖІ М. Ф. Надійний щит миру і соціалізму.—К.: Політвидав України, 1985.—111 с.

Радянська Україна '84: Соц.-екоп. довідник.—К.: Політвидав України, 1984.—172 с.

СМОЛІЙ В. А. Формування соціальної свідомості народних мас України в ході класової боротьби: Друга половина XVII—XVIII ст.—К.: Наук. думка, 1985.—264 с.

СОХАНЬ П. С. Народная Республика Болгария в содружестве стран социализма.—К.: Наук. думка, 1984.—288 с.

Союз наш нерушимый.—К.: Политиздат Украины, 1984.—326 с.

СТОЖОК М. П. У боротьбі за здобутки Жовтня.—Харків: Вища шк. Вид-во при ХДУ, 1984.—147 с.

ТАРАСОВ К. Е., КОТУНОВ Ю. Е. Всестороннее развитие личности в условиях зрелого социализма: Социально-полит. аспект.—М.: Мысль, 1984.—192 с.

ТУРИВНЕНКО Н. И. Сотрудничество общественных организаций СССР и Болгарии.—Киев; Донецк: Вища шк. Головное изд-во, 1984.—166 с.

ЧЕРНЕЙКО Г. А. Болгария: плоды реального социализма.—М.: Политиздат, 1985.—223 с.

Чехословацкая Социалистическая Республика.—М.: Наука, 1984.—317 с.

ШЕВЧЕНКО Л. А. Повышение культурного уровня трудящихся в условиях развитого социализма: [На материалах УССР].—К.: Наук. думка, 1985.—229 с.